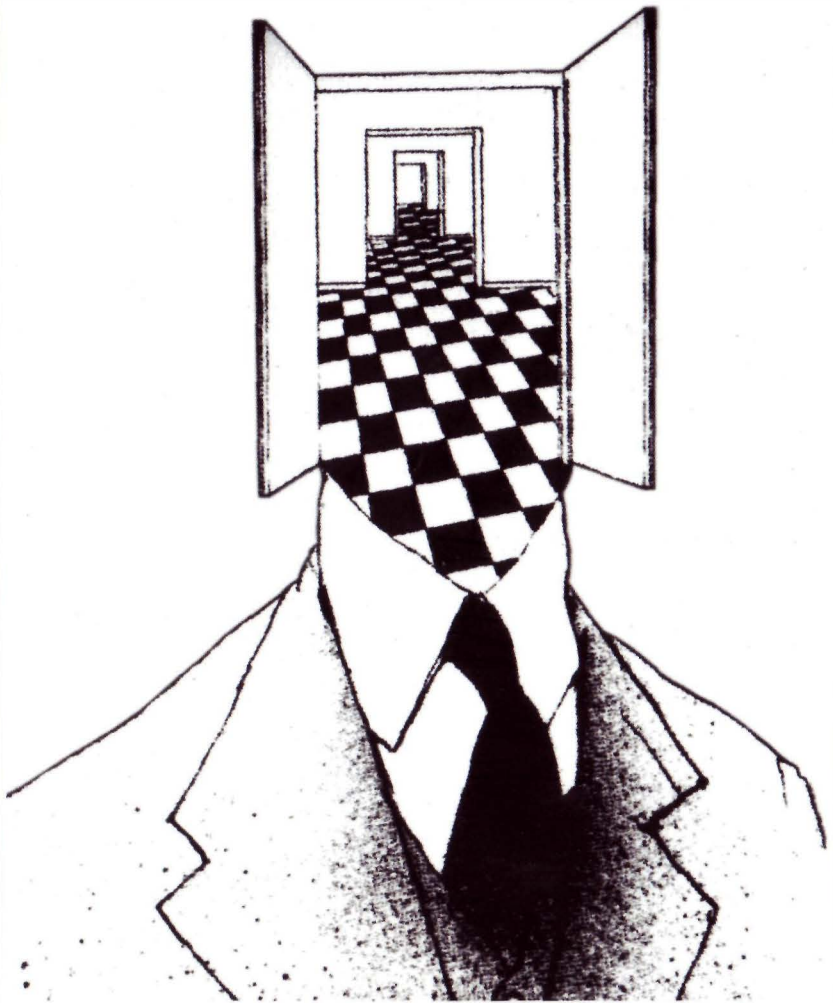

Π. Ζ. ΠΡΟΥΝΤΟΝ

περί ιδιοκτησίας

περί ιδιοκτησίας

«Εάν με ρωτούσαν “Τι είναι η σκλαβιά;”
και έπρεπε να απαντήσω με μια λέξη,
θα έλεγα “Φόνος”

και θα γινόμουν αμέσως κατανοητός.

Δεν θα χρειαζόταν κανένα επιπλέον επιχείρημα
για να δείξω ότι το να αφαιρείς από κάποιους
τις σκέψεις τους, τις επιθυμίες τους,
την προσωπικότητά τους είναι μια εξουσία ζωής
και θανάτου, και το να σκλαβώνεις έναν άνθρωπο
είναι σαν να τον σκοτώνεις.
Επομένως γιατί στην ερώτηση
“Τι είναι η ιδιοκτησία;”
να μην απαντήσω “Κλοπή”;

ΠΡΟΥΝΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

Μετάφραση
Κώστας Δεσποινιάδης

ΚΑΤΣΑΝΟΣ

Πιερ Ζοζέφ Προυντόν: *Περί ιδιοκτησίας*
Μετάφραση: Κώστας Δεσποινιάδης
Σελιδοποίηση, φιλμ: Κώστας Δεσποινιάδης
Εξώφυλλο, μοντάζ: Θανάσης Τέρπος
Εκτύπωση, βιβλιοδεσία: Αφοί Μυγδαλιά

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΤΣΑΝΟΣ
Αριστοτέλους 30 - τηλ. 2310235683
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Σημείωμα του μεταφραστή

Στην παρούσα έκδοση παρουσιάζουμε ένα κεφάλαιο απ' το περιλάλητο βιβλίο του Προυντόν *Τι είναι η ιδιοκτησία;*, που πρωτοεκδόθηκε το 1840 στη Γαλλία και έκτοτε κυκλοφόρησε σε πάρα πολλές εκδόσεις, σε αρκετές χώρες του κόσμου. Το κεφάλαιο έχει τίτλο: «Για την εργασία ως αποτελεσματικό αίτιο του τομέα της ιδιοκτησίας» και είναι το τρίτο του βιβλίου. Ο τίτλος *Περί ιδιοκτησίας* δόθηκε από εμάς στην έκδοση αυτή.

Μολονότι ο Προυντόν είναι αρκετά γνωστός και στην Ελλάδα, το έργο του παραμένει ουσιαστικά άγνωστο, σε αντίθεση με αυτό άλλων σημαντικών μορφών του αναρχικού κινήματος. Έτσι, με την παρούσα έκδοση πιστεύουμε ότι συμβάλλουμε στη γνωριμία με αυτό το σημαντικότερο έργο, που επηρέασε γενιές αναρχικών και όχι μόνο.

Οι λιγοστές σημειώσεις του Προυντόν βρίσκονται με αστερίσκο στο κάτω μέρος του κειμένου, ενώ οι δικές μας, αριθμημένες, στο τέλος του βιβλίου.

Κώστας Δεσποινιάδης

Οι σύγχρονοι νομικοί, ακολουθώντας τους οικονομολόγους, έχουν εγκαταλείψει ως υπερβολικά καταστροφική τη θεωρία της πρωταρχικής κατάληψης και έχουν υιοθετήσει αυτή που θεωρεί ότι η ιδιοκτησία γεννιέται απ' την εργασία. Αυτή είναι μια πλάνη που οφείλεται στο ότι κυνηγάν την ουρά τους. Προκειμένου να εργαστείς είναι αναγκαίο να καταλάβεις, λέει ο κύριος Cousin¹. Συνεπώς, αφού το δικαίωμα της κατάληψης είναι ίσο για όλους, έχω προσθέσει με τη σειρά μου ότι για να εργαστείς είναι αναγκαίο να αποδεχτείς την ισότητα.

«Ο πλούσιος», αναφωνεί ο Ζαν Ζακ [Ρουσώ], «λέει καμαρώνοντας, "εγώ είμαι αυτός που έχτισε αυτό τον τοίχο, εγώ είμαι αυτός που έχει κερδίσει αυτή τη γη με τη δουλειά του"». «Ποιος σας το ζήτησε», μπορούμε να απαντήσουμε, «και με ποιο δικαίωμα απαιτείτε από μας αμοιβή για μια εργασία που δεν σας την έχουμε επιβάλλει;». Κάθε σοφιστεία καταρρέει μπροστά σ' αυτό τον συλλογισμό.

Αλλά οι θιασώτες της εργασίας δεν βλέπουν ότι το σύστημά τους έρχεται σε απόλυτη αντίφαση

με τον [Αστικό] Κώδικα, όλα τα άρθρα και οι διατάξεις του οποίου θεωρούν ως δεδομένο ότι η ιδιοκτησία βασίζεται στο γεγονός της πρωταρχικής κατάληψης. Εάν η εργασία από μόνη της, μέσω της ιδιοποίησης που προέρχεται από αυτήν, γεννά την ιδιοκτησία, τότε ο Αστικός Κώδικας λέει ψέματα, ο Καταστατικός Χάρτης είναι μια ψευτιά, και ολόκληρο το κοινωνικό μας σύστημα είναι μια παραβίαση αυτού του δικαιώματος. Αυτό θα αποδειχτεί στη συζήτηση που θα παρουσιάσουμε σ' αυτό το κεφάλαιο, σχετικά με το δικαίωμα της εργασίας καθώς και το γεγονός της ιδιοκτησίας. Θα δούμε απ' τη μια τη νομοθεσία μας να έρχεται σε αντίθεση με τον εαυτό της, και απ' την άλλη την καινούργια μας νομολογία να έρχεται σε αντίθεση τόσο με τα δικά της θεμέλια όσο και με την υπάρχουσα νομοθεσία.

Έχω υποστηρίξει ότι το σύστημα που βασίζει την ιδιοκτησία στην εργασία, εξίσου με αυτό που τη βασίζει στην κατάληψη, συνεπάγεται την ισότητα των περιουσιών. Ο αναγνώστης θα ανυπομονεί να μάθει πώς, απ' την ανισότητα των δεξιοτήτων και των ικανοτήτων, σκοπεύω να εξάγω αυτό τον νόμο της ισότητας, και σύντομα θα ικανοποιηθεί. Θα επιστούσα, όμως, την προσοχή του, για μια στιγμή, σ' αυτή την αξιοσημείωτη πλευρά της μεθόδου, δηλαδή το να βάζεις την εργασία στη θέση της κατάληψης ως αρχή της ιδιοκτησίας· και θα κάνω μια σύντομη ανασκόπηση σε μερικές απ' τις προκαταλήψεις τις οποίες οι ιδιοκτήτες συνηθίζουν να

επικαλούνται, η νομοθεσία τις έχει επικυρώσει και το σύστημα της εργασίας τις έχει καταστρέψει ολοσχερώς.

Αναγνώστη, έχεις παραστεί ποτέ στην εξέταση ενός εγκληματία; Έχεις παρακολουθήσει τα τεχνάσματά του, τις παλινωδίες του, τις υπεκφυγές του, τις σοφιστείες του, τα διαφορούμενα λόγια του; Εξουθενωμένος, μπερδεμένος σε όλους τους ισχυρισμούς του, κυνηγημένος σαν άγριο ζώο απ' τον αμείλικτο δικαστή που τον παρακολουθεί από υπόθεση σε υπόθεση, κάνει μια δήλωση, μετά τη διορθώνει, την ανακαλεί, τη διαψεύδει· εξαντλεί όλα τα τεχνάσματα της διαλεκτικής, είναι πιο οξυδερκής, χίλιες φορές πιο πολυμήχανος από αυτόν που επινόησε τις εβδομήντα δύο μορφές του συλλογισμού. Το ίδιο κάνει ο ιδιοκτήτης όταν καλείται να υπερασπιστεί το δικαίωμά του: αρχικά αρνείται να απαντήσει, ξεφωνίζει, απειλεί, ανθίσταται· έπειτα, αναγκασμένος να συζητήσει, οπλίζεται με δικολαβίες, θωρακίζεται με τρομερό πυροβολικό, διασταυρώνει τα πυρά του, καταπολεμά μία προς μία και όλες μαζί την κατάληψη, τη νομή, την παραγραφή, τα συμβόλαια, τα πανάρχαια έθιμα και την παγκόσμια συναίνεση. Ο ιδιοκτήτης, νικημένος σ' αυτό το πεδίο, σαν ένας πληγωμένος κάπρος, στρέφεται προς τους διώκτες του:

«Έχω κάνει περισσότερο απ' το να καταλάβω», φωνάζει με τρομερή συγκίνηση. «Έχω εργαστεί, έχω παραγάγει, έχω βελτιώσει και μεταβάλλει. Έχω ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΣΕΙ. Αυτό το σπίτι, αυτά

τα χωράφια, αυτά τα δέντρα είναι έργο των χειρών μου· μετέβαλα αυτά τα βάτα σε αμπέλι κι αυτούς τους θάμνους σε συκιές· και σήμερα παίρνω σοδειά από μια γη που ήταν ερημωμένη. Κανείς δεν μοιράστηκε μαζί μου τον κόπο και τα έξοδα· κανείς δεν θα μοιραστεί τα κέρδη.»

Έχεις εργαστεί, ιδιοκτήτη! Τότε γιατί μιλάς για την πρωταρχική κατάληψη; Τι, δεν ήσουν σίγουρος για τα δικαιώματά σου ή ήλπιζες να εξαπατήσεις τους ανθρώπους και να κάνεις τη δικαιοσύνη μια ψευδαίσθηση; Βιάσου να μας δείξεις τα μέσα της υπεράσπισής σου, γιατί δεν θα υπάρξει έφεση στην απόφαση, και γνωρίζεις ότι μετά υπάρχει κι ένα ζήτημα αποζημίωσης.

Έχεις εργαστεί! Αλλά τι κοινό υπάρχει ανάμεσα στην εργασία, την οποία σε υποχρεώνει να εκτελείς το καθήκον, και την ιδιοποίηση των κοινόχρηστων πραγμάτων; Δεν γνωρίζεις ότι η κυριότητα του εδάφους, όπως και του αέρα και του φωτός, δεν μπορεί να χαθεί λόγω παραγραφής;

Έχεις εργαστεί! Δεν έχεις βάλει ποτέ άλλους να δουλέψουν για λογαριασμό σου; Γιατί, λοιπόν, αυτοί έχασαν δουλεύοντας για λογαριασμό σου ό,τι εσύ κέρδισες μη δουλεύοντας γι' αυτούς;

Έχεις εργαστεί! Πολύ καλά, αλλά ας δούμε τα δημιουργήματά σου. Θα τα υπολογίσουμε, θα τα ζυγίσουμε και θα τα μετρήσουμε. Θα είμαστε δίκαιοι σαν τον Σολομώντα· γιατί ορκίζομαι σε τούτη τη ζυγαριά, σε τούτο το αλφάδι και σε τούτο το μέτρο, ότι αν ιδιοποιήθηκαν την εργασία κάποιου

άλλου, καθ' οιονδήποτε τρόπο, θα τον αποζημιώ-
σεις μέχρι τελευταίας δεκάρας.

Έτσι, η αρχή της κατάληψης εγκαταλείπεται·
κανείς δεν θα πει στο εξής, «η γη ανήκει σ' αυτόν
που την κατέλαβε πρώτος». Η ιδιοκτησία, σπρωγ-
μένη στην πρώτη γραμμή των χαρακωμάτων της, α-
ποκηρύσσει το παλιό της ρητό· η δικαιοσύνη, ντρο-
πιασμένη, ανακαλεί τα αποφθέγματά της· και,
θλιμμένη, χαμηλώνει το πέπλο της πάνω στα κοκ-
κινισμένα της μάγουλα. Και αυτή η πρόοδος στην
κοινωνική φιλοσοφία είναι μόλις χθεσινή: χρειά-
στηκάν πενήντα αιώνες για να ξεριζωθεί ένα ψέ-
μα! Κατά τη διάρκεια αυτής της αξιοθρήνητης πε-
ριόδου, πόσοι σφετερισμοί δεν επικυρώθηκαν, πό-
σες εισβολές δεν εξυμνήθηκαν, πόσες κατακτήσεις
δεν γιορτάστηκαν! Από πόσους απόντες δεν πή-
ραν τα πράγματα και πόσοι φτωχοί, εξορισμένοι
και πεινασμένοι, δεν αποκλείστηκαν απ' τον πλού-
το, ο οποίος ενεργεί ταχύτατα και αποθραυσμένα;
Πόσες ζηλοφθονίες και πόλεμοι, εμπρησμοί και
αιματοχυσίες μεταξύ εθνών! Αλλά στο εξής, χάρη
στην εποχή και την έλευση του Λόγου, θα γίνει
κοινά αποδεκτό ότι η γη δεν είναι ένα έπαθλο που
το κερδίζει κάποιος σε έναν αγώνα· απουσία άλ-
λων εμποδίων, υπάρχει για όλους χώρος κάτω απ'
τον ήλιο. Ο καθένας μπορεί να δέσει την κασίκα
του στον φράχτη, να βγάλει την αγελάδα του στο
βοσκοτόπι, να σπείρει μια γωνιά γης και να ψήσει
το ψωμί του στο δικό του παραγώνι.

Αλλά όχι, δεν μπορεί να το κάνει ο καθένας.

Άκουσα να διακηρύσσεται από όλες τις μεριές: «Τιμή στην εργασία και την εργατικότητα! Στον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του· η κάθε ικανότητα ανάλογα με τα έργα της.» Βλέπω τα τρία τέταρτα του ανθρώπινου γένους να λεηλατούνται ξανά, και μπορούμε να πούμε ότι η εργασία των λίγων ρίχνει βροχή και χαλάζι στην εργασία των υπολοίπων.

«Το πρόβλημα λύθηκε», αναφωνεί ο κύριος Hennequin. «Την ιδιοκτησία, την κόρη της εργασίας, μπορούμε να την απολαύσουμε στο παρόν και στο μέλλον μόνο υπό την προστασία των νόμων. Έλκει την καταγωγή της απ' το φυσικό δίκαιο· η δύναμή της προέρχεται απ' το αστικό δίκαιο· και απ' την ένωση των δύο αυτών ιδεών, της εργασίας και της προστασίας, έχουν προέρθει θετικές νομοθεσίες...»

Αχ! «Το πρόβλημα λύθηκε. Η ιδιοκτησία είναι κόρη της εργασίας!» Τι είναι, λοιπόν, το δικαίωμα της απόκτησης, το δικαίωμα διαδοχής και το δικαίωμα της δωρεάς κλπ, αν όχι το δικαίωμα του να γίνεις ιδιοκτήτης μέσω της απλής κατάληψης; Τι είναι οι νόμοι σας σχετικά με την εποχή της πλειοψηφίας, της χειραφέτησης, της κηδεμονίας και της απαγόρευσης, αν όχι οι διάφορες συνθήκες μέσω των οποίων αυτός που είναι ήδη εργάτης κερδίζει ή χάνει το δικαίωμα της κατάληψης, δηλαδή της ιδιοκτησίας;

Αδυνατώντας αυτή τη στιγμή να υπεισέλθω σε μια λεπτομερή συζήτηση γύρω απ' τον [Αστικό]

Κώδικα, θα περιοριστώ στην εξέταση των τριών προκαταλήψεων που χρησιμοποιούνται συνήθως υπέρ της ιδιοκτησίας: 1. Η ιδιοποίηση, ή ο σχηματισμός ιδιοκτησίας, μέσω νομής 2. Η συναίνεση των ανθρώπων, και 3. Η παραγραφή. Στη συνέχεια θα διερευνήσω τα αποτελέσματα της εργασίας τόσο στην αντίστοιχη κατάσταση των εργατών όσο και στην ιδιοκτησία.

1. Τη γη δεν μπορεί κανείς να την ιδιοποιηθεί

«Τα εδάφη που μπορούν να καλλιεργηθούν θα πρέπει να θεωρούνται φυσικός πλούτος, δεδομένου ότι δεν έχουν δημιουργηθεί απ' τους ανθρώπους, αλλά έχουν παραχωρηθεί δωρεάν σ' αυτούς απ' τη φύση. Αλλά αυτός ο πλούτος δεν είναι κινούμενος σαν τον αέρα και το νερό, αφού ένα χωράφι είναι ένας σταθερός και περιορισμένος χώρος τον οποίο ορισμένοι άνθρωποι μπόρεσαν να ιδιοποιηθούν, αποκλείοντας όλους τους υπόλοιπους, οι οποίοι με τη σειρά τους έχουν συναινέσει σ' αυτή την ιδιοποίηση, κι έτσι η γη, που ήταν ένα φυσικό και δωρεάν δώρο, έχει γίνει κοινωνικός πλούτος, που πρέπει να πληρώσουμε προκειμένου να τον χρησιμοποιήσουμε». (J-B Say², *Πολιτική οικονομία*)

Έκανα λάθος όταν έλεγα, στην αρχή του κεφαλαίου, ότι οι οικονομολόγοι αποτελούν το χειρότερο είδος εξουσίας στα ζητήματα της νομοθε-

σίας και της φιλοσοφίας; Ο πατέρας αυτής της αίρεσης [ο J.B. Say] θέτει ξεκάθαρα το ερώτημα: πώς είναι δυνατόν τα αγαθά της φύσης, ο πλούτος που δημιουργήθηκε απ' τη Θεία Πρόνοια, να γίνονται ατομική ιδιοκτησία; Και απαντά τόσο χυδαία και διαφορούμενα ώστε δεν μπορούμε να πούμε αν αυτό συμβαίνει εξαιτίας της έλλειψης ευφυΐας απ' την πλευρά του συγγραφέα ή εξαιτίας της κακής του προαίρεσης. Ερωτώ, τι σχέση έχει η σταθερή και στέρεα φύση της γης με το δικαίωμα της ιδιοποίησης; Καταλαβαίνω πολύ καλά ότι είναι πιο εύκολο να ιδιοποιηθεί κανείς ένα πράγμα που είναι περιορισμένο και ακίνητο, όπως το έδαφος, παρά το νερό ή το φως του ήλιου. Ότι είναι πιο εύκολο να ασκήσει κανείς το δικαίωμα της επικράτειας πάνω στο χώμα παρά πάνω στην ατμόσφαιρα· αλλά το ζήτημα δεν είναι πόσο εύκολα μπορεί να γίνει κάτι· και ο Say μπερδεύει την αρχή με την πιθανότητα. Δεν ρωτάμε γιατί έχουν ιδιοποιηθεί τη γη περισσότερο απ' όσο τη θάλασσα και τον αέρα· θέλουμε απλώς να μάθουμε με ποιο δικαίωμα ο άνθρωπος έχει ιδιοποιηθεί τον πλούτο που δεν δημιούργησε και του δόθηκε δωρεάν απ' τη φύση.

Ο Say, λοιπόν, δεν απαντά στο ερώτημα που έθεσε ο ίδιος· όμως αν απαντούσε, αν η εξήγηση που θα μας έδινε ήταν τόσο ικανοποιητική όσο είναι παράλογη, θα θέλαμε ακόμα να μάθουμε ποιος έχει το δικαίωμα να απαιτήσει πληρωμή για τη χρήση του εδάφους, αυτού του πλούτου που δεν τον έχει δημιουργήσει κανείς. Ποιος δικαιούται να

εκμισθώνει τη γη; Δίχως αμφιβολία, αυτός που έχει δημιουργήσει τη γη. Αλλά ποιος έφτιαξε τη γη; Ο Θεός. Επομένως, ιδιοκτήτη, άδειασέ μας τη γωνιά.

Όμως ο δημιουργός της γης δεν την πουλά, τη δίνει· και δίνοντάς την, δεν κάνει διακρίσεις. Γιατί κάποια απ' τα παιδιά του αντιμετωπίζονται ως νόμιμα και κάποια άλλα ως μπάσταρδα; Αν το να έχουν όλοι ίσο μερίδιο ήταν ένα πρωταρχικό δικαίωμα, πώς η ανισότητα των συνθηκών είναι ένα μεταθανάτιο δικαίωμα;

Ο Say μας δίνει να καταλάβουμε ότι αν ο αέρας και το νερό δεν ήταν κινούμενα κάποιοι θα τα είχαν ιδιοποιηθεί. Ας σημειώσω, παρεμπιπτόντως, ότι αυτή δεν είναι μόνο μια υπόθεση, είναι μια πραγματικότητα. Συχνά άνθρωποι έχουν ιδιοποιηθεί τον αέρα και το νερό. Δεν λέω όσο συχνά μπορούσαν, αλλά όσο συχνά τους επιτράπηκε.

Οι Πορτογάλοι, έχοντας ανακαλύψει τον δρόμο για την Ινδία μέσω του Ακρωτηρίου της Καλής Ελπίδας, διεκδικούσαν να έχουν το αποκλειστικό δικαίωμα σ' αυτό τον δρόμο· και ο Grotius, που συμβουλευτήκε σ' αυτό το ζήτημα τους Ολλανδούς, οι οποίοι αρνούνταν να αναγνωρίσουν αυτό το δικαίωμα, έγραψε την πραγματεία περί *Της Ελευθερίας της Θάλασσας* επί τούτου, για να αποδείξει ότι η θάλασσα δεν επιδέχεται ιδιοποίηση.

Το δικαίωμα του κυνηγιού και του ψαρέματος ήταν πάντοτε διαφυλαγμένο για τους κυρίους και τους ιδιοκτήτες. Σήμερα εκμισθώνεται από την κυ-

βέρνηση και τις κοινότητες σε οποιονδήποτε μπορεί να πληρώσει την άδεια και το ενοίκιο. Το να μπου κανόνες στο κυνήγι και το ψάρεμα είναι καλό, αλλά το να γίνουν αυτά αντικείμενο πώλησης σημαίνει ότι δημιουργείται ένα μονοπώλιο πάνω στον αέρα και το νερό.

Τι είναι ένα διαβατήριο; Ένα παγκόσμιο πιστοποιητικό για το πρόσωπο του ταξιδιώτη, μια βεβαίωση ασφάλειας γι' αυτόν και τα υπάρχοντά του. Το υπουργείο οικονομικών, που είναι στη φύση του να καταστρέφει τα καλύτερα πράγματα, έχει κάνει το διαβατήριο ένα μέσο κατασκοπείας και φορολογίας. Δεν πουλάνε το δικαίωμα να ταξιδεύεις και να μετακινείσαι;

Τελικά, δεν επιτρέπεται ούτε να πάρεις νερό από μια πηγή σε ένα συγκεκριμένο μέρος χωρίς την άδεια του ιδιοκτήτη, επειδή, εξαιτίας του δικαιώματος εισόδου, η πηγή ανήκει στον κάτοχο του εδάφους, αν δεν υπάρχει αντίθετο δικαίωμα κυριότητας, ούτε να περάσεις μια μέρα στο οίκημά του χωρίς να πληρώσεις, ούτε να κοιτάξεις μια αυλή, έναν κήπο ή ένα περιβόλι δίχως τη συγκατάθεση του ιδιοκτήτη, ούτε να σουλατσάρεις σ' ένα πάρκο ή σ' έναν περιφραγμένο χώρο χωρίς τη θέληση του ιδιοκτήτη – ο καθένας μπορεί να κλειδαμπαρωθεί και να περιχαρακωθεί. Όλες αυτές οι απαγορεύσεις είναι ιεροί αποκλεισμοί όχι μόνο απ' τη γη αλλά κι απ' τον αέρα και το νερό. Η ιδιοκτησία αφορίζει εμάς, τους προλετάριους, που είμαστε: *Terra et aqua, et aere, et igne interdicti sumus.*

Η ιδιοποίηση του πιο σταθερού απ' τα στοιχεία της φύσης δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί δίχως να υποστούν ιδιοποίηση και τα άλλα τρία, αφού σύμφωνα με το Γαλλικό και το Ρωμαϊκό Δίκαιο, η ιδιοκτησία της επιφάνειας συνοδεύεται από την ιδιοκτησία όσων βρίσκονται πάνω και κάτω απ' το έδαφος: *Cujus est solum, ejus est usque ad coelum*. Όμως αν δεν μπορεί να υπάρξει ιδιοκτησία στη χρήση του νερού, του αέρα και της φωτιάς, το ίδιο ισχύει και για το έδαφος. Αυτή φαίνεται να είναι η λογική αλυσίδα που παρουσιάζεται απ' τον κύριο Ch. Comte στην *Πραγματεία περί ιδιοκτησίας*, στο κεφάλαιο 5.

Εάν ένας άνθρωπος στερηθεί τον αέρα για λίγες στιγμές, παύει να υπάρχει, και μια μερική στέρηση του αέρα θα του προκαλέσει σοβαρά προβλήματα: μια μερική ή πλήρης στέρηση του φαγητού θα του προκαλούσε παρόμοια αποτελέσματα, μολονότι λιγότερο άμεσα: και θα συνέβαινε το ίδιο, τουλάχιστον σε ορισμένα κλίματα, απ' τη στέρηση των ρούχων και του καταλύματος... Έτσι, για να διατηρηθεί ο άνθρωπος στη ζωή, χρειάζεται να ιδιοποιείται συνεχώς όλων των ειδών τα πράγματα. Αλλά αυτά τα πράγματα δεν υπάρχουν στις ίδιες αναλογίες. Μερικά, όπως το φως των αστεριών, η ατμόσφαιρα της γης και το νερό της θάλασσας και των ωκεανών υπάρχουν σε τόσο μεγάλες ποσότητες ώστε οι άνθρωποι δεν μπορούν να δημιουργήσουν καμιά αισθητή αύξηση ή μείωσή τους: και ο καθένας μπορεί να ιδιοποιηθεί όσα

χρειάζεται χωρίς να τα στερήσει απ' την απόλαυση των υπολοίπων ή να τους προκαλέσει την ελάχιστη ζημιά. Τα πράγματα αυτού του είδους είναι κατά κάποιον τρόπο η κοινή ιδιοκτησία του ανθρωπίνου γένους· απ' αυτή την άποψη, το μόνο καθήκον που επιβάλλεται πάνω στο κάθε άτομο είναι να μην παρεμβαίνει στην απόλαυση των άλλων.

Ας συμπληρώσουμε το επιχείρημα του κυρίου Ch. Comte. Ένας άνθρωπος στον οποίο θα απαγορευόταν να ταξιδεύει στους δρόμους, να αναπαύεται στους αγρούς, να βρίσκει κατάλυμα σε σπηλιές, να ανάβει φωτιά, να μαζεύει άγρια μούρα, να μαζεύει χόρτα και να τα βράζει σε ένα κομμάτι ψημένου πυλού, δεν θα μπορούσε να επιζήσει. Έτσι, η γη, όπως το νερό, ο αέρας και το φως, είναι ένα αντικείμενο πρώτης ανάγκης, το οποίο ο καθένας μπορεί να χρησιμοποιεί ελεύθερα εφόσον δεν θίγονται τα δικαιώματα των άλλων. Τότε, γιατί κάποιον ιδιοποιούνται τη γη; Η απάντηση του κυρίου Ch. Comte είναι κάπως περίεργη. Ο Say ισχυρίζεται ότι αυτό συμβαίνει επειδή δεν είναι κινούμενη. Ο κύριος Ch. Comte μας διαβεβαιώνει ότι αυτό συμβαίνει επειδή δεν είναι άπειρη. Η γη είναι πεπερασμένη· συνεπώς, σύμφωνα με τον κύριο Ch. Comte, είναι κάτι που πρέπει να το ιδιοποιείται κανείς. Φαίνεται, ωστόσο, ότι θα έπρεπε να πει το αντίθετο. Ασχέτως του πόσο μεγάλες ποσότητες αέρα ή φωτός ιδιοποιούνται κάποιον, κανείς δεν ζημιώνεται, διότι υπάρχουν πάντοτε αρκετές. Ωστόσο, με το έδαφος όλα είναι διαφορετικά. Αφή-

στε όποιον θέλει ή μπορεί να πιάσει τις ακάνες του ήλιου, το φευγαλέο αεράκι, ή τα κύματα της θάλασσας. Το επιτρέπω και συγχωρώ την κακή του βούληση· αλλά αν τολμούσε οποιοσδήποτε ζωντανός άνθρωπος να μετατρέψει το δικαίωμα της εδαφικής νομής σε ένα δικαίωμα ιδιοκτησίας, θα του κηρύξω πόλεμο και θα αγωνιστώ εναντίον του μέχρι θανάτου.

Το επιχείρημα του κυρίου Ch. Comte έρχεται σε αντίφαση με τη θέση του: «Ανάμεσα στα πράγματα που είναι απαραίτητα για τη συντήρηση της ζωής», λέει, «άλλα υπάρχουν σε τόσο μεγάλες ποσότητες και είναι ανεξάντλητα, και άλλα σε μικρότερες ποσότητες και μπορούν να ικανοποιήσουν τις ανάγκες μόνο ορισμένου αριθμού ατόμων. Τα πρώτα καλούνται "κοινά" και τα άλλα "ιδιωτικά".»

Δεν είναι σωστός αυτός ο συλλογισμός. Το νερό, ο αέρας και το φως είναι κοινά αγαθά όχι επειδή είναι ανεξάντλητα, αλλά επειδή είναι απαραίτητα, και μάλιστα τόσο απαραίτητα που η φύση φαίνεται ότι δημιούργησε τέτοιες ποσότητες, σχεδόν άπειρες, έτσι ώστε η αφθονία τους να μπορεί να αποτρέψει την ιδιοποίησή τους. Παρομοίως, η γη είναι απαραίτητη για την ύπαρξή μας, συνεπώς είναι ένα κοινό αγαθό, ανεπηρέαστο απ' την ιδιοποίηση· αλλά το έδαφος είναι περισσότερο σπάνιο από τα υπόλοιπα στοιχεία της φύσης, κι έτσι η χρήση του πρέπει να ρυθμιστεί όχι προς όφελος των λίγων αλλά για το συμφέρον και την ασφάλεια όλων. Κοντολογίς, η ισότητα των δικαιωμάτων απο-

δεικνύεται απ' την ισότητα των αναγκών. Όμως ισότητα δικαιωμάτων, για κάτι που υπάρχει σε περιορισμένη ποσότητα, μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο με την ισότητα της νομής. Ένας νόμος αναδασμού βρίσκεται πίσω απ' τα επιχειρήματα του κυρίου Ch. Comte.

Από όποια πλευρά κι αν εξετάζουμε το ζήτημα της ιδιοκτησίας, υπό τον όρο ότι πηγαίνουμε στη ρίζα του, φτάνουμε στην ισότητα. Δεν θα επιμείνω περισσότερο στη διάκριση ανάμεσα στα πράγματα που μπορούν να υποστούν ιδιοποίηση και σ' αυτά που δεν μπορούν· σ' αυτό το θέμα οι οικονομολόγοι και οι νομομαθείς έχουν παραγάγει θύελλα ανοησιών. Ο Αστικός Κώδικας, αφότου όρισε την ιδιοκτησία, σιωπά σχετικά με τα πράγματα που υπόκεινται ή όχι σε ιδιοποίηση· και αν μιλά για πράγματα που βρίσκονται στην αγορά, το κάνει πάντα δίχως να καθορίζει ή να ορίζει τίποτα. Ωστόσο, τα φώτα δε έλειψαν. Υπάρχουν κοινότητες αποφθέγματα όπως αυτό: *Ad reges potestas omnium pertinet, ad singulos proprietates. Omnia rex imperio ossidet, singula dominio*³. Η λαϊκή κυριαρχία είναι αντίθετη στην ατομική ιδιοκτησία! Μήπως αυτό δεν μπορούμε να το ονομάσουμε μια προφητεία ισότητας, έναν δημοκρατικό χρησμό; Ένα πλήθος παραδειγμάτων μας έρχεται στο νου: Κάποτε τα υπάρχοντα της εκκλησίας, η επικράτεια του στέμματος και τα φέουδα της αριστοκρατίας ήταν αναπαλλοτρίωτα και απαράγραπτα. Αν η Συντακτική Συνέλευση αντί να καταργήσει αυτό το

προνόμιο το είχε επεκτείνει σε κάθε άτομο, αν είχε διακηρύξει ότι το δικαίωμα της εργασίας, όπως η ελευθερία, δεν μπορεί ποτέ να απολεστεί, η επανάσταση θα είχε πραγματοποιηθεί στη στιγμή, και θα μπορούσαμε τώρα να αφοσιωθούμε στο έργο της τελειοποίησής της.

2. Η καθολική συναίνεση δεν δικαιολογεί την ιδιοκτησία

Στο απόσπασμα του Say, που παράθεσα πιο πάνω, δεν είναι σαφές αν ο συγγραφέας εννοεί ότι πρέπει να θεμελιωθεί το δικαίωμα της ιδιοκτησίας στον μη κινούμενο χαρακτήρα του εδάφους ή στη συναίνεση που νομίζει ότι έχουν δώσει όλοι οι άνθρωποι στην ιδιοποίηση. Η διατύπωσή του είναι τέτοια που θα μπορούσε να εννοεί είτε το ένα από τα δύο είτε και τα δύο μαζί, έτσι ώστε υποστηρίζουμε ότι ο συγγραφέας ήθελε να πει, «το δικαίωμα της ιδιοκτησίας απορρέει αρχικά από την άσκηση της θέλησης, η σταθερότητα του εδάφους τού επιτρέπει να εφαρμόζεται στη γη, και η καθολική συναίνεση έχει έκτοτε εγκρίνει αυτή την εφαρμογή».

Όπως και να 'χει, μπορεί ο άνθρωπος να νομιμοποιήσει την ιδιοκτησία μέσω της αμοιβαίας συναίνεσης; Το αρνούμαι. Ένα τέτοιο συμβόλαιο, μολονότι προσχεδιάστηκε απ' τον Grotius, τον Μοντεσκιέ και τον Ζ.Ζ.Ρουσώ, και υπογράφηκε

από ολόκληρο το ανθρώπινο γένος, θα είναι άκυρο στα μάτια του νόμου και μια πράξη ενίσχυσής του θα είναι παράνομη. Οι άνθρωποι δεν μπορούν πια να απαρνηθούν την εργασία περισσότερο απ' ό,τι την ελευθερία. Όμως το να αναγνωρίσουμε το δικαίωμα της εδαφικής ιδιοκτησίας σημαίνει ότι παραιτούμαστε απ' αυτό της εργασίας, αφού εκχωρούμε τα μέσα της εργασίας· σημαίνει ότι θέτουμε σε κίνδυνο ένα φυσικό δικαίωμα και ότι βιάζουμε την ανθρώπινη φύση μας.

Αλλά θα ευχόμουν αυτή η σιωπηρή ή εκφρασμένη συναίνεση, απ' την οποία έγιναν τόσα πολλά, να είχε υπάρξει. Ποιο θα' ταν τότε το αποτέλεσμα; Προφανώς οι αποποιήσεις θα ήταν αμοιβαίες· κανένα δικαίωμα δεν θα είχε εγκαταλειφθεί δίχως ένα ισοδύναμο αντάλλαγμα. Επανερχόμαστε έτσι στην ισότητα, τον όρο εκ των ων ουκ άνευ κάθε ιδιοποίησης, ώστε αφού δικαιολογήθηκε η ιδιοκτησία μέσω της παγκόσμιας συναίνεσης, δηλαδή μέσω της ισότητας, είμαστε υποχρεωμένοι να δικαιολογήσουμε την ανισότητα των συνθηκών μέσω της ιδιοκτησίας. Ποτέ δεν μπορούμε να απαλλαγούμε απ' αυτό το δίλημμα. Πράγματι, αν, με όρους κοινωνικής συμφωνίας, η ιδιοκτησία έχει ως προϋπόθεσή της την ισότητα, τη στιγμή που η ισότητα παύει να υφίσταται, η συμφωνία σπάει και όλες οι ιδιοκτησίες γίνονται σφετερισμοί. Δεν κερδίζουμε τίποτα, λοιπόν, απ' αυτή την κατ' ευφημισμόν συναίνεση της ανθρωπότητας.

3. Η παραγραφή ποτέ δεν δικαιοδοτεί την ιδιοκτησία

Το δικαίωμα της ιδιοκτησίας ήταν η αρχή του κακού πάνω στη γη, ο πρώτος κρίκος στη μακριά αλυσίδα των εγκλημάτων και των αθλιότητων που το ανθρώπινο γένος έχει υποφέρει από τη γέννησή του. Η απάτη της παραγραφής είναι τα μάγια που ρίχτηκαν πάνω στα μυαλά, η θανατική καταδίκη που έχει εμφυσηθεί στη συνείδηση για να ελέγξει την ανθρώπινη πρόοδο προς την αλήθεια και για να συντηρήσει τη λατρεία του λάθους.

Ο Αστικός Κώδικας ορίζει την παραγραφή ως εξής: «Ένα μέσο για να αποκτήσεις ή να χάσεις κάτι με την πάροδο του χρόνου». Εφαρμόζοντας αυτό τον ορισμό σε ιδέες και πεποιθήσεις, πρέπει να χρησιμοποιήσουμε τη λέξη «παραγραφή» για να δηλώσουμε τη συνεχιζόμενη προκατάληψη υπέρ των παλιών δεισιδαιμονιών, όποιο κι αν είναι το αντικείμενό τους – η αντίθεση, συχνά βίαιη και αιματηρή, η οποία, σε όλες τις εποχές, χαιρετίζει τις νέες ιδέες και κάνει το σοφό μάρτυρα. Καμιά αρχή, καμιά ανακάλυψη, καμιά μεγαλόψυχη σκέψη δεν απέφυγε με το που πρωτοεμφανίστηκε να αντιμετωπίσει ένα τρομερό εμπόδιο από παραδοσιακές απόψεις, σαν από μια συνομωσία των παλιών προκαταλήψεων. Παραγραφές ενάντια στο Λόγο, παραγραφές ενάντια στα γεγονότα, παραγραφές ενάντια σε όλες τις προηγούμενες άγνωστες αλήθειες – αυτό είναι το άθροισμα ολόκληρης

της κατεστημένης φιλοσοφίας και το λάβαρο των συντηρητικών όλων των εποχών.

Όταν έγινε η Προτεσταντική Μεταρρύθμιση, υπήρξε παραγραφή υπέρ της βίας, της ακολασίας και του εγωισμού· όταν ο Γαλιλαίος, ο Καρτέσιος, ο Πασκάλ και οι μαθητές τους αποκατέστησαν τη φιλοσοφία και τις επιστήμες, υπήρξε παραγραφή υπέρ της φιλοσοφίας του Αριστοτέλη· όταν οι πατεράδες μας το 1789 απαίτησαν ελευθερία και ισότητα, υπήρξε παραγραφή υπέρ της τυραννίας και των προνομίων. «Πάντα υπήρχαν ιδιοκτήτες και πάντα θα υπάρχουν.» Μ' αυτό το βαθυστόχαστο απόφθεγμα, το τελευταίο αγκομαχητό του εγωισμού, οι δάσκαλοι της κοινωνικής ανισότητας ήλπιζαν να απαντήσουν στις επιθέσεις των αντιπάλων τους· φαντάζονταν, δίχως αμφιβολία, ότι οι ιδέες είναι αντικείμενα παραγραφής, όπως η ιδιοκτησία.

Αφού διαφωτιστήκαμε σήμερα απ' τη θριαμβευτική πορεία της επιστήμης, και αφού διδαχθήκαμε από τις πιο λαμπρές επιτυχίες της, για να εξετάσουμε τις απόψεις μας, δεχόμαστε με συμπάθεια και χειροκροτήματα τον παρατηρητή της φύσης ο οποίος, μετά από χίλια πειράματα που βασίζονται στην πιο εμβριθή ανάλυση, προσδοκά μια νέα αρχή, έναν νόμο μέχρι τούδε δυσδιάκριτο. Φροντίζουμε να μην απορρίπτουμε καμιά ιδέα, κανένα γεγονός, με την πρόφαση ότι άνθρωποι πιο ικανοί από μας έζησαν στο παρελθόν κι όμως δεν παρατήρησαν τα ίδια φαινόμενα ή δεν αντιλήφθη-

καν τις ίδιες αντιστοιχίες. Γιατί δεν έχουμε την ίδια άποψη για τα πολιτικά και φιλοσοφικά ζητήματα; Γιατί αυτή η γελοία μανία να βεβαιώσουμε ότι όλα έχουν λεχθεί – που σημαίνει ότι όλα γύρω απ' τη διάνοια και την κοινωνική επιστήμη είναι γνωστά; Γιατί νομίζουμε ότι η παροιμία «ουδέν καινόν υπό τον ήλιο» προορίζεται αποκλειστικά για μεταφυσικές έρευνες;

Ο λόγος, πρέπει να παραδεχτούμε, είναι ότι ακόμα μελετάμε φιλοσοφία με τη φαντασία μας κι όχι με την παρατηρητικότητα και τη μεθοδικότητά μας, και ότι η φαντασία και η θέληση γίνονται παντού αποδεκτές ως δικαστές στη θέση του συλλογισμού και των γεγονότων· κι έτσι είναι αδύνατον σήμερα να ξεχωρίσουμε τον τσαρλατάνο απ' τον φιλόσοφο, τον διανοούμενο απ' τον αγύρτη. Απ' την εποχή του Σολομώντα και του Πυθαγόρα η φαντασία έχει εξαντληθεί προσπαθώντας να μαντέψει του κοινωνικούς και ψυχολογικούς νόμους, και έχουν προταθεί όλων των ειδών τα συστήματα. Απ' αυτή τη σκοπιά, είναι πιθανόν αληθές ότι «όλα έχουν λεχθεί», αλλά δεν είναι λιγότερο αληθές ότι «όλα μένει να γίνουν γνωστά». Στην πολιτική (για να πάρουμε μόνο αυτό τον κλάδο της φιλοσοφίας) ο καθένας διαλέγει το κόμμα του σύμφωνα με τα πάθη και τα συμφέροντά του· ο νους υποτάσσεται στη θέληση· δεν υπάρχει επιστήμη ή έστω η απαρχή της βεβαιότητας. Έτσι η γενικευμένη άγνοια προκαλεί γενικευμένη τυραννία, και ενώ η ελευθερία της σκέψης αναγράφεται στον Κατα-

στατικό Χάρτη, η δουλεία της σκέψης, στο όνομα της αρχής της πλειοψηφίας, έχει θεσπιστεί απ' τον Καταστατικό Χάρτη.

Προκειμένου να περιοριστώ στην αστική παραγραφή που περιγράφεται στον [Αστικό] Κώδικα, δεν θα ξεκινήσω μια συζήτηση της νομικής ένστασης που επικαλούνται οι ιδιοκτήτες, ότι δηλαδή η κατηγορία δεν απευθύνεται σ' αυτούς, γιατί αυτό θα ήταν πολύ ανιαρό και πομπώδες. Όλοι ξέρουν ότι υπάρχουν δικαιώματα που δεν μπορούν να παραγραφούν και, όπως γι' αυτά τα πράγματα που μπορούν να κερδιστούν με την πάροδο του χρόνου, κανείς δεν αγνοεί το γεγονός ότι η παραγραφή απαιτεί συγκεκριμένες προϋποθέσεις, που η παράλειψη μίας εξ αυτών την καθιστά άκυρη. Αν αληθεύει, για παράδειγμα, ότι η νομή των ιδιοκτητών είναι δημόσια, κοινή, ειρηνική και αδιάκοπη δεν είναι λιγότερο αληθές ότι της λείπει μόνο ο νόμιμος τίτλος, επειδή οι μόνοι τίτλοι που αποδεικνύονται ότι μπορούν να είναι έγκυροι, τόσο για τον προλετάριο που απαιτεί όσο και για τον ιδιοκτήτη που υπερασπίζεται, είναι η κατάληψη και η εργασία. Επιπλέον, αυτή η νομή γίνεται χωρίς καλή πίστη αφού βασίζεται σε ένα νομικό σφάλμα που απαγορεύει την παραγραφή, σύμφωνα με το απόφθεγμα του αποστόλου Παύλου, *Nunquam in usucapionibus juris error possessori prodest*. Εδώ το νομικό σφάλμα έγκειται είτε στο ότι ο κατέχων νέμεται ως ιδιοκτήτης, ενώ θα έπρεπε να νέμεται μόνο ως επικαρπωτής, είτε στο ότι έχει πάρει ένα πράγμα

το οποίο κανείς δεν έχει δικαίωμα να το μεταφέρει ή να το πουλήσει.

Ένας άλλος λόγος για τον οποίο δεν μπορεί κανείς να επικαλείται την παραγραφή υπέρ της ιδιοκτησίας (ένας λόγος που έχει δημιουργηθεί απ' τη νομολογία) είναι ότι το δικαίωμα να κατέχει ακίνητη περιουσία είναι μέρος ενός καθολικού δικαιώματος που ποτέ δεν εξαφανίστηκε ολοκληρωτικά, ακόμα και στις πιο καταστροφικές περιόδους της ανθρώπινης ιστορίας, και που για να αποκατασταθεί ως πλήρες δικαίωμα, αρκεί οι προλετάριοι να αποδείξουν ότι το ασκούσαν πάντοτε εν μέρει. Για παράδειγμα, αυτός που έχει το καθολικό δικαίωμα να κατέχει, να δίνει, να ανταλλάσσει, να δανείζει, να νοικιάζει, να πουλάει, να μετατρέπει ή να καταστρέφει ένα πράγμα, διατηρεί όλα αυτά τα δικαιώματα μέσω της απλής πράξης του δανεισμού, μολονότι ποτέ δεν είχε επιδείξει επικράτεια με κανέναν άλλο τρόπο. Παρομοίως, πρέπει να δούμε ότι η ισότητα του πλούτου, η ισότητα των δικαιωμάτων, της ελευθερίας ή της θέλησης και της προσωπικότητας είναι ίδιες και απαράλλακτες εκφράσεις της μίας και της αυτής ιδέας – του δικαιώματος της συντήρησης και της ανάπτυξης, με δυο λόγια, του δικαιώματος στη ζωή, ενάντια στο οποίο η παραγραφή δεν μπορεί να ισχύει έως τον αφανισμό της ίδιας της ανθρωπότητας.

Τελικά, σχετικά με τον χρόνο που απαιτείται για την παραγραφή, θα' ναι περιττό να δείξουμε ότι η ιδιοκτησία γενικά δεν μπορεί να επιτευχθεί με

την απλή νομή για δέκα, είκοσι, εκατό, χίλια ή εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια, και ότι, για όσο καιρό υπάρχει ένα ανθρώπινο μυαλό ικανό να κατανοήσει και να αμφισβητήσει το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, αυτό το δικαίωμα ποτέ δεν θα επιβληθεί. Γιατί δεν είναι μια αρχή της νομολογίας ή ένα αξίωμα του Λόγου αλλά μόνο ένα τυχαίο και συμπτωματικό γεγονός. Η νομή ενός ανθρώπου μπορεί να επιβληθεί ενάντια σ' αυτή ενός άλλου ανθρώπου, αλλά όπως ακριβώς ο νομέας δεν μπορεί να επιβληθεί ενάντια στον εαυτό του, έτσι κι ο Λόγος έχει πάντοτε τη δυνατότητα να μεταρρυθμίσει και να αναθεωρήσει τον εαυτό του, γιατί το παρελθόν δεν δεσμεύει το μέλλον. Ο Λόγος είναι εξωτερικός και πάντα ο ίδιος. Η θέσπιση της ιδιοκτησίας, το έργο του απληροφόρητου Λόγου, μπορεί να καταργηθεί από έναν περισσότερο πληροφορημένο Λόγο, δεν μπορεί να εγκαθιδρυθεί από την παραγραφή. Αυτό είναι τόσο βέβαιο και τόσο αληθές, ώστε αποτελεί τη βάση του αποφθέγματος ότι σε ζητήματα παραγραφής ένα νομικό λάθος δεν ωφελεί κανέναν.

Αλλά θα ήμουν ασυνεπής απέναντι στη μέθοδό μου, κι ο αναγνώστης θα είχε το δικαίωμα να με κατηγορήσει για τσαρλατανισμό και αναλήθεια, αν δεν είχα να πω τίποτα περισσότερο για την παραγραφή. Έχω δείξει κατ' αρχάς ότι η ιδιοποίηση της γης είναι παράνομη και ότι το να θεωρηθεί νόμιμη αυτό θα σήμαινε μόνο ένα πράγμα, συγκεκριμένα, την ισότητα ιδιοκτησίας. Έχω δείξει, κατά

δεύτερο λόγο, ότι η καθολική συναίνεση δεν αποδεικνύει τίποτα υπέρ της ιδιοκτησίας και ότι αν αποδεικνύει κάτι αυτό είναι και πάλι η ισότητα της ιδιοκτησίας. Απομένει ακόμα να αποδείξω ότι η παραγραφή, αν είναι καθόλου αποδεκτή, προϋποθέτει επίσης ισότητα ιδιοκτησίας.

Η απόδειξη αυτή δεν θα 'ναι ούτε χρονοβόρα, ούτε δύσκολη. Αρκεί να ανακαλέσω τους λόγους που εισήγαγαν το ζήτημα της παραγραφής.

«Η παραγραφή», λέει ο Dupod, «φαίνεται αποκρουστική στη φυσική ισοτιμία, η οποία δεν επιτρέπει σε κανέναν να αποστερεί τα αγαθά κάποιου δίχως αυτός να το ξέρει και να συναινεί, ή να πλουτίζει εις βάρος ενός άλλου. Αλλά συμβαίνει συχνά, αν δεν υπάρχει παραγραφή, κάποιος που έχει αποκτήσει κάτι καλή τη πίστη, να εκδιώκεται έπειτα από μακρά νομή, κι ακόμα αυτός που έχει αποκτήσει κάτι απ' τον νόμιμο ιδιοκτήτη του, ή που έχει νόμιμα απαλλαχθεί από όλες τις υποχρεώσεις, να υποχρεώνεται, χάνοντας τον τίτλο, να εκδιωχθεί ή να υποταχθεί ξανά· κι επομένως το κοινό καλό απαιτεί ότι πρέπει να καθοριστεί μια περίοδος μετά την οποία δεν θα επιτρέπεται σε κανέναν να ενοχλεί τους πραγματικούς ιδιοκτήτες ή να επαναδιεκδικεί δικαιώματα που είναι παραμελημένα για τόσο καιρό... Έτσι, το αστικό δίκαιο με το τρόπο που έχει ρυθμίσει την παραγραφή δεν έχει κάνει τίποτα περισσότερο απ' το να τελειοποιήσει το φυσικό δίκαιο και να συμπληρώσει τον νόμο των εθνών· κι αφού θεμελιώνεται πάνω

στο κοινό καλό, που πρέπει πάντα να το προτιμάμε απ' το ατομικό, *bono publico usucapio introducta est*, θα πρέπει να το αντιμετωπίζουμε ευνοϊκά όταν το συνοδεύουν οι προϋποθέσεις που απαιτεί ο νόμος».

Ο Toullier, στο βιβλίο του *Φυσικό Δίκαιο*, γράφει: «Για να μην παραμένει το ζήτημα του ποιος είναι ο ιδιοκτήτης για πολύ καιρό σε μια κατάσταση αβεβαιότητας, η οποία θα ήταν επιβλαβής για το κοινό καλό και θα τάρασσε τη γαλήνη των οικογενειών και τη σταθερότητα των κοινωνικών συναλλαγών, ο νόμος έχει ορίσει ένα διάστημα μετά το οποίο θα απορρίπτεται κάθε αξίωση και θα αποδίδεται στη νομή το αρχαίο της προνόμιο, επανενώνοντάς την με την ιδιοκτησία».

Ο Cassiodorus είπε για την ιδιοκτησία ότι ήταν το μοναδικό ασφαλές λιμάνι εν μέσω των δικολαβίστικων καταιγίδων και των κυμάτων φθόνου: *His unus inter humanas procellas portus, quem si homines fervida voluntate praeterierint; in undosis semper jurgiis errabunt.*

Έτσι, σύμφωνα με τους συγγραφείς, η παραγραφή είναι ένα μέσο διατήρησης της δημόσιας τάξης, μια αποκατάσταση, σε ορισμένες περιπτώσεις, του αρχικού τρόπου απόκτησης, ένα αποκύημα του αστικού δικαίου το οποίο αντλεί όλες του τις δυνάμεις απ' την αναγκαιότητα να λάβουν τέλος οι διαφορές οι οποίες, ειδάλλως, δεν θα επιλύονταν ποτέ. Γιατί, όπως λέει ο Grotius, ο χρόνος από μόνος του δεν έχει αποτελεσματική δύναμη: τα

πάντα φτιάχνονται με τον καιρό αλλά τίποτα από τον καιρό. Η παραγραφή, ή το δικαίωμα της απόκτησης με την πάροδο του χρόνου, είναι έτσι ένα αποκύημα του αστικού δικαίου που γίνεται συμβατικά αποδεκτό.

Αλλά κάθε ιδιοκτησία προέρχεται αναγκαστικά απ' την παραγραφή, ή, όπως λένε οι Λατίνοι, απ' την *usucapio*, δηλαδή απ' τη συνεχή νομή. Θα ρωτούσα, λοιπόν, κατά πρώτο λόγο, πώς η νομή μπορεί να γίνει ιδιοκτησία με την πάροδο του χρόνου; Η συνεχής νομή, υπό την προϋπόθεση ότι το επιθυμείτε, διαρκεί χρόνια και αιώνες, αλλά δεν μπορείς ποτέ να ορίσεις τη διάρκεια –που από μόνη της δε δημιουργεί τίποτα, δεν αλλάζει τίποτα και δεν τροποποιεί τίποτα– η οποία έχει τη δύναμη να μετατρέψει τον επικαρπωτή σε ιδιοκτήτη. Αν το φυσικό δίκαιο αναγνωρίζει το δικαίωμα αυτού που καλή τη πίστη νέμεται κάτι επί μακρόν να μην εκδιώκεται από έναν νεοφερμένο, αυτό απλώς επικυρώνει ένα δικαίωμα που ήταν ήδη σεβαστό· και η παραγραφή, αν εφαρμοστεί κατ' αυτό τον τρόπο, σημαίνει απλώς ότι η νομή η οποία έχει συνεχιστεί επί δέκα, είκοσι ή εκατό χρόνια θα πρέπει να διατηρηθεί από τον νομέα. Αλλά όταν ο νόμος διακηρύσσει ότι η πάροδος του χρόνου μετατρέπει τον νομέα σε ιδιοκτήτη, θεωρεί ότι ένα δικαίωμα μπορεί να δημιουργηθεί δίχως μια αιτία που να το έχει παραγάγει· αλλάζει αδικαιολόγητα την κατάσταση ενός υποκειμένου· νομοθετεί επί ενός ζητήματος το οποίο δεν είναι επίδικο· κάνει υπέρβαση

εξουσίας. Η δημόσια τάξη και η ιδιωτική ασφάλεια απαιτούν να προστατεύεται μόνο η νομή· γιατί ο νόμος δημιούργησε την ιδιοκτησία; Η παραγραφή ήταν απλά μια εξασφάλιση για το μέλλον· γιατί ο νόμος την έκανε ένα ζήτημα προνομίων;

Έτσι, η προέλευση της παραγραφής και της ιδιοκτησίας είναι πανομοιότυπη με αυτή της ιδιοκτησίας, και αφού η δεύτερη μπορεί να νομιμοποιηθεί μόνο υπό την προϋπόθεση της τυπικής ισότητας, η παραγραφή είναι απλώς μια ακόμα απ' τις χιλιάδες μορφές που έχει πάρει η αναγκαιότητα διατήρησης αυτής της πολύτιμης ισότητας. Αυτό δεν είναι ένα ψευδές ή τραβηγμένο απ' τα μαλλιά συμπέρασμα· η απόδειξη μπορεί να βρεθεί στους κώδικες του νόμου.

Πράγματι, αν όλα τα έθνη, μέσω του ενστίκτου της δικαιοσύνης και της αυτοσυντήρησης, έχουν αναγνωρίσει τη χρησιμότητα και την αναγκαιότητα της παραγραφής, και αν, κατά συνέπεια, η πρόθεσή τους ήταν να προστατεύσουν τα συμφέροντα του νομέα, δεν θα 'καναν κάτι για τον πολίτη που απουσιάζει επί μακρόν, που έχει χωριστεί απ' την οικογένεια και την πατρίδα του λόγω εμπορικών δραστηριοτήτων, πολέμου ή αιχμαλωσίας, και δεν έχει κανέναν τρόπο να εξασκήσει το δικαίωμα κατοχής; Όχι. Επιπλέον, την ίδια στιγμή που η παραγραφή είχε εισαχθεί στους νόμους, ήταν αποδεκτό ότι η ιδιοκτησία διατηρούνταν μόνο από την θέληση, *nudo animo*. Όμως, αν η ιδιοκτησία μπορεί να διατηρηθεί μόνο απ' τη θέληση και αν μπορεί να

χαθεί μόνο από πράξη του ιδιοκτήτη, ποια είναι η χρήση της παραγραφής; Πώς τολμά ο νόμος να θεωρεί ως δεδομένο ότι ο ιδιοκτήτης, ο οποίος διατηρεί μόνο απ' τη θέληση, σκοπεύει να εγκαταλείψει αυτό το οποίο επέτρεψε να παραγραφεί; Ποια πάροδος του χρόνου μπορεί να δικαιολογήσει μια τέτοια εικασία και με ποιο δικαίωμα ο νόμος τιμωρεί τον ιδιοκτήτη για την απουσία του, στερώντας του τα αγαθά του; Και λοιπόν! Μόλις τώρα ανακαλύψαμε ότι η παραγραφή και η ιδιοκτησία ήταν πανομοιότυπες, και ότι είναι πράγματα που το ένα καταστρέφει το άλλο.

Ο Grotius, που αντιλήφθηκε αυτή τη δυσκολία, έδωσε μια τόσο ενδιαφέρουσα απάντηση που αξίζει να την αναφέρουμε: *Bene sperandum de hominibus, ac propterea non putandum eos hoc esse animo ut, rei caducae causa, hominem alterum velint in perpetuo peccato versari, quod evitari saepe non poterit sine tui derelictione.* «Πού υπάρχει ένας άνθρωπος», λέει, «με μια τόσο μη χριστιανική ψυχή ο οποίος, για ένα ασήμαντο πράγμα, θα διαιώνιζε το αδίκημα ενός νομέα, όπως αναπόφευκτα θα γινόταν αν δεν συναινούσε να εγκαταλείψει τα δικαιώματά του;» Θεέ μου! Εγώ είμαι αυτός ο άνθρωπος. Μολονότι ένα εκατομμύριο ιδιοκτήτες θα καίγονταν γι' αυτό στην κόλαση, τους κατηγορώ γιατί μου στερούν το μερίδιό μου στα αγαθά αυτής της γης. Σ' αυτή την ισχυρή διαπίστωση ο Grotius προσθέτει και μια άλλη, ότι είναι καλύτερο να εγκαταλείψει κανείς ένα αμφισβητούμενο δικαίωμα παρά

να εγείρει μια νομική αξίωση, να ενοχλήσει την ειρήνη του έθνους και να αναμοχλεύσει τις φωτιές του εμφυλίου πολέμου. Δέχομαι αυτό το επιχείρημα, αν σας αρέσει, υπό τον όρο να με αποζημιώσετε· αλλά αν μου αρνείστε αυτή την αποζημίωση, γιατί εγώ, ένας προλετάριος, να νοιαστώ για την ειρήνη και την ασφάλεια των πλουσίων; Ενδιαφέρομαι για την δημόσια τάξη τόσο λίγο όσο και για την ευημερία των ιδιοκτητών. Θέλω να ζήσω απ' τη δουλειά μου· ειδάλλως θα πεθάνω αγωνιζόμενος.

Ασχέτως του πόσο οξυδερκές είναι το επιχείρημα, η παραγραφή παραμένει η αντίφαση της ιδιοκτησίας· ή μάλλον, η παραγραφή και η ιδιοκτησία είναι δύο μορφές της ίδιας αρχής, αλλά δύο μορφές που η μία διορθώνει την άλλη· το ότι η αρχαία και η σύγχρονη νομολογία παριστάνουν πως τις συμβιβάζουν δεν είναι η πιο αμελητέα απ' τις γκάφες τους. Πράγματι, είναι πιθανό να δει κανείς στη θέσπιση της ιδιοκτησίας μόνο την επιθυμία να είναι εγγυημένη για τον καθένα η διανομή του εδάφους και το δικαίωμά του στην εργασία, να δει στη διάκριση ανάμεσα στην ψιλή κυριότητα και την παραγραφή μόνο ένα άσυλο για απόντες, ορφανά και όλους όσοι δεν ξέρουν ή δεν μπορούν να υπερασπιστούν τα δικαιώματά τους, και να δει στην παραγραφή μόνο ένα μέσο άμυνας ενάντια στις άδικες αξιώσεις και καταπατήσεις, ή ένα μέσο που βάζει τέλος στις διαφορές που προκαλούνται εξαιτίας της μετακίνησης των ιδιοκτητών. Όμως αν συμβαίνει αυτό, θα πρέπει να αναγνωρί-

σουμε σ' αυτές τις ποικίλες μορφές της ανθρωπίνης δικαιοσύνης τις αυθόρμητες προσπάθειες του Λόγου να σπεύσει προς βοήθεια του κοινωνικού ενστίκτου· και θα δούμε σ' αυτή την προστασία όλων των δικαιωμάτων το αίσθημα της ισότητας και μια σταθερή εξισωτική τάση. Στηριζόμενοι στη σκέψη και τη διόραση, θα βρούμε στην ίδια την μεγαλοποίηση αυτών των αρχών την επιβεβαίωση του δόγματός μας· γιατί αν η ισότητα των συνθηκών και η καθολική συνεργασία δεν είχαν γίνει νωρίτερα κατανοητές, αυτό συνέβη επειδή το πνεύμα των νομοθετών και η λανθασμένη γνώση των νομικών φέρνει εμπόδια προς το παρόν στην κοινή λογική των ανθρώπων, και διότι, ενώ τις πρωτόγονες κοινωνίες τις φωτίζει μια λάμψη αλήθειας, οι πρώτες θεωρήσεις των ηγετών τους δεν μπορούσαν να παραγάγουν παρά μόνο σκοτάδι.

Μετά τα πρώτα συμφωνητικά, μετά τα πρώτα προσχέδια νόμων και συνταγμάτων, τα οποία ήταν η έκφραση των πρωταρχικών αναγκών του ανθρώπου, η αποστολή των δικηγόρων ήταν να διορθώσουν τα λάθη της νομοθεσίας, να συμπληρώσουν ό,τι ήταν ελαττωματικό, να συμβιβάσουν με μεγαλύτερη σαφήνεια αυτά τα πράγματα που φαίνονταν αντιφατικά· αλλά αντ' αυτού σταμάτησαν στο γράμμα του νόμου· έμειναν ικανοποιημένοι με τον δουλικό ρόλο των σχολιαστών και των σχολαστικών. Έχουν πάρει τις εμπνεύσεις ενός αδύναμου και υποκείμενου σε σφάλματα Λόγου ως αιώνια αξιώματα, έχουν επηρεαστεί απ' την κοινή γνώμη,

είναι υποταγμένοι στη λατρεία των κειμένων· κι έτσι ακολουθούσαν πάντα την, αναπροσαρμοσμένη απ' τους θεολόγους, αρχή ότι αυτό που είναι καθολικά αποδεκτό, σε όλους τους τόπους και τις εποχές, είναι μια αδιαμφισβήτητη αλήθεια –*quod ab omnibus, quod ubique, quod semper*– λες και μια γενική αλλά αυθόρμητη άποψη πρόσφερε κάτι περισσότερο από μία εμφάνιση της αλήθειας. Ας μην απατόμαστε: η άποψη όλων των ανθρώπων μπορεί να επιβεβαιώνει την αντίληψη μιας αλήθειας, την ασαφή σημασία ενός νόμου· αλλά δεν μπορεί να μας διδάξει τίποτα ούτε για την αλήθεια ούτε για το νόμο. Η συναίνεση του ανθρώπινου γένους είναι μια ένδειξη της φύσης αλλά όχι, όπως λέει ο Κικέρων, ένας νόμος της φύσης. Πίσω απ' την εμφάνιση, η αλήθεια παραμένει κρυμμένη· η πίστη μπορεί να την αποδεχτεί, αλλά μόνο ο καλά θεμελιωμένος στοχασμός μπορεί να γνωρίζει. Αυτή είναι η αδιάκοπη πρόοδος του ανθρώπινου νου σε όλα όσα σχετίζονται με τα φυσικά φαινόμενα και τα δημιουργήματα της διάνοιας· πώς θα μπορούσε να συμβαίνει διαφορετικά με τη συνείδησή μας και τους κανόνες των πράξεών μας;

4. *Εργασία: Ότι η εργασία από μόνη της δεν έχει καμιά δύναμη να ιδιοποιηθεί τα πράγματα της φύσης*

Θα δείξουμε μέσω των αφορισμών της πολιτικής οικονομίας και του ίδιου του νόμου, δηλαδή

μέσω των πιο παραπειστικών επιχειρημάτων που μπορεί να επικαλεστεί η ιδιοκτησία:

1. Ότι η εργασία από μόνη της δεν έχει καμιά δύναμη να ιδιοποιηθεί τα πράγματα της φύσης.

2. Ότι αποδεχόμενοι πως η εργασία έχει αυτή τη δύναμη, οδηγούμαστε απ' ευθείας στην ισότητα της ιδιοκτησίας, όποιο κι αν είναι το είδος της εργασίας, όσο σπάνιο κι αν είναι το προϊόν της και οσοδήποτε άνισες κι αν είναι οι παραγωγικές ικανότητες του καθενός.

3. Ότι η εργασία, στην υπηρεσία της δικαιοσύνης, καταστρέφει την ιδιοκτησία.

Ακολουθώντας το παράδειγμα των αντιπάλων μας, και για να μην μείνει κανένα εμπόδιο στο δρόμο, ας εξετάσουμε το ζήτημα κάτω απ' το, κατά το δυνατόν, καθαρότερο φως.

Ο κύριος Ch. Comte, στην *Traite de la propriete* [Πραγματεία περί ιδιοκτησίας], λέει: «Η Γαλλία, εξεταζόμενη ως έθνος, έχει ένα έδαφος που είναι δικό της».

Η Γαλλία, όπως ένα μεμονωμένο άτομο, νέμεται ένα έδαφος το οποίο καλλιεργεί, αλλά δεν είναι ιδιοκτήτης του. Τα έθνη σχετίζονται μεταξύ τους όπως τα άτομα: είναι κοινοί θνητοί και εργάτες, και είναι γλωσσική κατάχρηση να τα αποκαλούμε ιδιοκτήτες. Το δικαίωμα της χρήσης και κατάχρησης δεν ανήκει στους λαούς περισσότερο απ' ό,τι στους ανθρώπους, και θα έρθει ο καιρός που

ένας πόλεμος ο οποίος θα διεξάγεται για να εμποδίσει ένα έθνος να καταχραστεί το έδαφος θα θεωρείται ιερός πόλεμος.

Έτσι, ο κύριος Ch. Comte, που αναλαμβάνει να εξηγήσει πώς σχηματίζεται η ιδιοκτησία και ξεκινά υποθέτοντας ότι ένα έθνος είναι ένας ιδιοκτήτης, πέφτει στη σοφιστεία που ονομάζεται «ψευδής συλλογισμός παρά τη λήψη του ζητουμένου», πράγμα που καταστρέφει ολόκληρη την επιχειρηματολογία του.

Αν ο αναγνώστης νομίζει ότι το να αμφισβητούνται τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα ενός έθνους μέσα στο έδαφός του ωθεί τη λογική πολύ μακριά, θα του υπενθυμίσω ότι σε όλες τις εποχές το πλάσμα δικαίου που ονομάζεται εθνική ιδιοκτησία έχει παραγάγει αξιώσεις επικυριαρχίας, φόρων υποτέλειας, βασιλικών δικαιωμάτων, καταναγκαστικών έργων, συνεισφορές ανθρώπων και χρημάτων, προμήθειες εμπορευμάτων κλπ., και τελικά αρνήσεις πληρωμής φόρων, εξεγέρσεις, πολέμους και ερήμωση.

«Υπάρχουν σ' αυτό το έδαφος εκτεταμένες εκτάσεις γης οι οποίες δεν έχουν μετατραπεί σε ατομική ιδιοκτησία. Αυτές οι εκτάσεις, που αποτελούνται ως επί το πλείστον από δάση, ανήκουν στο σύνολο του πληθυσμού και η κυβέρνηση, που λαμβάνει τα έσοδα απ' τη χρήση τους, τα χρησιμοποιεί ή οφείλει να τα χρησιμοποιεί για το κοινό συμφέρον.»

Ορθά λέει «οφείλει να τα χρησιμοποιεί», γιατί αυτή είναι η αλήθεια.

«Να τεθούν προς πώληση...»

Γιατί να τεθούν προς πώληση; Ποιος έχει το δικαίωμα να τα πουλήσει; Ακόμα κι αν το έθνος ήταν ιδιοκτήτης, μπορεί η σημερινή γενιά να τα αποστερήσει απ' την αυριανή; Ο λαός νέμεται ως επικαρπωτής. Η κυβέρνηση διοικεί, τα προστατεύει και προβαίνει σε πράξεις διανεμητικής δικαιοσύνης. Αν ένα έθνος εκχωρεί γη, εκχωρεί μόνο τη χρήση της· δεν έχει κανένα δικαίωμα να την πουλήσει ή να την εκποιήσει με οποιονδήποτε τρόπο. Αφού δεν είναι ιδιοκτήτης, πώς μπορεί να εκποιήσει την ιδιοκτησία;

«Υποθέστε ότι κάποιος εργατικός άνθρωπος αγοράζει ένα κομμάτι γης, έναν μεγάλο βάλτο για παράδειγμα. Αυτό δεν θα ήταν σφετερισμός, αφού το κοινό θα λάμβανε απ' τα χέρια της κυβέρνησης την ακριβή αξία και θα παρέμενε μετά την πώληση εξίσου πλούσιο όπως και πριν από αυτή.»

Αυτό καταντά γελοίο. Τι! Επειδή ένας σπάταλος, απερίσκεπτος, ή ανίκανος υπάλληλος πουλά τα κρατικά κτήματα δίχως να μου επιτραπεί να αντιταχθώ στην πώληση –εμένα, που το κράτος με έχει υπό την κηδεμονία του, εμένα, που δεν έχω ούτε συμβουλευτική φωνή ούτε δικαίωμα ψήφου στο Κρατικό Συμβούλιο– είναι λοιπόν αυτή η πώληση δίκαιη και νόμιμη; Οι αντιπρόσωποι του λαού σπαταλούν την κληρονομιά του και δεν μπορεί να υπάρξει επανόρθωση; Λέτε ότι έχω λάβει απ' την

κυβέρνηση το μερίδιό μου απ' τα κέρδη της πώλησης: όμως, κατά πρώτο λόγο, δεν ήθελα να πουλήσω· και να ήθελα, δεν θα μπορούσα να πουλήσω γιατί δεν είχα το δικαίωμα. Επιπλέον, δεν βλέπω να κέρδισα απ' την πώληση. Οι αντιπρόσωποί μου έχουν ντύσει μερικούς στρατιώτες, έχουν επισκευάσει ένα παλιό φρούριο, ανέγειραν μερικά ακριβά αλλά άχρηστα μνημεία για να τιμήσουν τον εαυτό τους· κι έπειτα έριξαν μερικά πυροτεχνήματα και έστησαν έναν γρασαρισμένο στύλο. Συγκρίνονται όλα αυτά με τη δική μου ζημιά;

Ο αγοραστής χαράσσει σύνορα, κλείνεται πίσω από φράχτες και λέει, «Αυτό είναι δικό μου· ο καθένας απ' τον εαυτό του, ο καθένας για τον εαυτό του». Εδώ, λοιπόν, βρίσκεται ένα κομμάτι γης πάνω στο οποίο ουδείς στο εξής έχει δικαίωμα να περπατά εκτός απ' τον ιδιοκτήτη και τους φίλους του, εδάφη απ' τα οποία δεν μπορεί να ωφεληθεί παρά μόνον ο ιδιοκτήτης και οι υπηρέτες του. Επιτρέψτε να πολλαπλασιαστούν αυτές οι πωλήσεις και σύντομα οι άνθρωποι, οι οποίοι ούτε μπορούν ούτε θέλουν να πουλήσουν, και που δεν έχουν λάβει κανένα απ' τα κέρδη της πώλησης, δεν θα 'χουν τρόπο να ξεκουραστούν, δεν θα 'χουν καταφύγιο, δεν θα 'χουν έδαφος να καλλιεργήσουν. Θα πεθάνουν απ' την πείνα έξω απ' την πόρτα του ιδιοκτήτη, στις παρυφές αυτής της ιδιοκτησίας που ήταν δική τους κληρονομιά· και ο ιδιοκτήτης, καθώς τους βλέπει να πεθαίνουν, θα αναφωνεί: «τόσοι χαμένοι αργόσχολοι και αλήτες».

Ο κύριος Ch. Comte, για να το συμβιβάσει αυτό με τον σφετερισμό του ιδιοκτήτη, ισχυρίζεται ότι τα εδάφη είχαν μικρή αξία την εποχή της πώλησης.

«Θα φροντίσουμε να μην μεγαλοποιήσουμε τη σημασία αυτών των σφετερισμών: θα μετρηθούν απ' τον αριθμό των ανθρώπων τους οποίους η κατελημμένη γη θα συντηρήσει και από τα μέσα τα οποία θα τους προμηθεύσει. Είναι αποδεδειγμένο, παραδείγματος χάρη, ότι αν ένα κομμάτι γης το οποίο σήμερα αξίζει χίλια φράγκα άξιζε μόλις πέντε σεντίμ⁴ τη στιγμή που κάποιος το σφετερίστηκε, η πραγματική ζημιά είναι μόνο πέντε σεντίμ. Μια τετραγωνική λεύγα⁵ μόλις που θα επαρκούσε για να συντηρήσει έναν φτωχό πρωτόγονο· σήμερα παρέχει τα μέσα επιβίωσης σε χίλια άτομα. Το 99,9% αυτής της γης είναι η νόμιμη ιδιοκτησία των κατόχων· μόνο το 0,1% της αξίας έχει υποστεί σφετερισμό.»

Ένας χωρικός ομολόγησε μια μέρα στην εξομολόγηση ότι κατέστρεψε ένα έγγραφο το οποίο πιστοποιούσε ότι χρωστούσε τρεις χιλιάδες φράγκα.

Ο εξομολογητής τού είπε: «πρέπει να επιστρέψεις τις τρεις χιλιάδες φράγκα.»

«Όχι», απάντησε ο χωρικός, «θα επιστρέψω δυο σεντίμ για να πληρώσω το χαρτί που κατέστρεψα».

Το σκεπτικό του κυρίου Ch. Comte μοιάζει με την καλή προαίρεση αυτού του χωρικού. Το έδα-

φος δεν έχει μόνο μια αθέραη και πραγματική αξία, έχει και μια εν δυνάμει αξία για το μέλλον, η οποία εξαρτάται απ' την ικανότητά μας να το κάνομε πολύτιμο και χρησιμοποιήσιμο. Αν καταστρέψεις μια συναλλαγματική ή ένα γραμμάτιο, σαν χαρτί δεν καταστρέφεις τίποτα· αλλά μ' αυτό το χαρτί καταστρέφεις τον τίτλο σου και στερείς απ' τον εαυτό σου τα αγαθά του. Αν καταστρέψεις ή πουλήσεις τη γη (που είναι το ίδιο πράγμα)· δεν εκποιείς μία, δύο ή περισσότερες σοδιές, αλλά εκμηδενίζεις όλα τα προϊόντα που θα μπορούσες να πάρεις από αυτήν – εσύ, τα παιδιά σου και τα παιδιά των παιδιών σου.

Όταν ο κύριος Ch. Comte, ο απόστολος της ιδιοκτησίας και ο υμνητής της εργασίας, υποθέτει μια απαλλοτρίωση του εδάφους απ' την πλευρά της κυβέρνησης, δεν πρέπει να πιστέψουμε ότι το κάνει δίχως λόγο και σκοπό· διότι χρειάζεται αυτή την υπόθεση. Καθώς απέρριψε τη θεωρία της κατάληψης και, επιπλέον, καθώς ξέρει ότι η εργασία δεν μπορεί να συνιστά δικαίωμα δίχως μια προηγούμενη άδεια κατάληψης, ήταν υποχρεωμένος να συνδέσει αυτή την άδεια με την εξουσία της κυβέρνησης, πράγμα που σημαίνει ότι η ιδιοκτησία βασίζεται στη λαϊκή κυριαρχία ή, με άλλα λόγια, στην καθολική συναίνεση. Αυτή τη θεωρία την έχουμε ήδη εξετάσει.

Το να πούμε ότι η ιδιοκτησία είναι η κόρη της εργασίας κι έπειτα να παραχωρήσουμε στην εργασία υλικά για να εξασκηθεί είναι, αν δεν κάνω λά-

θος, σαν να κυνηγάμε την ουρά μας, κάτι που θα προκύψει από αυτές τις αντιφάσεις.

«Ένα κομμάτι γης ορισμένου μεγέθους παράγει φαγητό αρκετό να συντηρήσει έναν άνθρωπό για μια μέρα. Αν ο νομέας, μέσω της εργασίας του, βρει τα μέσα να παραγάγει φαγητό αρκετό για δυο μέρες, διπλασιάζει την αξία του. Αυτή η καινούργια αξία είναι η δουλειά του, η δημιουργία του και δεν στερεί τίποτα από κανέναν· είναι ιδιοκτησία του.»

Υποστηρίζω ότι ο νομέας πληρώνεται για την ταλαιπωρία του και την εργατικότητά του με τη διπλασιασμένη σοδειά, αλλά δεν αποκτά δικαιώματα πάνω στη γη. «Ας δρέψει ο εργαζόμενος τους καρπούς της εργασίας του.» Συμφωνώ, αλλά δεν καταλαβαίνω πώς η ιδιοκτησία των προϊόντων σημαίνει ιδιοκτησία των πρώτων υλών. Ο ψαράς ο οποίος ξέρει πώς να πιάσει στην ίδια ακτή περισσότερα ψάρια απ' τους συναδέλφους του γίνεται ο ιδιοκτήτης της περιοχής ψαρέματος; Μπορεί ποτέ η ικανότητα ενός κυνηγού να θεωρηθεί ως τίτλος ιδιοκτησίας ενός δάσους θηραμάτων; Η αναλογία είναι τέλεια: ο φιλόπονος καλλιεργητής ανταμείβεται απ' την αφθονία και την ανώτερη ποιότητα της σοδειάς του. Αν έχει επιφέρει βελτιώσεις στο έδαφος, έχει το δικαίωμα της προτεραιότητας ως νομέας· αλλά σε καμιά περίπτωση δεν επιτρέπεται να αξιώσει δικαίωμα ιδιοκτησίας πάνω στο έδαφος που καλλιεργεί, επί τη βάση της ικανότητάς του ως καλλιεργητή.

Προκειμένου να μετατραπεί η νομή σε ιδιοκτησία χρειάζεται κάτι περισσότερο απ' την εργασία, κάτι χωρίς το οποίο ο άνθρωπος θα έπαινε να είναι ιδιοκτήτης εξίσου γρήγορα με το να είναι εργαζόμενος. Όμως αυτό που δημιουργεί ιδιοκτησία, σύμφωνα με τον νόμο, είναι πανάρχαιο και αδιαμφισβήτητο, δηλαδή η παραγραφή: η εργασία είναι μόνο το ορατό σημάδι, η φυσική πράξη μέσω της οποίας εκδηλώνεται η κατάληψη. Αν, λοιπόν, ο καλλιεργητής παραμένει ιδιοκτήτης αφότου έπαινε να εργάζεται και να παράγει, και αν η νομή του – αρχικά αποδεκτή και στη συνέχεια ανεκτή – γίνεται τελικά αναπαλλοτριώτη, αυτό συμβαίνει μέσω του κέρδους ή του αστικού δικαίου και εξαιτίας της αρχής της κατάληψης. Αυτό είναι τόσο αληθινό ώστε δεν υπάρχει κανένα πωλητήριο, καμιά μίσθωση χωραφιού, κανένα δάνειο και κανένα συμφωνητικό ενοικίασης απ' το οποίο να λείπει. Θα δώσω ένα μόνο παράδειγμα.

Πώς υπολογίζουμε την αξία της γης; Απ' τα προϊόντα της. Αν ένα κομμάτι γης αποφέρει κάθε χρόνο 1.000 φράγκα, λέμε ότι δια 5% αυτή η γη αξίζει 20.000 φράγκα, δια 4% 25.000 φράγκα κτλ. Αυτό σημαίνει, με άλλα λόγια, ότι σε είκοσι ή είκοσι πέντε χρόνια ο αγοραστής θα έχει κάνει απόσβεση. Αν, λοιπόν, μετά από ένα ορισμένο χρονικό διάστημα, η τιμή ενός κομματιού γης έχει αποσβεστεί πλήρως, πώς γίνεται να συνεχίζει ο αγοραστής να είναι ιδιοκτήτης; Εξαιτίας του δικαιώματος της κατάληψης, δίχως το οποίο κάθε πώληση θα ήταν μια λύτρωση.

Η θεωρία της ιδιοποίησης μέσω εργασίας είναι, λοιπόν, μια αντίφαση του [Αστικού] Κώδικα και όταν οι θιασώτες αυτής της θεωρίας ισχυρίζονται ότι ερμηνεύουν τους νόμους πάνω σ' αυτή τη βάση, έρχονται σε αντίφαση με τον εαυτό τους.

«Αν οι άνθρωποι επιτυγχάνουν να κάνουν εύφορη μια μέχρι πρότινος μη παραγωγική ή ακόμα και καταστρεπτική –όπως ορισμένοι βάλτοι– γη, δημιουργούν με τον τρόπο αυτό ακέραιη ιδιοκτησία.»

Ποιο είναι το όφελος του να παραφουσκώνουμε μια έκφραση και να παίζουμε με διαφορεόμενες έννοιες σαν να περιμέναμε να αλλάζαμε έτσι την πραγματικότητα; «Δημιουργούν ακέραιη ιδιοκτησία.» Εννοείτε ότι δημιουργούν μια δημιουργική δυνατότητα η οποία πρωύτερα δεν υπήρχε, αλλά αυτή η δυνατότητα δεν μπορεί να δημιουργηθεί χωρίς να υπάρχουν υλικά που να την υποστηρίζουν. Η σύσταση του εδάφους παραμένει η ίδια· μόνο η ποιότητα και οι μεταβολές του έχουν αλλάξει. Ο άνθρωπος έχει δημιουργήσει τα πάντα εκτός απ' το ίδιο το υλικό. Όμως υποστηρίζω ότι μπορεί να κατέχει και να χρησιμοποιεί αυτό το υλικό μόνο υπό την προϋπόθεση της μόνιμης εργασίας, παρέχοντάς του, προς στιγμήν, το δικαίωμα ιδιοκτησίας στα πράγματα που έχει παραγάγει.

Αυτό, λοιπόν, είναι το πρώτο ζήτημα που επιλύεται: η ιδιοκτησία των προϊόντων, ακόμα κι αν αυτό επιτρέπεται, δεν σημαίνει ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής· δεν νομίζω ότι αυτό χρήζει πε-

ραιτέρω αποδείξεως. Ο στρατιώτης που νέμεται τα όπλα του, ο χτίστης που νέμεται τα υλικά που του έχει ανατεθεί να φροντίζει, ο ψαράς που νέμεται το νερό, ο κυνηγός που νέμεται τους αγρούς και τα δάση και ο καλλιεργητής που νέμεται τα εδάφη είναι όλοι το ίδιο. Είναι όλοι τους, αν θέλετε, ιδιοκτήτες των προϊόντων τους, αλλά κανείς δεν είναι ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής. Το δικαίωμα στα προϊόντα της παραγωγής είναι αποκλειστικό, *jus in re*: το δικαίωμα στα μέσα παραγωγής είναι κοινό, *jus ad rem*.

5. Ότι η εργασία οδηγεί σε ισότητα των ιδιοκτησιών

Ας συμφωνήσουμε, ωστόσο, ότι η εργασία παρέχει ένα δικαίωμα ιδιοκτησίας στα υλικά: γιατί δεν είναι καθολική αυτή η αρχή; Γιατί τα οφέλη του υποτιθέμενου νόμου περιορίζονται σε λίγους και αφήνουν απ' έξω τη μάζα των εργατών; Ρώτησαν έναν φιλόσοφο, που υποστήριζε ότι όλα τα ζώα αρχικά γεννήθηκαν απ' τη γη, ζεστάθηκαν απ' τις ακτίνες του ήλιου, σχεδόν όπως τα μανιτάρια, γιατί η γη δεν δίνει πλέον σοδειές τέτοιας φύσης, και απάντησε: «επειδή είναι γέρινη και έχει χάσει την ευφορία της». Η εργασία, που κάποτε ήταν τόσο γόνιμη, έγινε κι αυτή στείρα; Γιατί ο ενοικιαστής δεν αποκτά πλέον μέσω της εργασίας του τη γη που αποκτιόταν άλλοτε από την εργασία του ιδιοκτήτη;

«Ο λόγος», λένε, «είναι ότι είναι ήδη ιδιοποιημένη». Αυτή δεν είναι απάντηση. Ένα χωράφι αποδίδει πενήντα μπούσελ⁶ ανά εκτάριο⁷· η ικανότητα και η εργασία του ενοικιαστή διπλασιάζει αυτή την παραγωγή· αυτή η αύξηση είναι δημιουργήμα του ενοικιαστή. Ας υποθέσουμε ότι ο ιδιοκτήτης, σε μια ασυνήθιστη πράξη μετριοπάθειας, δεν φτάνει μέχρι του σημείου να απορροφήσει αυτό το προϊόν αυξάνοντας το ενοίκιο, αλλά επιτρέπει στον καλλιεργητή να απολαύσει τα αποτελέσματα της εργασίας του· ακόμη κι αυτό δεν είναι δίκαιο. Ο ενοικιαστής, βελτιώνοντας τη γη, έχει δημιουργήσει μια καινούργια αξία στην ιδιοκτησία, και έτσι έχει ένα δικαίωμα σε ένα μέρος της ιδιοκτησίας. Αν το χωράφι άξιζε αρχικά 100.000 φράγκα και μέσω της εργασίας του ενοικιαστή αυξάνει την αξία του σε 150.000 φράγκα, ο ενοικιαστής που παρήγαγε αυτή την επιπρόσθετη αξία είναι ο νόμιμος ιδιοκτήτης του ενός τρίτου του χωραφιού. Ο κύριος Ch. Comte δεν θα υποστήριζε ότι αυτή η θεωρία είναι λανθασμένη, γιατί ο ίδιος έλεγε:

«Οι άνθρωποι που κάνουν τη γη περισσότερο γόνιμη δεν είναι λιγότερο χρήσιμοι για τους συνανθρώπους τους απ' αυτούς που δημιουργούν καινούργια γη.»

Γιατί λοιπόν δεν εφαρμόζεται αυτός ο κανόνας και στον άνθρωπο που βελτιώνει το έδαφος όπως εφαρμόζεται σ' αυτόν που το καθαρίζει; Χάρη στη δουλειά του πρώτου η γη αξίζει 1 και χάρη στη δουλειά του δεύτερου αξίζει 2· και οι δύο δη-

μουργούν ίσες αξίες, επομένως γιατί δεν παρέχεται ίση ιδιοκτησία και στους δυο; Εκτός αν κανείς επικαλεστεί και πάλι το δικαίωμα της πρωταρχικής κατάληψης, προκαλώ οποιονδήποτε να παρουσιάσει ένα καλύτερο επιχείρημα.

«Αλλά», θα πει κανείς, «ακόμα κι αν συμφωνούσαμε με τις αιτιάσεις σου, δεν θα επιτυγχάναμε ένα καλύτερο μοίρασμα της ιδιοκτησίας. Η αξία της γης δεν θα αυξάνεται παντοτινά· μετά από δυο τρεις καλλιέργειες φτάνει στη μέγιστη ευφορία της. Αυτό που προστίθεται χάρη στην τέχνη της αγροτικής οικονομίας προέρχεται απ' την πρόοδο της επιστήμης και απ' τη διάδοση του διαφωτισμού, κι όχι απ' την ικανότητα των εργατών. Έτσι, η προσθήκη λίγων εργατών στο πλήθος των ιδιοκτητών δεν θα 'ναι επιχείρημα ενάντια στην ιδιοκτησία».

Στην πραγματικότητα αυτό θα αναζωογονούσε μια άκαρπη συζήτηση, αν οι προσπάθειές μας είχαν απλώς ως στόχο τη διεύρυνση των προνομίων πάνω στη γη, το μονοπώλιο στη βιομηχανία και τη χειραφέτηση μοναχά λίγων εκατοντάδων εργατών απ' τα εκατομμύρια των προλετάρων. Κάτι τέτοιο όμως θα 'ταν και πάλι μια παρεξήγηση της αληθινής μας σκέψης, και θα έδειχνε έλλειψη ευφυΐας και λογικής.

Αν ο εργάτης που πρόσθεσε κάτι στην αξία ενός πράγματος έχει ένα δικαίωμα ιδιοκτησίας πάνω σ' αυτό, αυτός που συντηρεί αυτή την αξία έχει το ίδιο δικαίωμα. Γιατί τι σημαίνει το να συντη-

ρείς; Σημαίνει να προσθέτεις ακατάπαυστα, να δημιουργείς συνεχώς. Τι σημαίνει να καλλιεργείς; Σημαίνει να δίνεις στο έδαφος κάθε χρόνο την αξία του. Σημαίνει να αποτρέπεις κάθε χρόνο, μέσω της ανανεωμένης δημιουργίας, να μειωθεί ή να καταστραφεί η αξία ενός κομματιού γης. Αποδεχόμενος, λοιπόν, ότι η ιδιοκτησία είναι λογική και νόμιμη, αποδεχόμενος ότι η ενοικίαση είναι ακριβοδίκαιη και δίκαιη λέω ότι ο καλλιεργητής αποκτά ιδιοκτησία μέσω του ίδιου τίτλου όπως ένας που τον καθαρίζει ή τον βελτιώνει, και ότι κάθε φορά που ένας ενοικιαστής πληρώνει το ενοίκιο, αποκτά ένα κλάσμα της ιδιοκτησίας, απ' τη γη την οποία του έχει ανατεθεί να προσέχει, ο παρονομαστής του οποίου ισούται με το μέγεθος του ενοικίου που έχει πληρώσει. Αν αρνηθείτε να το αποδεχτείτε αυτό πέφτετε σε απολυταρχία και τυραννία, αναγνωρίζετε ταξικά προνόμια και επιδοκιμάζετε τη δουλεία.

Οποιοσδήποτε εργάζεται γίνεται ιδιοκτήτης: αυτή η αλήθεια δεν μπορεί να μην γίνει αποδεκτή είτε σύμφωνα με τις αρχές της πολιτικής οικονομίας είτε του νόμου. Και όταν λέω ιδιοκτήτης δεν εννοώ απλώς (όπως κάνουν οι υποκριτές οικονομολόγοι μας) τον ιδιοκτήτη της αποζημίωσης, των αποδοχών ή του μισθού. Εννοώ ιδιοκτήτης της αξίας που αυτός δημιούργησε και από την οποία επωφελείται μόνο το αφεντικό.

Καθώς όλα αυτά σχετίζονται με τη θεωρία των μισθών και της διανομής των προϊόντων, και κα-

θώς αυτό το ζήτημα δεν έγινε ποτέ αρκετά ξεκάθαρο, ζητάω την άδεια να επιμείνω πάνω σ' αυτό, γιατί δεν είναι μια συζήτηση ανούσια για τον σκοπό μας. Πολλοί μιλάνε αποδεχόμενοι να έχουν οι εργάτες ένα μερίδιο στην παραγωγή και στα κέρδη, αλλά στα μυαλά τους αυτή η συμμετοχή είναι καθαρή φιλανθρωπία. Δεν έχουν δει ποτέ, πιθανόν ούτε καν έχουν υποψιαστεί, ότι αυτό ήταν ένα φυσικό, απαραίτητο δικαίωμα, έμφυτο στην εργασία και αδιαχώριστο απ' τη λειτουργία του παραγωγού, ακόμα και στις χαμηλότερου επίπεδου εργασίες του.

Ιδού η πρότασή μου: *Ο εργαζόμενος διατηρεί, ακόμα και αφότου έχει πληρωθεί τους μισθούς του, ένα φυσικό δικαίωμα ιδιοκτησίας στο αντικείμενο που έχει παραγάγει.*

Παραθέτω ξανά τον κύριο Ch. Comte:

Μερικοί εργαζόμενοι απασχολούνται αποξηραίνοντας έλη, κόβοντας δέντρα και θάμνους, με δυο λόγια, καθαρίζοντας το έδαφος. Αυτοί αυξάνουν την αξία, κάνουν την ποσότητα της ιδιοκτησίας μεγαλύτερη· πληρώνονται για την αξία που προσθέτουν με τη μορφή φαγητού και ημερομισθίων· και στη συνέχεια αυτή η αξία γίνεται η ιδιοκτησία του καπιταλιστή.

Το τίμημα δεν είναι αρκετό: η εργασία των εργατών έχει δημιουργήσει μια αξία και αυτή η αξία είναι η ιδιοκτησία τους. Αλλά ούτε την έχουν που-

λήσει ούτε την έχουν ανταλλάξει· και εσύ, καπιταλιστή, δεν την έχεις κερδίσει. Το ότι θα 'πρεπε να δικαιούσαι ένα μερίδιο ως αντάλλαγμα για τα υλικά που διέθεσες και για τις προμήθειες που παρείχες είναι απολύτως δίκαιο. Συνέβαλες στην παραγωγή και πρέπει να έχεις μερίδιο στην απόλαυση. Όμως το δικό σου δικαίωμα δεν εκμηδενίζει αυτό των εργαζομένων, οι οποίοι, είτε το θέλεις είτε όχι, υπήρξαν συνάδερφοί σου στο έργο της παραγωγής. Γιατί μιλάς για μισθούς; Τα χρήματα με τα οποία πληρώνεις τους μισθούς των εργαζομένων μετά βίας καλύπτουν τα χρόνια της συνεχούς νομής την οποία έχουν εγκαταλείψει σ' εσένα. Οι μισθοί είναι το κόστος που απαιτείται για να συντηρηθούν και να αποζημιωθούν οι εργαζόμενοι, και κάνεις λάθος αν βλέπεις στους μισθούς την τιμή μιας πώλησης. Ο εργάτης δεν έχει πουλήσει τίποτα· δεν γνωρίζει ούτε τα δικαιώματά του, ούτε το μέγεθος της παραχώρησης που σου έχει κάνει, ούτε το νόημα του συμβολαίου που ισχυρίζεσαι ότι έχεις συνάψει μαζί του. Απ' την πλευρά του υπάρχει πλήρης άγνοια· απ' τη δική σου σφάλμα και ξάφνιασμα, για να μην πω απάτη και κοροϊδία.

Ας το καταστήσουμε αυτό περισσότερο σαφές και προφανές με ένα άλλο παράδειγμα.

Κανείς δεν αγνοεί τις δυσκολίες που υπάρχουν για να μετατραπεί μια ακαλλιέργητη γη σε αρόσιμη και παραγωγική. Οι δυσκολίες αυτές είναι τέτοιες ώστε τις περισσότερες φορές ένας μεμονωμένος άνθρωπος θα πέθαινε προτού φέρει το έδα-

φος σε μια κατάσταση που θα του παρείχε τα ελάχιστα προς το ζειν. Γι' αυτό χρειάζονται οι ενωμένες και συνδυασμένες προσπάθειες της κοινωνίας καθώς και όλοι οι βιομηχανικοί πόροι. Ο κύριος Ch. Comte παραθέτει πάνω σ' αυτό το θέμα πολυάριθμα και αυθεντικά γεγονότα, δίχως να υποψιάζεται ούτε στιγμή ότι συγκεντρώνει μαρτυρίες ενάντια στο ίδιο του το σύστημα.

Ας υποθέσουμε ότι μια αποικία 20 ή 30 οικογενειών εγκαθίσταται σε μια άγρια περιοχή που είναι καλυμμένη με θάμνους και ξύλα, απ' την οποία, βάσει συμφωνίας, οι ντόπιοι συναινούν να αποσυρθούν. Κάθε μια από αυτές τις οικογένειες κατέχει ένα μέτριο αλλά επαρκές κεφάλαιο, τέτοιο ώστε ένας άποικος μπορεί να διαλέξει: ζώα, σπόρους, εργαλεία καθώς και λίγα χρήματα και φαγητό. Η γη έχει μοιραστεί· η κάθε οικογένεια βολεύεται όσο καλύτερα μπορεί και ξεκινά να καθαρίζει το κομμάτι που της έχει δοθεί. Μετά όμως από λίγες εβδομάδες υπερβολικής κούρασης, απίστευτης ταλαιπωρίας, καταστροφικής και σχεδόν άχρηστης εργασίας, οι άποικοί μας αρχίζουν να παραπονιούνται για τη δουλειά τους. Η κατάσταση τους τούς φαίνεται δύσκολη και καταριούνται την άθλια ύπαρξή τους.

Ξαφνικά, ένας απ' τους εξυπνότερους ανάμεσά τους σκοτώνει ένα γουρούνι, παστώνει ένα μέρος του κρέατος, και, αποφασίζοντας να θυσιάσει την υπόλοιπη ποσότητα, πηγαίνει να συναντήσει τους συντρόφους του στη δυστυχία. «Φίλοι», ξεκι-

νά σ' έναν πολύ καλοκάγαθο τόνο, «πόσο πολύ ταιπαιπωρείστε για να προχωρήσει ελάχιστα η δουλειά σας και να ζείτε τόσο φτωχικά! Ένα δεκαπενθήμερο εργασίας σας έχει φέρει στην έσχατη δυστυχία!... Ας κάνουμε μια συμφωνία απ' την οποία θα βγείτε όλοι κερδισμένοι. Σας προσφέρω κρέας και κρασί· θα παίρνετε πολύ κάθε μέρα· θα δουλεύουμε μαζί και με τη βοήθεια του Θεού, φίλοι μου, θα είμαστε ευτυχισμένοι και ικανοποιημένοι!»

Μπορούν άδεια στομάχια να αντισταθούν σε μια τέτοια πρόσκληση; Οι πιο πεινασμένοι ανάμεσά τους ακολουθούν τον ύπουλο εκμαυλιστή: πηγαίνουν να δουλέψουν· η γοητεία της κοινωνίας, της άμιλλας, της χαράς και της αλληλοβοήθειας διπλασιάζει τη δύναμή τους· η δουλειά προφανώς προχωρά. Τραγουδώντας και γελώντας, δαμάζουν τη φύση· σύντομα το έδαφος μεταμορφώνεται· τώρα η απαλή γη περιμένει τη σπορά. Γίνεται κι αυτό· ο ιδιοκτήτης πληρώνει τους εργάτες του, οι οποίοι φεύγοντας, τον ευχαριστούν και λυπούνται που οι ευτυχισμένες μέρες που πέρασαν μαζί του τελείωσαν.

Κι άλλοι ακολουθούν το ίδιο παράδειγμα, πάντα με την ίδια επιτυχία. Με το που εδραιώνονται αυτοί, οι υπόλοιποι διασκορπίζονται, ο καθένας επιστρέφει στα δικά του ξεχειρσώματα. Αλλά ενώ ξεχειρσώνουν είναι αναγκαίο να ζήσουν· ενόσω καθάριζαν για λογαριασμό του γείτονά τους, δεν καθάριζαν καθόλου για λογαριασμό τους. Ένας

χρόνος σποράς και θερισμού έχει ήδη χαθεί. Είχαν υπολογίσει ότι δανείζοντας την εργασία τους θα μπορούσαν μόνο να κερδίσουν, αφού θα αποταμίευαν τις δικές τους προμήθειες και, ενώ θα ζούσαν καλύτερα, θα έβγαζαν ακόμα περισσότερα χρήματα. Λάθος υπολογισμός! Δημιούργησαν μονάχα τα μέσα παραγωγής για κάποιον άλλο και δεν δημιούργησαν τίποτα για τους εαυτούς τους. Οι δυσκολίες του ξεχερσώματος παραμένουν οι ίδιες. Τα ρούχα τους φθείρονται, οι προμήθειές τους εξαντλούνται και σύντομα το πορτοφόλι τους αδειάζει προς όφελος του ενός για τον οποίο δούλεψαν και που μόνον αυτός μπορεί να παρέχει τις προμήθειες που χρειάζονται, αφού μόνον αυτός είναι σε θέση να τις παραγάγει. Στη συνέχεια, μόλις εξαντληθούν τα αποθέματα του φτωχού ξεχερσωτή, ο άνθρωπος με τις προμήθειες (όπως ο δρᾶκος του παραμυθιού, που μυρίζει το θύμα του από μακριά) εμφανίζεται και πάλι. Στον έναν προσφέρει εργασία και πάλι με την ημέρα· στον άλλο προτείνει να αγοράσει σε καλή τιμή ένα κομμάτι απ' τη φτωχή γη του, που δεν του είναι χρήσιμη και ποτέ δεν θα μπορέσει να γίνει· δηλαδή χρησιμοποιεί την εργασία ενός ανθρώπου για να καλλιεργήσει το χωράφι ενός τρίτου προς όφελός του, κι έτσι, έπειτα από είκοσι χρόνια, πέντε ή έξι άτομα απ' τα τριάντα που αρχικά είχαν ίσες περιουσίες, έχουν γίνει ιδιοκτήτες ολόκληρης της περιοχής, ενώ οι υπόλοιποι έχουν εκδιωχθεί φιλανθρωπικά.

Σ' αυτόν τον αιώνα της αστικής ηθικής στον ο-
ποίο είχα την τύχη να γεννηθώ, το ηθικό αίσθημα
είναι τόσο εξασθενημένο ώστε δεν θα εκπληροσό-
μουν καθόλου αν με ρωτούσαν πολλοί ευυπόλη-
πτοι ιδιοκτήτες τι άδικο και παράνομο βλέπω σ'
αυτό. Ξεφτιλισμένο πλάσμα! Γαλβανισμένο πτώ-
μα! Πώς μπορώ να ελπίζω ότι θα σε πείσω αν δεν
μπορείς να φωνάξεις ληστεία, όταν συμβαίνει
μπροστά στα μάτια σου. Ένας άνθρωπος, με ήπιες
και υπαινικτικές λέξεις, βρίσκει το μυστικό να φο-
ρολογήσει του άλλους για χάρη της δικής του προ-
όδου· έπειτα, με το που πλούτισε απ' τις κοινές, ε-
νωμένες προσπάθειές τους, αρνείται, με τους ί-
διους όρους που αυτός υπαγόρευσε, να προάγει
την ευημερία αυτών που του έφτιαξαν την περιου-
σία. Και ρωτάτε γιατί μια τέτοια συμπεριφορά εί-
ναι δόλια; Ισχυρίζεται ότι έχει πληρώσει τους ερ-
γαζόμενούς του, ότι δεν τους χρωστάει τίποτε άλ-
λο, ότι δεν έχει να κερδίσει τίποτα θέτοντας τον ε-
αυτό του στην υπηρεσία των άλλων, τη στιγμή που
οι κτήσεις του απαιτούν τη φροντίδα του· με αυτή
την πρόφαση αρνείται μετά να βοηθήσει τους άλ-
λους να προοδεύσουν όπως τον βοήθησαν αυτοί
να προοδεύσει· και όταν, στην αδυναμία της απο-
μόνωσής τους, αυτοί οι εγκαταλειμμένοι εργαζό-
μενοι αναγκάζονται να αναζητήσουν την κληρονο-
μιά τους, αυτός —ο αχάριστος ιδιοκτήτης, ο νεό-
πλούτος απατεώνας— είναι έτοιμος να ολοκληρώ-
σει την εκμετάλλευση και την καταστροφή τους.

Και πιστεύετε ότι αυτό είναι δίκαιο; Προσέξτε! Στην κατάπληξή σας διαβάζω την ντροπή μιας ένοχης συνείδησης και όχι το αθώο σάσπισμα της ακούσιας άγνοιας.

«Ο καπιταλιστής», λένε, «έχει πληρώσει στους εργάτες τα "μεροκάματά" τους»· ακριβέστερα, πρέπει να λεχθεί ότι ο καπιταλιστής έχει πληρώσει πολλές φορές «μισθό μιας ημέρας», όσες αν είχε απασχολήσει τους εργαζόμενους κάθε μέρα, πράγμα όμως που δεν είναι διόλου το ίδιο. Γιατί δεν έχει πληρώσει τίποτα γι' αυτή την τεράστια δύναμη που προκύπτει απ' την ένωση και την εναρμόνιση των εργαζομένων, καθώς κι απ' τη σύγκλιση και το ταυτόχρονο των προσπαθειών τους. Διακόσιοι γρεναδιέροι έβαλαν τον οβελίσκο του Λούξορ στη βάση του μέσα σε λίγες ώρες· πιστεύετε ότι ένας μόνο άνθρωπος θα μπορούσε να φέρει εις πέρας την ίδια εργασία σε διακόσιες μέρες; Κι όμως, σύμφωνα με τους υπολογισμούς του καπιταλιστή το μέγεθος των μισθών που θα πλήρωνε θα ήταν το ίδιο. Λοιπόν, μια έρημος που πρέπει να γίνει καλλιεργήσιμη, ένα σπίτι που πρέπει να χτιστεί, ένα εργοστάσιο που πρέπει να λειτουργήσει – όλα αυτά είναι οβελίσκοι που πρέπει να στηθούν όρθιοι, βουνά που πρέπει να μετακινηθούν. Η μικρότερη περιουσία, η πιο ασήμαντη εγκατάσταση, το ξεκίνημα της μικρότερης βιομηχανίας, όλα απαιτούν τον συνδυασμό τόσων πολλών διαφορετικών ειδών εργασίας και δεξιότητας που ένας άνθρωπος είναι αδύνατον να τις εκτελέσει όλες. Εί-

ναι εκπληκτικό το ότι οι οικονομολόγοι ουδέποτε πρόσεξαν αυτό το γεγονός. Ας βρούμε μια ισορροπία, λοιπόν, ανάμεσα στο τι πήρε ο καπιταλιστής και στο τι πλήρωσε.

Ο εργαζόμενος χρειάζεται έναν μισθό που θα του επιτρέψει να ζει ενόσω δουλεύει, γιατί αν δεν καταναλώσει, δεν μπορεί να παραγάγει. Οποιοσδήποτε απασχολεί έναν άνθρωπο πρέπει να τον συντηρεί και να τον θρέφει ή να του δίνει τον αντίστοιχο μισθό. Αυτό είναι το πρώτο πράγμα που γίνεται σε όλη την παραγωγή. Δέχομαι, προς το παρόν, ότι απ' αυτή την άποψη ο καπιταλιστής έχει κάνει το χρέος του.

Είναι απαραίτητο ο εργαζόμενος στην παραγωγή του να βρει, πέρα απ' την τωρινή συντήρησή του, μια εγγύηση και για τη μελλοντική, ειδικά η πηγή της παραγωγής θα εξαντληθεί και η παραγωγική του δυνατότητα θα εκλείψει. Με άλλα λόγια, η νέα εργασία πρέπει να ανανεώνεται αενάως μέσω της ολοκληρωμένης εργασίας· αυτός είναι ο παγκόσμιος νόμος της αναπαραγωγής. Έτσι, ο ιδιοκτήτης μιας φάρμας βρίσκει (1) στη σοδειά του όχι μόνο τα μέσα της δικής του συντήρησης και της οικογένειάς του αλλά και της διατήρησης και βελτίωσης του κεφαλαίου του, της δυνατότητας να αναθρέψει ένα οικόσιτο ζώο – με δυο λόγια τα μέσα της δουλειάς και της συνέχειας της δουλειάς· και (2) στην ιδιοκτησία του ένα παραγωγικό εργαλείο και μια μόνιμη εξασφάλιση μιας έγχειας παρουσίας για καλλιέργεια και εργασία.

Αλλά ποια είναι η βάση της καλλιέργειας αυτού που παρέχει τις υπηρεσίες του; Η δεδομένη ανάγκη που τον έχει ο ιδιοκτήτης και η αυθαίρετη υπόθεση ότι επιθυμεί να τον απασχολούν. Όπως ακριβώς ο δουλοπάροικος παλαιότερα κρατούσε τη γη του χάρη στη γενναιοδωρία και ανάλογα με τα κέφια του κυρίου, έτσι και σήμερα ο εργάτης κρατά τη δουλειά ανάλογα με τα κέφια του αφεντικού και ιδιοκτήτη: αυτό είναι που ονομάζεται νομή κατά παράκληση*. Αλλά αυτή η παρακλητική κατάσταση είναι άδικη, γιατί έχει ως επακόλουθο να μη γίνονται οι συναλλαγές επί ίσοις όροις. Οι μισθοί του εργάτη σπανίως ξεπερνούν τα τρέχοντα έξοδά του και δεν του εξασφαλίζουν μισθούς για αύριο, ενώ ο καπιταλιστής βρίσκει στο εργαλείο που έχει παραχθεί απ' τον εργαζόμενο μια υπόσχεση ανεξαρτησίας και ασφάλειας για το μέλλον.

Όμως αυτή η αναπαραγωγική μαγιά, αυτός ο αιώνιος σπόρος της ζωής, αυτή η προετοιμασία της γης και η κατασκευή εργαλείων για παραγωγή αντιπροσωπεύει αυτά που ο καπιταλιστής οφείλει στον παραγωγό και δεν τα έχει πληρώσει ποτέ· και είναι αυτή η δόλια άρνηση που προκαλεί τη φτώχεια του εργαζομένου, την πολυτέλεια της αεργίας και την ανισότητα των συνθηκών. Είναι πάνω απ' όλα αυτό που έχει ονομαστεί, τόσο εύστοχα, εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο.

* Παράκληση απ' το *precor*, «παρακαλώ», επειδή η πράξη της παραχώρησης δείχνει ότι ο κύριος, ως απάντηση στις παρακλήσεις των ανθρώπων ή των δούλων του, τους έχει χορηγήσει άδεια να εργασούν.

Ένα απ' τα τρία πρέπει να γίνει: Είτε να μοιραστεί ο εργάτης το προϊόν με τον εργοδότη του ως συμπλήρωμα του μισθού του, μια κράτηση που έχει γίνει από όλους τους μισθούς, είτε ο εργοδότης θα πρέπει να αποδώσει στον εργαζόμενο ένα ισοδύναμο παραγωγικών υπηρεσιών, είτε θα πρέπει να υποσχεθεί ότι θα απασχολεί τον εργαζόμενο για πάντα. Μοίρασμα του προϊόντος, ανταπόδοση των υπηρεσιών του ή εγγυημένη δουλειά για πάντα: ο καπιταλιστής δεν μπορεί να γλυτώσει απ' αυτές τις τρεις εναλλακτικές λύσεις. Όμως είναι αποδεδειγμένο ότι δεν μπορεί να ικανοποιήσει τη δεύτερη και την τρίτη απ' αυτές τις προϋποθέσεις: δεν μπορεί ούτε να βάλει τον εαυτό του στην υπηρεσία χιλιάδων εργατών, οι οποίοι, άμεσα ή έμμεσα, τον έχουν βοηθήσει να γίνει αυτό που είναι, ούτε μπορεί να τους απασχολεί όλους για πάντα. Απομένει μόνο το μοίρασμα της ιδιοκτησίας. Αλλά αν η ιδιοκτησία μοιραστεί, όλες οι συνθήκες θα είναι ίσες και δεν θα υπάρχουν πια ούτε μεγάλοι καπιταλιστές ούτε μεγάλοι ιδιοκτήτες.

Έτσι, όταν ο κύριος Ch. Comte, συνεχίζοντας την υπόθεσή του, μας δείχνει τον καπιταλιστή του διαδοχικά να αποκτά ιδιοκτησία σε οτιδήποτε έχει πληρώσει, βυθίζεται ακόμα πιο βαθιά στις αξιοθρήνητες αντιφάσεις του και αφού το επιχείρημά του δεν αλλάζει, δεν μπορεί να αλλάξει ούτε η δική μας απάντηση. «Ορισμένοι εργάτες απασχολούνται στο χτίσιμο: μερικοί εξορύσσουν τις πέτρες απ' το νταμάρι, άλλοι τις μεταφέρουν, άλλοι

τις κόβουν και άλλοι τις τοποθετούν εκεί που πρέπει. Ο καθένας προσθέτει μια συγκεκριμένη αξία στο υλικό που περνά απ' τα χέρια του· και αυτή η αξία, το προϊόν της εργασίας του, είναι η ιδιοκτησία του. Την πουλάει καθώς τη δημιουργεί στον ιδιοκτήτη του κτηρίου, ο οποίος τον πληρώνει γι' αυτό με φαγητό και μισθό».

Διαίρει και βασίλευε: Διαίρει και κατάκτησε· διαίρει θα γίνεις πλούσιος· διαίρει και θα εξαπατήσεις τους ανθρώπους, θα θαμπώσεις τα μυαλά τους και θα εμπαιξείς τη δικαιοσύνη. Χωρίστε τους εργαζόμενους μεταξύ τους και το μεροκάματο του καθενός μπορεί να ξεπερνά την αξία του κάθε ατομικού προϊόντος, αλλά δεν είναι αυτό το ζήτημα. Μια δύναμη χιλίων ανθρώπων που θα δουλεύουν για είκοσι μέρες έχει πληρωθεί όσο η δύναμη ενός που δουλεύει για εικοσιπέντε χρόνια· αλλά αυτή η δύναμη των χιλίων ανθρώπων έχει κάνει σε είκοσι μέρες αυτό που ένας άνθρωπος μόνος του, που δουλεύει συνεχόμενα για ένα εκατομμύριο αιώνες, δεν μπορεί να φέρει εις πέρας: είναι δίκαιη αυτή η συναλλαγή; Ακόμα μια φορά, όχι· γιατί όταν έχεις πληρώσει όλες τις ατομικές δυνάμεις, δεν έχεις πληρώσει και τη συλλογική δύναμη. Συνεπώς, πάντοτε παραμένει ένα δικαίωμα συλλογικής ιδιοκτησίας που δεν το έχετε αποκτήσει και το απολαμβάνετε άδικα.

Θέλω να πω ότι είκοσι ημερών μισθοί αρκούν για να ταϊσουν, να στεγάσουν και να ντύσουν αυτό το πλήθος για είκοσι μέρες: αλλά αν η απασχόλη-

σή τους λήξει μόλις τελειώσει αυτή η δουλειά, τι θα απογίνει αυτό το πλήθος αν, για όσο καιρό δημιουργεί, εγκαταλείπει τα δημιουργήματά του στους ιδιοκτήτες, που με τη σειρά τους θα εγκαταλείψουν το πλήθος; Ενώ ο ιδιοκτήτης σταθερά εδραιώνει τη θέση του χάρη στη βοήθεια όλων των εργαζομένων, ζει με ασφάλεια και δεν φοβάται την έλλειψη εργασίας ή ψωμιού, η μόνη ελπίδα του εργαζόμενου είναι η αγαθοεργία του ιδιοκτήτη, στον οποίο έχει εκχωρήσει την ελευθερία του. Αν, λοιπόν, ο ιδιοκτήτης, βολεμένος πίσω απ' την άνεση και τα δικαιώματά του, αρνηθεί να απασχολήσει τον εργαζόμενο, πώς θα ζήσει αυτός; Έχει φυτέψει ένα εξαιρετικό χωράφι και δεν μπορεί να το σπείρει· έχει χτίσει ένα μεγάλο και μεγαλοπρεπές σπίτι και δεν μπορεί να ζήσει σ' αυτό· έχει παράγει τα πάντα και δεν μπορεί να απολαύσει τίποτα.

Προχωράμε από την εργασία στην ισότητα. Κάθε βήμα που κάνουμε μας φέρνει πιο κοντά σ' αυτήν· αν η δύναμη, η εργατικότητα και η φιλοπονία των εργατών ήταν ίσες, προφανώς και οι περιουσίες τους θα ήταν ίσες. Πράγματι, αν, όπως υποστηρίζεται και όπως έχουμε δεχτεί, ο εργαζόμενος είναι ιδιοκτήτης της αξίας την οποία δημιουργεί, αυτό που προκύπτει είναι:

1. Ότι ο εργαζόμενος αποκτά εις βάρος του αργόσχολου ιδιοκτήτη·
2. Ότι αφού όλα τα προϊόντα είναι αναγκαστικά συλλογικά, ο εργαζόμενος έχει το δικαίωμα, α-

νάλογα με το μέγεθος της εργασίας του, να έχει μερίδιο στα κέρδη και στα οφέλη· και

3. Ότι αφού ολόκληρο το κεφάλαιο είναι κοινωνική περιουσία, κανείς δεν έχει αποκλειστική ιδιοκτησία πάνω σ' αυτό.

Αυτά τα συμπεράσματα είναι αδιαμφισβήτητα και από μόνα τους θα αρκούσαν για να ανατρέψουν ολόκληρο το οικονομικό μας σύστημα και να αλλάξουνε τους θεσμούς και τους νόμους μας. Γιατί τα ίδια άτομα που καθιέρωσαν αυτή την αρχή αρνούνται τώρα να την αποδεχτούν; Γιατί οι Say, οι Comte, οι Hennequins και οι άλλοι, αφού είπαν ότι η ιδιοκτησία γεννιέται απ' την εργασία, ψάχνουν κατόπιν να την κατανοήσουν δια μέσου της κατάληψης και της παραγραφής;

Αλλά ας αφήσουμε αυτούς τους σοφιστές στις αντιφάσεις τους και στην τύφλα τους. Το καλό αίσθημα του λαού θα διορθώσει τις παρανοήσεις τους. Ας σπεύσουμε να διαφωτίσουμε τον λαό και να του δείξουμε το αληθινό μονοπάτι. Η ισότητα πλησιάζει: ήδη δεν μας χωρίζει απ' αυτή παρά μια μικρή απόσταση· αύριο και αυτό ακόμα το χάσμα θα έχει κλείσει.

6. Στην κοινωνία όλοι οι μισθοί είναι ίσοι

Οι Σαιν-Σιμονιστές, οι Φουριεριστές και γενικά όλοι όσοι στις μέρες μας ασχολούνται με την

κοινωνική οικονομία και τον κοινωνικό μετασχηματισμό, γράφουν επάνω στα λάβαρά τους:

«Στον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του, στην κάθε ικανότητα ανάλογα με τα έργα της» (Σαιν Σιμόν) και

«Στον καθένα ανάλογα με το κεφάλαιό του, την εργασία του και το ταλέντο του» (Φουριέ)

Με αυτά εννοούν (μολονότι δεν το λένε με τόσες πολλές λέξεις) ότι τα προϊόντα της φύσης, που προέρχονται απ' την εργασία και τη βιομηχανία, είναι μια ανταμοιβή, μια δωροδοκία, ένα στέμμα που προσφέρεται σε κάθε είδους υπεροχή και ανωτερότητα. Θεωρούν τη γη σαν μια τεράστια αρένα στην οποία κερδίζονται τα έπαθλα, όχι πια –είναι η αλήθεια– με το χτύπημα των σπαθιών, με τη δύναμη και τη δολιότητα, αλλά με τον κερδισμένο πλούτο, εννοούν (και όλοι συμφωνούν μαζί τους) ότι στη μεγαλύτερη ικανότητα αξίζει η μεγαλύτερη ανταμοιβή και, για να μιλήσουμε τη γλώσσα των εμπόρων (η οποία έχει, τουλάχιστον, το προσόν ότι είναι σαφής), ότι οι αποζημιώσεις πρέπει να δίνονται ανάλογα με την ικανότητα και τα έργα.

Οι μαθητές αυτών των δύο υποτιθέμενων μεταρρυθμιστών δεν μπορούν να αρνηθούν ότι είναι τέτοια η σκέψη τους, γιατί αλλιώς θα έρθουν σε αντίφαση με τις επίσημες ερμηνείες τους και θα καταστρέψουν την ενότητα των συστημάτων τους. Ε-

πιπλέον, δεν πρέπει να φοβόμαστε μια τέτοια άρνηση απ' την πλευρά τους, γιατί οι δύο σχέτες περριφανεύονται πως έχουν καθιερώσει ως αρχή την ανισότητα των συνθηκών σύμφωνα με τις ανισότητες της φύσης, η οποία (λένε) έχει καθορίσει την ανισότητα των ικανοτήτων. Κομπάζουν για ένα μόνο πράγμα, ότι το πολιτικό τους σύστημα είναι τόσο τέλει ώστε οι κοινωνικές ανισότητες αντιστοιχούν πάντα στις φυσικές ανισότητες. Όσο για το κατά πόσο γνωρίζουν την ανισότητα των συνθηκών, εννοούν την ανταμοιβή, πιθανόν νοιάζονται λιγότερο γι' αυτό απ' ό,τι για το να καθορίσουν μια σταθερά ικανότητας*.

«Στον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του, στην κάθε ικανότητα ανάλογα με τα έργα της»

«Στον καθένα ανάλογα με το κεφάλαιό του, την εργασία του και το ταλέντο του»

Μέχρι τον θάνατο του Σαιν-Σιμόν και την αυτοθεοποίηση του Φουριέ, κανείς απ' τους πολυά-

* Σύμφωνα με τον Σαιν-Σιμόν, ο σαινσιμονικός ιερέας προσδιορίζει την ικανότητα του καθενός με το αλάθητο του Πάπα που έχει, μιμούμενος την Ρωμαιοκαθολική εκκλησία: σύμφωνα με τον Φουριέ, οι κατατατάξεις και τα προσόντα αποφασίζονται με ψοφοφορία, μιμούμενοι το συνταγματικό καθεστώς: προφανώς, ο μεγάλος άντρας εμπαίζει τους αναγνώστες και δεν θέλει να τους πει το μυστικό του.

ριθμους μαθητές τους δεν είχε επιχειρήσει να δώσει στο κοινό μια επιστημονική απόδειξη αυτού του μεγάλου αποφθέγματος, και στοιχηματίζω εκατό προς ένα ότι κανείς φουριεριστής δεν υποψιάζεται καν ότι αυτός ο διττός αφορισμός επιδέχεται δυο διαφορετικές ερμηνείες.

«Στον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του, στην κάθε ικανότητα ανάλογα με τα έργα της»

«Στον καθένα ανάλογα με το κεφάλαιό του, την εργασία του και το ταλέντο του»

Η πρόταση αυτή, αν την πάρουμε, *in sensu obnivo*, όπως λένε, με την πρόδηλη και κοινή της σημασία είναι λανθασμένη, παράλογη, άδικη, αντιφατική, εχθρική προς τη δημοκρατία, φιλική προς την τυραννία, αντικοινωνική και δυστυχώς έχει συλληφθεί υπό τη σαφή επιρροή της ιδιοκτησιακής προκατάληψης.

Κατ' αρχάς, το κεφάλαιο πρέπει να διαγραφεί απ' τη λίστα των στοιχείων που δίδονται ως ανταμοιβή. Οι φουριεριστές, απ' όσα μπόρεσα να μάθω από μερικές μπροσούρες τους, αρνούνται το δικαίωμα κατάληψης και δεν αναγνωρίζουν καμιά βάση στην ιδιοκτησία εκτός από την ίδια την ιδιοκτησία. Στη βάση ενός παραπλήσιου συλλογισμού θα είχαν καταλάβει, αν είχαν σκεφτεί επ' αυτού, ότι το κεφάλαιο ωφελεί αυτόν που το έχει μόνο λόγω

του δικαιώματος της κατάληψης, και έτσι αυτή η παραγωγή είναι αθέμιτη. Πράγματι, αν η εργασία είναι η μοναδική βάση της ιδιοκτησίας, παύω να είμαι ιδιοκτήτης του χωραφιού μου αμέσως μόλις πάρω ενοίκια γι' αυτό από κάποιον άλλον καλλιεργητή. Αυτό το έχουμε αποδείξει αναντίρρητα. Όμως συμβαίνει το ίδιο με όλο το κεφάλαιο, έτσι ώστε το να βάλουμε κεφάλαιο σε μια επιχείρηση σημαίνει, με το γράμμα του νόμου, να το ανταλλάξουμε με ένα αντίστοιχο άθροισμα προϊόντων. Δεν θα υπεισέλθω ξανά σ' αυτή την ανούσια τώρα συζήτηση, αφού στο επόμενο κεφάλαιο προτίθεμαι να εξετάσω σε βάθος αυτό που ονομάζεται «παραγωγή μέσω κεφαλαίου».

Έτσι, το κεφάλαιο μπορεί να ανταλλαχθεί, αλλά δεν μπορεί να είναι μια πηγή εισοδήματος.

Αυτό που παραμένει είναι η εργασία και το ταλέντο, ή, όπως το θέτει ο Σαιν Σιμόν, τα «έργα» και οι «κανότητες». Αυτά θα εξετάσω διαδοχικά.

Θα' πρεπε οι μισθοί να δίνονται ανάλογα με την εργασία; Μ' άλλα λόγια, είναι δίκαιο αυτός που κάνει περισσότερα να εισπράττει περισσότερα; Παρακαλώ τον αναγνώστη να δώσει τη μεγαλύτερη δυνατή προσοχή σ' αυτό το σημείο. Δεν μπορεί να υπάρξει καμιά αμφιβολία για την απάντηση.

Ο Θεός είπε στον άνθρωπο, «Με τον ιδρώτα του προσώπου σου θα κερδίζεις το ψωμί σου»· δηλαδή, θα παράγεις το δικό σου ψωμί· θα δουλεύεις περισσότερο ή λιγότερο ευχάριστα, ανάλογα με

την ικανότητά σου να κανονίζεις και να οργανώνεις τις προσπάθειές σου. Ο Θεός δεν είπε, «Θα μαλώνεις με τον γείτονά σου για το ψωμί», αλλά «Θα δουλεύεις πλάι στον γείτονά σου, και οι δυο μαζί θα συνυπάρχετε αρμονικά». Ας αναπτύξουμε το νόημα αυτού του νόμου, η ακραία απλοϊκότητα του οποίου επιτρέπει παρερμηνείες.

Στην εργασία είναι απαραίτητο να διακρίνουμε δύο πράγματα, τη *συνεργασία* και τα *διαθέσιμα υλικά*.

Μέχρι τώρα, καθώς οι εργαζόμενοι συνεργάζονται, είναι ίσοι και είναι αντιφατικό να πούμε ότι ο ένας πρέπει να πληρώνεται περισσότερο από τον άλλο. Γιατί το προϊόν του ενός εργαζόμενου μπορεί να πληρωθεί μόνο απ' το προϊόν ενός άλλου· έτσι, αν τα δύο προϊόντα είναι άνισα, το υπόλοιπο, ή η διαφορά του πιο μεγάλου με το πιο μικρό, δεν θα αποκτηθεί απ' την κοινωνία και έτσι δεν θα επηρεάσει την ισότητα των μισθών αφού δεν έχει ανταλλαχθεί. Το αποτέλεσμα για τον δυνατότερο εργάτη θα είναι, αν θέλετε, μια φυσική ανισότητα αλλά όχι μια κοινωνική, αφού κανείς δεν υπέφερε για τη δύναμή του και την παραγωγική του ενέργεια. Με δυο λόγια, η κοινωνία ανταλλάσσει μόνο ίσα προϊόντα· δηλαδή, πληρώνει όλους τους εργάτες εξίσου. Το τι παράγουν έξω από τη σφαίρα της κοινωνίας δεν έχει μεγαλύτερη σημασία απ' ό,τι η διαφορά στη φωνή τους ή στα μαλλιά τους.

Μπορεί να φαίνεται ότι μόλις έθεσα την αρχή

της ανισότητας, αλλά συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Σε οποιοδήποτε δεδομένο κομμάτι γης η συνολική ποσότητα της εργασίας που μπορεί να ανλωθεί για την κοινωνία, δηλαδή της εργασίας που επιδέχεται ανταλλαγή, είναι ανάλογη με τον αριθμό των εργαζομένων και με το μέγεθος της εργασίας που ανατίθεται στον καθένα· κι έτσι προκύπτει ότι η φυσική ανισότητα εξουδετερώνεται όσο μεγαλώνει η συνεργασία και παράγεται κοινωνικά μια μεγαλύτερη ποσότητα καταναλώσιμων αξιών. Έτσι, στην κοινωνία το μόνο πράγμα που θα μπορούσε να αποκαταστήσει την ανισότητα της εργασίας θα ήταν το δικαίωμα της κατάληψης, το δικαίωμα της ιδιοκτησίας.

Όμως, υποθέστε ότι αυτό το καθημερινό κοινωνικό έργο είναι είτε όργωμα, είτε ξεβοτάνισμα, είτε θέρισμα διακοσίων τετραγωνικών μέτρων, και ότι ο μέσος χρόνος που απαιτείται για να πραγματοποιηθεί είναι επτά ώρες: λοιπόν, ένας εργάτης θα το τελειώσει σε έξι ώρες, κάποιος άλλος σε οχτώ και οι πλειονότητα σε επτά. Παρ' όλ' αυτά, αφού ο καθένας παρέχει την απαιτούμενη ποσότητα εργασίας, όση ώρα κι αν του παίρνει, δικαιούται ίσο μισθό.

Θα 'πρεπε ο εργαζόμενος που είναι ικανός να τελειώσει το έργο του σε έξι ώρες να είχε το δικαίωμα, εξαιτίας της μεγαλύτερης του δύναμης και ενεργητικότητας, να σφετεριστεί την απασχόληση του λιγότερο επιδέξιου εργαζόμενου και να του κλέψει έτσι τη δουλειά και το ψωμί του; Ποιος τολ-

μά να υποστηρίξει μια τέτοια πρόταση; Αυτός που τελείωσε νωρίτερα απ' τους άλλους μπορεί, αν θέλει, να ξεκουραστεί και να αφιερωθεί σε χρήσιμες ασκήσεις και εργασίες για τη διατήρηση της δύναμής του, την καλλιέργεια του πνεύματός του καθώς και στις χαρές της ζωής. Μπορεί να το κάνει αυτό χωρίς να βλάψει κανέναν: αλλά ας περιοριστεί σε δραστηριότητες που επηρεάζουν μόνο αυτόν. Η ευρωστία, η ευφυΐα, η εργατικότητα και τα προσωπικά πλεονεκτήματα που προέρχονται από αυτές είναι έργο της φύσης και σε ορισμένο βαθμό του ατόμου· η κοινωνία αποδίδει την εκτίμηση που τους αξίζει, αλλά οι μισθοί με τους οποίους τις πληρώνει δεν μετρώνται με το τι μπορούν να κάνουν αλλά με το τι παράγουν. Όμως η παραγωγή του καθενός περιορίζεται από το δικαίωμα όλων.

Ακόμα κι αν το έδαφος ήταν απεριόριστο και τα διαθέσιμα υλικά ανεξάντλητα, δεν θα υποστηρίζαμε αυτό το απόφθεγμα, «στον καθένα σύμφωνα με την εργασία του». Γιατί αυτό; Γιατί και πάλι η κοινωνία, όποιος κι αν είναι ο αριθμός των μελών της, πρέπει να τα πληρώσει με τους ίδιους μισθούς, αφού τους πληρώνει μόνο για τα δικά τους προϊόντα. Ωστόσο, στην υπόθεση που μόλις κάναμε, αφού δεν μπορούμε να εμποδίσουμε τους δυνατούς να χρησιμοποιήσουν όλα τους τα πλεονεκτήματα, θα επιδιώξουμε να μην ξαναγεννιούνται τα προβλήματα της φυσικής ανισότητας στο μέσο της κοινωνικής ισότητας. Όμως η γη, σε σχέση με την παραγωγική δύναμη των κατοίκων της και την

ικανότητά τους να πολλαπλασιάζονται, είναι εξαιρετικά περιορισμένη· κι επιπλέον, με την τεράστια ποικιλία των προϊόντων και τον υπερβολικό καταμερισμό της εργασίας, το κοινωνικό έργο είναι εύκολο να πραγματοποιηθεί. Αλλά μέσω αυτού του περιορισμού των πραγμάτων που μπορούν να παραχθούν και μέσω της ευκολίας παραγωγής τους, προκύπτει ο νόμος της απόλυτης ισότητας.

Ναι, η ζωή είναι ένας αγώνας, όμως αυτός ο αγώνας δεν είναι μεταξύ ανθρώπων, αλλά ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση· και ο καθένας πρέπει να γίνει μέρος του. Αν στον αγώνα οι δυνατοί βοηθήσουν τους αδύνατους, η καλοσύνη τους αξίζει έπαινο και αγάπη· αλλά η βοήθειά τους πρέπει να γίνει δεκτή σαν μια αυθόρμητη δωρεά, όχι να επιβάλλεται δια της βίας ή να προσφέρεται έναντι αντατίμου. Όλοι έχουν να διανύσουν τρέχοντας την ίδια διαδρομή, η οποία δεν είναι ούτε πολύ μεγάλη ούτε πολύ δύσκολη: όποιος τερματίζει ανταμείβεται στο τέλος, και δεν είναι απαραίτητο να τερματίσει πρώτος.

Στις τυπογραφικές επιχειρήσεις, όπου οι εργαζόμενοι συνήθως δουλεύουν με το κομμάτι, ο στοιχειοθέτης παίρνει τόσα ανά χίλια γράμματα που στοιχειοθετεί, ο πιεστής τόσα ανά χίλια φύλλα που τυπώνει. Και εκεί, όπως και αλλού, μπορεί κανείς να βρει ανισότητα ταλέντου και επιδεξιότητας. Όταν δεν γίνονται στάσεις εργασίας, που μερικές φορές γίνονται απ' τους τυπογράφους και τους στοιχειοθέτες όπως σε όλα τα επαγγέλματα, ο

καθένας είναι ελεύθερος να δουλέψει όσο πιο σκληρά θέλει και να ασκήσει τις ικανότητές του στο έπακρο· τότε, αυτός που κάνει λιγότερα παίρνει λιγότερα. Αλλά όταν «πέσει» η δουλειά, οι στοιχειοθέτες και οι πιεστές μοιράζονται τη δουλειά τους και όλοι όσοι έχουν μονοπώλιο αντιμετωπίζονται σαν απεχθείς ληστές ή σαν προδότες.

Υπάρχει μια φιλοσοφία στη συμπεριφορά αυτών των τυπογράφων την οποία δεν έφτασαν ποτέ ούτε οι οικονομολόγοι ούτε οι δικηγόροι. Αν οι νομοθέτες μας είχαν εισαγάγει στους κώδικες την αρχή της αναδιανεμητικής δικαιοσύνης, που κυβερνά τις τυπογραφικές εταιρείες, και αν είχαν παρατηρήσει τα λαϊκά ένστικτα, όχι για να τα μιμηθούν αλλά για να τα βελτιώσουν και να τα γενικεύσουν, τότε αυτή η ελευθερία και η ισότητα θα είχε εγκαθιδρυθεί εδώ και καιρό σε μια άφθαρτη βάση και δεν θα φιλονικούσαμε τώρα γύρω απ' το δικαίωμα της ιδιοκτησίας και την αναγκαιότητα των κοινωνικών διακρίσεων.

Έχει υπολογιστεί ότι αν η εργασία μοιραζόταν ίσα σε όλα τα σωματικώς ικανά άτομα, η μέση εργάσιμη μέρα κάθε ατόμου στη Γαλλία δεν θα ξεπερνούσε τις πέντε ώρες. Αν είναι έτσι, πώς τολμάμε να μιλάμε για ανισότητα των εργαζομένων; Είναι η εργασία του Robert Macaire⁸ που προκαλεί ανισότητα.

Η αρχή, «στον καθένα σύμφωνα με την εργασία του», ερμηνευμένη ώστε να σημαίνει, «όποιος δουλεύει περισσότερο λαμβάνει περισσότερα»,

βασίζεται σε δυο προφανή λάθη: ένα οικονομικό λάθος, ότι στη δουλειά των κοινωνικών έργων είναι άνισοι, κι ένα λάθος σχετικό με τη φυσική, ότι η ποσότητα των πραγμάτων που μπορούν να παραχθούν είναι περιορισμένη.

«Αλλά», θα πει κάποιος, «τι θα γίνει αν υπάρχουν μερικοί άνθρωποι που θα θέλουν να εκτελέσουν μόνο το μισό έργο τους;... Δεν θα βρεθείτε σε αμηχανία;» Πιθανόν να είναι ευχαριστημένοι με τον μισό μισθό. Αν πληρωθούν ανάλογα με τη δουλειά που εκτέλεσαν, ποιο παράπονο θα μπορούσαν να έχουν και ποια ζημιά θα έκαναν στους άλλους; Μ' αυτή τη λογική είναι δίκαιο να εφαρμόσουμε το απόφθεγμα «Στον καθένα ανάλογα με τα έργα του»: αυτός είναι ο νόμος της ισότητας.

Επιπλέον, πολλές δυσκολίες, που σχετίζονται με το αστυνομικό σύστημα και την οργάνωση της βιομηχανίας, μπορεί να ορθωθούν εδώ. Θα απαυχήσω σε όλα αυτά με μια φράση, η οποία λέει ότι όλα πρέπει να επιλυθούν με την αρχή της ισότητας. Έτσι, θα μπορούσε να παρατηρήσει κάποιος, «Εδώ υπάρχει ένα έργο το οποίο δεν μπορεί να καθυστερήσει δίχως να επιβαρυνθεί η παραγωγή». Οφείλει η κοινωνία να υποφέρει απ' την αμέλεια των λίγων, και δεν θα τολμήσει, από σεβασμό στο δικαίωμα της εργασίας, να εξασφαλίσει με τα ίδια της τα χέρια το προϊόν που της αρνούνται αυτοί; Σε αυτή την περίπτωση, σε ποιον ανήκει ο μισθός;

Ανήκει στην κοινωνία, στην οποία θα επιτραπεί να εκτελέσει την εργασία είτε μόνη της είτε μέ-

σω αντιπροσώπων, αλλά πάντα έτσι ώστε να μην διαταράσσεται ποτέ η γενική ισότητα και ο οκνηρός να τιμωρείται για την οκνηρία του. Επιπλέον, αν η κοινωνία δεν χρησιμοποιεί υπέρμετρη αυστηρότητα απέναντι στα τεμπέλικα μέλη της, έχει το δικαίωμα για το συμφέρον της επιβίωσης της να προστατευθεί απ' τις καταχρήσεις.

«Όμως κάθε βιομηχανία», θα προσθέσουν, «χρειάζεται ηγέτες, επιστάτες κλπ. Θα εμπλακούν αυτοί σ' αυτό το έργο;». Όχι, αφού το έργο τους είναι να ηγούνται, να εκπαιδεύουν, να επιστατούν. Αλλά πρέπει να επιλέγονται μέσα από τους εργαζόμενους και από τους ίδιους τους εργαζόμενους, και πρέπει να πληρούν τις προϋποθέσεις της εκλογιμότητας. Το ίδιο συμβαίνει με όλες τις δημόσιες λειτουργίες, είτε διοικητικές είτε εκπαιδευτικές.

Έτσι, το πρώτο άρθρο του παγκόσμιου συντάγματος θα είναι: η περιορισμένη ποσότητα των διαθέσιμων υλικών αποδεικνύει την αναγκαιότητα του καταμερισμού της εργασίας ανάλογα με τον αριθμό των εργαζομένων. Η ικανότητα που έχουν όλοι να φέρουν εις πέρας ένα κοινωνικό έργο, δηλαδή ένα ίσο έργο, και η αδυναμία να πληρωθεί ένα εργαζόμενος με άλλον τρόπο παρά μόνο από τα προϊόντα ενός άλλου, αιτιολογούν την ισότητα των μισθών.

7. Ότι η ανισότητα των ικανοτήτων είναι η απαραίτητη προϋπόθεση της ισότητας των περιουσιών

Μπορεί να διατυπώσει κανείς την ακόλουθη ένσταση – η οποία αποτελεί το δεύτερο μέρος του σαιν σιμονικού και το τρίτο μέρος του φουριεριστικού αποφθέγματος:

Όλα τα είδη εργασίας δεν μπορούν να εκτελεστούν με την ίδια ευκολία. Μερικά απαιτούν υψηλή δεξιοτεχνία και ευφυΐα, κι αυτό αυξάνει την τιμή τους. Τον καλλιτέχνη, τον διανοούμενο, τον ποιητή, τον κρατικό λειτουργό τους εκτιμούν μόνο εξαιτίας της υπεροχής τους· κι αυτή η υπεροχή καταστρέφει την ισότητα ανάμεσα σ' αυτούς και τους υπόλοιπους ανθρώπους: μπροστά σ' αυτό το απόγειο της επιστήμης και της ευφυΐας, ο νόμος της ισότητας εξαφανίζεται. Όμως η ισότητα ή είναι απόλυτη ή δεν υπάρχει. Από τον ποιητή κατερχόμαστε στον μυθιστοριογράφο, από τον γλύπτη στον λιθοξόο, από τον αρχιτέκτονα στον χτίστη, από τον χημικό στον μάγειρα κλπ. Οι ικανότητες ταξινομούνται και υποδιαιρούνται κατά σειρά, γένη και είδη· τα εξαιρετικά ταλέντα συνδέονται με τα μέτρια ταλέντα· η ανθρωπότητα είναι μια τεράστια ιεραρχία στην οποία το άτομο κρίνει τον εαυτό του σε σύγκριση με τους άλλους και καθορίζει την τιμή του απ' τη φήμη που έχει.

Αυτή η ένσταση πάντοτε φαινόταν τρομερή.

Είναι το εμπόδιο των οικονομολόγων καθώς και των υπέρμαχων της ισότητας. Έχει οδηγήσει τους πρώτους σε τεράστια λάθη και τους δεύτερους στο να παραγάγουν απίστευτες κοινοτοπίες. Ο Γράκχος Μπαμπέφ ήθελε να «κατασταλεί αυστηρά» κάθε ανωτερότητα, κι ακόμα να «δεχτεί επίθεση σαν να 'ταν πανούκλα». Προκειμένου να εγκαθιδρύσει την κομμουνιστική του δομή, έφερε όλους τους πολίτες στο χαμηλότερο επίπεδο. Υπήρξαν αγράμματοι ψηφοφόροι που αντιτάθηκαν στην ανισότητα της γνώσης, και δεν θα εκπλαγώ αν δω μια μέρα άλλους να εξεγείρονται ενάντια στην ανισότητα της αξίας. Ο Αριστοτέλης εξορίστηκε, ο Σωκράτης ήπια το κώνειο, ο Επαμεινώνδας παραπέμφθηκε σε δίκη από μερικούς διεφθαρμένους και ανόητους δημαγωγούς επειδή αποδείχτηκε ανώτερος σε εξυπνάδα και αξία. Τέτοιες ανοησίες θα επαναλαμβάνονται όσο η ανισότητα των περιουσιών δίνει σ' έναν όχλο, τυφλωμένο και καταπιεσμένο από τους πλούσιους, λόγο να φοβάται την άνοδο καινούργιων τυράννων στην εξουσία.

Τίποτα δεν φαίνεται περισσότερο τερατώδες απ' όσο αυτό που εξετάζουμε πολύ στενά: συχνά τίποτα δεν δείχνει να μοιάζει λιγότερο με την αλήθεια απ' όσο η ίδια η αλήθεια. Απ' την άλλη, σύμφωνα με τον Ζαν Ζακ Ρουσό, «χρειάζεται πολλή φιλοσοφία για να μπορούμε να προσέξουμε έστω μία φορά αυτό που βλέπουμε κάθε μέρα» και σύμφωνα με τον Ντ' Αλαμπέρ, «οι καθημερινές αλήθειες κάνουν μικρή εντύπωση στους ανθρώπους,

εκτός κι αν η προσοχή τους στραφεί σ' αυτές». Ο πατριάρχης των οικονομολόγων, ο Say, απ' τον οποίο δανείζομαι αυτά τα δύο χωρία, θα μπορούσε να έχει επωφεληθεί απ' αυτά, αλλά αυτός που γελά με τους τυφλούς πρέπει να φορέσει γυαλιά, κι αυτός που τον πρόσεξε είναι μύωπας.

Είναι περιεργο ότι αυτό που τρόμαξε τόσα πολλά πνεύματα είναι μια ένσταση όχι για την ισότητα αλλά μάλλον για την πιθανότητα ισότητας.

Η φυσική ανισότητα ως προϋπόθεση της ισότητας των περιουσιών! Τι παράδοξο!

Επαναλαμβάνω τον ισχυρισμό μου ώστε να μην νομίζει κανείς ότι έχω μπερδέψει τα λόγια μου: η ανισότητα των δυνάμεων είναι ο όρος εκ των ων ουκ άνευ για την ισότητα των περιουσιών.

Δυο πράγματα πρέπει να διακρίνουμε στην κοινωνία: τις λειτουργίες και οι σχέσεις.

1. *Λειτουργίες*: Κάθε εργαζόμενος θεωρείται ικανός για τη δουλειά η οποία του έχει ανατεθεί ή, για να χρησιμοποιήσουμε μια συνηθισμένη έκφραση, «κάθε μάστορας πρέπει να ξέρει την τέχνη του». Αφού ο μάστορας είναι ίσος με τη δουλειά του, υπάρχει μια εξίσωση ανάμεσα στον λειτουργό και στη λειτουργία.

Στην κοινωνία οι λειτουργίες δεν είναι όμοιες, κι έτσι πρέπει να υπάρχουν διαφορετικές ικανότητες. Επιπλέον, ορισμένες λειτουργίες απαιτούν μεγαλύτερη ευφυΐα και δύναμη, έτσι ώστε υπάρχουν άνθρωποι με ανώτερο μυαλό και ταλέντο. Για να περατωθεί ένα έργο απαιτείται ένας μάστορας: η

ανάγκη παράγει την ιδέα και η ιδέα κάνει τον παραγωγό. Ξέρουμε μόνο τι μας κάνουν να επιθυμούμε οι αισθήσεις μας και τι απαιτεί η ευφυΐα μας. Δεν έχουμε έντονη επιθυμία για πράγματα που δεν μπορούμε να συλλάβουμε· κι όσο καλύτερα μπορούμε να αντιληφθούμε, τόσο περισσότερο μπορούμε να παραγάγουμε, τόσο μεγαλύτερες είναι οι ικανότητές μας.

Έτσι, αφού οι λειτουργίες ανακύπτουν απ' τις ανάγκες, οι ανάγκες απ' τις επιθυμίες και οι επιθυμίες απ' την αυθόρμητη αντίληψη και τη φαντασία, η ίδια ευφυΐα που φαντάζεται μπορεί επίσης και να παραγάγει, και συνεπώς, καμιά εργασία δεν είναι ανώτερη απ' τον εργαζόμενο. Κοντολογίς, αν η λειτουργία καλεί τον λειτουργό, αυτό συμβαίνει γιατί ο λειτουργός υπάρχει πριν απ' τη λειτουργία.

Ας θαυμάσουμε την οικονομία της φύσης. Σ' αυτή την πληθώρα αναγκών που μας έχουν δοθεί και τις οποίες από μόνος του ένας μόνο άνθρωπος δεν μπορεί να ικανοποιήσει, η φύση έχει παράσχει στο είδος τη δύναμη που αρνήθηκε στο άτομο. Απ' αυτό προέρχεται η αρχή του *καταμερισμού της εργασίας*, μια αρχή που βασιζείται στην *εξειδίκευση των επαγγελματιών*.

Επιπλέον, η ικανοποίηση ορισμένων αναγκών απαιτεί απ' τον άνθρωπο συνεχή δημιουργία, ενώ άλλες μπορούν, από την εργασία ενός μόνο ατόμου, να ικανοποιηθούν για εκατομμύρια ανθρώπους, για χιλιάδες αιώνες. Για παράδειγμα, η ανάγκη για ένδυση και φαγητό απαιτεί ακατάπαυστη

παραγωγή, ενώ η γνώση του συστήματος του σύμπαντος μπορεί να αποκτηθεί για πάντα από δυο τρεις προικισμένους ανθρώπους. Έτσι, η αδιάκοπη ροή των ποταμών υποβοηθά το εμπόριό μας και θέτει σε λειτουργία τις μηχανές μας, αλλά ο ήλιος, μόνος στη μέση του διαστήματος, φωτίζει ολόκληρο τον κόσμο. Η φύση, που μπορεί να δημιουργήσει τόσους πολλούς Πλάτωνα και Βιργίλιους, Νέφτωνα και Guviers, όπως δημιουργεί εργάτες και βοσκούς, προτιμά να μην κάνει κάτι τέτοιο, αλλά να κάνει τη σπανιότητα της ευφυΐας ανάλογη με τη διάρκεια των προϊόντων της και να ισορροπήσει τον αριθμό των ικανοτήτων με την επάρκεια της καθεμιάς.

Δεν εξετάζω εδώ αν η απόσταση που χωρίζει έναν άνθρωπο από έναν άλλο με σεβασμό στο ταλέντο και την εξυπνάδα προέρχεται από τον ατυχή μας πολιτισμό, ούτε αν αυτό που ονομάζεται σήμερα «ανισότητα ικανοτήτων» θα μπορούσε κάτω από καλύτερες συνθήκες να είναι κάτι περισσότερο από μια «ποικιλία ικανοτήτων». Παίρνω τη χειρότερη εκδοχή των πραγμάτων και για να μην κατηγορηθώ ότι υπεκφεύγω και ότι αποφεύγω τις δυσκολίες, αναγνωρίζω όλες τις ανισότητες που θα μπορούσε να θέλει κάποιος*. Ορισμένοι φιλόσο-

* Δεν μπορώ να φανταστώ πώς κάποιος, προκειμένου να δικαιολογήσει την ανισότητα των συνθηκών, τολμά να επικαλείται τις ευτελείς κλίσεις και των χαρακτήρα ορισμένων ανθρώπων. Απ' αυτό προκύπτει ο επαίσχυντος εξευτελισμός της καρδιάς και του μυαλού, θύματα του οποίου

φοι, που επιθυμούν να εξαλείψουν τις διαφορές, υποστηρίζουν ότι όλα τα μυαλά είναι ίσα και ότι όλες οι διαφορές ανάμεσα σ' αυτά προέρχονται απ' την εκπαίδευση. Απέχω πολύ, ομολογώ, απ' το να μοιραστώ αυτή την άποψη, η οποία, ακόμα κι αν είναι αληθινή, θα οδηγήσει σ' ένα αποτέλεσμα ευθέως αντίθετο από το επιθυμητό. Γιατί αν οι ικανότητες είναι ίσες, όποιος κι αν είναι ο βαθμός της δύναμής τους (αφού κανείς δεν μπορεί να εξαναγκαστεί), υπάρχουν λειτουργίες που θεωρούνται κατώτερες και εξευτελιστικές, και θα' πρεπε να πληρώνονται καλύτερα· κι αυτό δεν είναι λιγότερο ασυμβίβαστο με την ισότητα, απ' ό,τι με την αρχή «στην κάθε ικανότητα ανάλογα με τα έργα της». Αν μου δώσετε, αντιθέτως, μια κοινωνία στην οποία κάθε είδος ταλέντου βρίσκεται σε αριθμητική συμφωνία με τις ανάγκες της κοινωνίας και στην οποία ο κάθε παραγωγός παράγει μόνο αυτό που απαιτείται από την ειδική λειτουργία του, θα συμπεράνω την ισότητά των περιουσιών, ενώ θα διατηρείται η ιεραρχία των λειτουργιών.

Αυτό είναι το δεύτερο σημείο μου.

II. Σχέσεις. Εξετάζοντας το στοιχείο της εργασίας, έδειξα ότι, αφού στην ίδια τάξη των παραγωγικών υπηρεσιών όλοι κατέχουν τη δυνατότητα να εκτελέσουν ένα κοινωνικό έργο, καμιά ανισότητα

πέφτουν τόσο πολλοί, αν όχι απ' τη φτώχεια και την αθλιότητα στις οποίες τους βυθίζει η ιδιοκτησία. Η ιδιοκτησία ευνουχίζει τον άνθρωπο και ύστερα τον κατηγορεί ότε δεν είναι παρά ένα κούτσουρο, ένα άγονο φυτό.

της ατομικής δύναμης δεν μπορεί να προσφερθεί ως βάση για την ανισότητα της ατομικής ανταμοιβής. Κι όμως, είναι δίκαιο να πούμε ότι ορισμένες ικανότητες δείχνουν απολύτως ανίκανες να εκτελέσουν ορισμένες υπηρεσίες, έτσι ώστε αν η ανθρώπινη βιομηχανία ήταν εξολοκλήρου περιορισμένη σε ένα είδος παραγωγής, θα προέκυπταν πολυάριθμες ανικανότητες και συνεπώς η μεγαλύτερη κοινωνική ανισότητα. Αλλά όλοι βλέπουν, χωρίς να το πω εγώ, ότι η ποικιλία των βιομηχανιών αποτρέπει αυτή τη δυσκολία· αυτή είναι μια αλήθεια τόσο προφανής ώστε δεν θα σταματήσω να τη συζητώ. Το μόνο ερώτημα που απομένει, λοιπόν, είναι να αποδείξουμε ότι οι λειτουργίες είναι ίσες μεταξύ τους, όπως οι εργαζόμενοι που εκτελούν την ίδια λειτουργία είναι ίσοι μεταξύ τους.

Μερικοί μπορεί να εκπλαγούν που αρνούμαι στην ευφυΐα, στη γνώση, στο θάρρος και με δυο λόγια σε όλες τις αρετές που θαυμάζει ο κόσμος, την τιμή της εκδήλωσης σεβασμού, την απόδοση τιμών στη δύναμη και τον πλούτο. Αλλά δεν είμαι εγώ αυτός που την αρνείται· είναι η οικονομία, είναι η δικαιοσύνη, είναι η ελευθερία. Η ελευθερία! Για πρώτη φορά σ' αυτή τη συζήτηση επικαλέστηκε αυτό το όνομα: ας υψωθεί για να υπεραμυνθεί του εαυτού της και να θριαμβεύσει.

Κάθε συναλλαγή που στοχεύει στην ανταλλαγή προϊόντων ή υπηρεσιών μπορεί να περιγραφεί ως *εμπορική επιχείρηση*.

Όποιος λέει εμπόριο εννοεί ανταλλαγή ίσων

αξιών, γιατί αν οι αξίες δεν είναι ίσες και η πλευρά που ζημιώνεται το αντιληφθεί, δεν θα συναινέσει στην ανταλλαγή και δεν θα υπάρξει εμπόριο.

Το εμπόριο υπάρχει μόνο ανάμεσα σε ελεύθερους ανθρώπους· μπορεί να υπάρξει συναλλαγή που διεκπεραιώνεται με βία ή απάτη, αλλά όχι εμπόριο.

Το να είναι κανείς ελεύθερος σημαίνει ότι απολαμβάνει τη χρήση της λογικής του και των ικανοτήτων του, ότι δεν είναι τυφλωμένος απ' το πάθος, ότι δεν εξαναγκάζεται ή δεν καθοδηγείται απ' τον φόβο, ή δεν εξαπατάται από λανθασμένες γνώμες.

Έτσι, σε κάθε συναλλαγή υπάρχει μια ηθική υποχρέωση ότι κανένα απ' τα συμβαλλόμενα μέρη δεν θα βγει κερδισμένο εις βάρος του άλλου· δηλαδή, το εμπόριο για να είναι νόμιμο και αληθινό πρέπει να είναι απαλλαγμένο από την ανισότητα· αυτή είναι η πρώτη προϋπόθεση του εμπορίου. Η δεύτερη είναι ότι γίνεται εθελουσίως· δηλαδή οι δυο πλευρές δρουν ελεύθερα και ανοιχτά.

Ορίζω, λοιπόν, το εμπόριο ή την ανταλλαγή σαν μια κοινωνική πράξη. Ο νέγρος που πουλά τη γυναίκα του για ένα μαχαίρι, τα παιδιά του για μερικά κομμάτια γυαλί και τελικά τον εαυτό του για ένα μπουκάλι μπράντι, δεν είναι ελεύθερος. Ο έμπορος σάρκας με τον οποίο κάνει διαπραγματεύσεις δεν είναι συνέταιρός του αλλά εχθρός του.

Ο πολιτισμένος εργαζόμενος που κάνει τη μεγαλύτερη προσπάθεια για ένα κομμάτι ψωμί, που

χτίζει ένα παλάτι και κοιμάται σε στάβλο, που υφαίνει πλούσια υφάσματα και ντύνεται με κουρέλια, που παράγει τα πάντα και δεν έχει τίποτα, δεν είναι ελεύθερος. Ο εργοδότης για τον οποίο δουλεύει δεν γίνεται ο σύντροφός του, με την ανταλλαγή των μισθών και των υπηρεσιών που διενεργούνται μεταξύ τους, αλλά μάλλον ο εχθρός του.

Ο στρατιώτης που υπηρετεί την πατρίδα του από φόβο και όχι από αγάπη δεν είναι ελεύθερος: οι συστρατιώτες του, οι αξιωματικοί του και οι υπουργοί ή οι θεσμοί της στρατιωτικής δικαιοσύνης είναι όλοι εχθροί του.

Ο χωρικός που μισθώνει γη, ο βιομήχανος που δανείζεται κεφάλαια, ο φορολογούμενος που πληρώνει διόδια και φόρους, που πληρώνει για να πάρει άδεια και δίπλωμα, που πληρώνει ατομικούς φόρους και φόρους ιδιοκτησίας κλπ., καθώς και ο βουλευτής που τα ενισχύει όλα αυτά δεν δρουν ούτε ελεύθερα ούτε έξυπνα. Εχθροί τους είναι οι ιδιοκτήτες, οι καπιταλιστές και η κυβέρνηση.

Δώστε στους ανθρώπους ελευθερία, διαφωτίστε τα μυαλά τους ώστε να ξέρουν το νόημα των συμβολαίων τους και θα δείτε την τελειότερη ισότητα να επικρατεί στις συναλλαγές τους χωρίς να τίθεται ζήτημα ανωτερότητας, ταλέντου ή γνώσεων. Τότε θα παραδεχτείτε ότι στα εμπορικά ζητήματα, δηλαδή, στην σφαίρα της κοινωνίας, η λέξη ανωτερότητα δεν έχει κανένα νόημα.

Ακούγοντας τον Όμηρο να απαγγέλλει τους στίχους του, εγώ, ένας απλός βοσκός, ένας ταπει-

νός αγρότης, δεν είμαι τίποτα σε σύγκριση μ' αυτή την ανυπέροβλητη ιδιοφυΐα. Πράγματι, αν συγκρίνουμε τις δημιουργίες μας, τι αξία έχουν τα τυριά και τα φασόλια μου μπροστά στην *Ιλιάδα*; Αλλά αν ο Όμηρος, ως ανταμοιβή για το αμίμητο έπος του, θέλει να πάρει όλα μου τα υπάρχοντα και να με κάνει σκλάβο του, θα εγκαταλείψω την ευχαρίστηση του τραγουδιού του και θα τον αποπέμψω. Μπορώ να κάνω και χωρίς την *Ιλιάδα* του και να περιμένω, αν χρειάζεται, για την *Αινιάδα*. Ο Όμηρος δεν μπορεί να ζήσει ούτε 24 ώρες χωρίς τα προϊόντα μου. Ας δεχτεί, λοιπόν, το ελάχιστο που μπορώ να του προσφέρω, και τότε η μούσα του μπορεί να με διδάξει, να με ενθαρρύνει και να με παρηγορήσει.

«Τι!», θα ρωτήσετε. Αυτή θα είναι η κατάσταση ενός που ύμνησε θεούς και ανθρώπους; Η ελεημοσύνη, με όλη της την ταπείνωση και τον πόνο; Τι βάρβαρη γενναιοδωρία! Μην διαμαρτύρεστε, σας παρακαλώ, ότι η ιδιοκτησία κάνει έναν Κροίσσο ή έναν ζητιάνο ποιητή, γιατί μόνο η ισότητα μπορεί να τον τιμήσει και να τον ανταμείψει. Το πρόβλημα είναι να ρυθμίσουμε το δικαίωμα του τραγουδιστή και το καθήκον του ακροατή. Όμως προσέξτε αυτό το σημείο που είναι ουσιαστικό για την επίλυση του ζητήματος: και οι δύο είναι ελεύθεροι, ο ένας να πουλήσει και ο άλλος να αγοράσει, αφού οι αξιώσεις και των δύο δεν μετράνε καθόλου· και η γνώμη, δίκαιη ή άδικη, που ο ένας έχει για τους στίχους του και ο άλλος για τη γεν-

ναιοδωρία του, δεν μπορούν να έχουν καμιά επίδραση στους όρους του συμβολαίου. Τα κίνητρα της διαιτησίας μας δεν πρέπει να βασίζονται πια σε ζητήματα ταλέντου ή προϊόντων.

Για να πάρει ο βάρδος του Αχιλλέα την οφειλόμενη αμοιβή, πρέπει πρώτα να γίνει αποδεκτός. Με το που θα γίνει αυτό, η ανταλλαγή των στίχων του για οποιοδήποτε είδος αμοιβής, αφού είναι μια ελεύθερη πράξη, πρέπει την ίδια στιγμή να είναι και μια δίκαιη πράξη· δηλαδή, η αμοιβή του ποιητή πρέπει να είναι ίση με το προϊόν του. Όμως ποια είναι η αξία αυτού του προϊόντος;

Κατά πρώτο λόγο, θεωρώ ότι η *Ιλιάδα*, αυτό το αριστούργημα που πρέπει να ανταμειφθεί όπως του αξίζει, είναι πραγματικά πέρα από κάθε τιμή και κανείς δεν έχει αντίρρηση επ' αυτού. Αν το κοινό, που είναι ελεύθερο να το αποκτήσει, αρνηθεί να το αγοράσει, είναι φανερό ότι η εγγενής αξία του ποιήματος δεν θα μειωθεί επειδή δεν μπορεί να ανταλλαχθεί· αλλά η ανταλλακτική του αξία, ή η παραγωγική χρησιμότητα του, θα μηδενιστεί, θα 'ναι μηδαμινή. Έπειτα πρέπει να ορίσουμε τους μισθούς που πρέπει να πληρωθούν ανάμεσα στο άπειρο απ' τη μια μεριά και στο μηδέν απ' την άλλη, σε μια ίση απόσταση απ' το καθένα, αφού όλα τα δικαιώματα και οι ελευθερίες δικαιούνται ίσο σεβασμό. Με άλλα λόγια, δεν είναι η εγγενής αλλά η σχετική αξία του πράγματος που πωλείται και πρέπει να καθοριστεί. Το ερώτημα τώρα γίνεται απλούστερο: τι είναι αυτή η σχετική α-

ξία; Πώς μπορεί να ανταμειφθεί ο συγγραφέας ενός έπους όπως η *Ιλιάδα*;

Η πρώτη δουλειά της πολιτικής οικονομίας, αφότου καθιέρωσε τους ορισμούς της, ήταν η επίλυση αυτού του προβλήματος· όχι μόνο δεν έχει λυθεί μέχρι τώρα, αλλά και θεωρείται άλυτο. Σύμφωνα με τους οικονομολόγους, η σχετική ή ανταλλακτική αξία των πραγμάτων δεν μπορεί να καθοριστεί απόλυτα· ποικίλει ουσιαστικά.

«Η αξία ενός πράγματος», λέει ο Say, «είναι μια θετική ποσότητα, αλλά μόνο για μια δεδομένη στιγμή. Στη φύση της είναι να παραλλάσσεται αένα, να αλλάζει απ' το ένα μέρος στο άλλο. Τίποτα δεν μπορεί να την καθορίσει σταθερά επειδή βασίζεται σε ανάγκες και μέσα παραγωγής τα οποία ποικίλουν κάθε στιγμή. Αυτές οι μεταβολές περιπλέκουν τα οικονομικά φαινόμενα και συχνά καθιστούν πολύ δύσκολη την παρατήρηση και την επίλυσή τους. Δεν ξέρω κανένα φάρμακο γι' αυτό· δεν είναι στο χέρι μας ν' αλλάξουμε τη φύση των πραγμάτων.»

Αλλού ο Say λέει και επαναλαμβάνει ότι η αξία είναι τόσο ευμετάβλητη όσο και η γνώμη, αφού βασίζεται στη χρησιμότητα και εφόσον η χρησιμότητα εξαρτάται εξολοκλήρου απ' τις ανάγκες μας, τις ιδιοτροπίες μας, τα έθιμά μας κλπ. Όμως η πολιτική οικονομία είναι η επιστήμη των αξιών, αυτής της παραγωγής, της διανομής, της ανταλλαγής και της κατανάλωσης, έτσι ώστε αν η ανταλλακτική αξία δεν μπορεί να προσδιοριστεί απόλυτα,

πώς είναι δυνατή η πολιτική οικονομία; Πώς μπορεί να είναι επιστήμη; Πώς μπορούν δυο οικονομολόγοι να κοιτάνε ο ένας τον άλλο χωρίς να τους πιάνουν γέλια; Πώς τολμάν να βρίζουν τους μεταφυσικούς και τους ψυχολόγους; Τι! Η ανοησία ενός Ντεκάρτ που φανταζόταν ότι η φιλοσοφία χρειαζόταν μια ακλόνητη βάση, μια *aliquid inconcussum*, πάνω στην οποία μπορεί να χτιστεί το οικοδόμημα της επιστήμης· και ήταν αρκετά αφελής ώστε να ψάχνει γι' αυτήν! Και ο Ερμής της οικονομίας, ο Τρισμέγιστος Say, αφιέρωσε μισό τόμο για την ενίσχυση αυτού του σοβαρού κειμένου, «η πολιτική οικονομία είναι μια επιστήμη», είχε το θάρρος να μας διαβεβαιώσει, αμέσως μετά ότι η επιστήμη δεν μπορεί να ορίσει το αντικείμενό της – πράγμα που ισοδυναμεί με το να πούμε ότι είναι δίχως αρχή ή θεμέλια! Δεν ξέρει, λοιπόν, αυτός ο λαμπρός Say τη φύση της επιστήμης: ή μάλλον, δεν ξέρει τίποτα για το θέμα που προτίθεται να πραγματευτεί.

Το παράδειγμα του Say απέφερε καρπούς. Η πολιτική οικονομία, στο σημείο που έφτασε τώρα, μοιάζει με την οντολογία: Πραγματεύεται αιτίες και αποτελέσματα, δεν γνωρίζει τίποτα, δεν εξηγεί τίποτα, δεν συμπεραίνει τίποτα. Αυτό που οι άνθρωποι στολίζουν με το όνομα των οικονομικών νόμων περιορίζεται σε λίγες ασήμαντες γενικότητες, στις οποίες οι οικονομολόγοι νομίζουν ότι δίνουν μια εικόνα βάθους, ντύνοντάς τα με φανταχτερή, ακατάληπτη φρασεολογία. Όσο για τις α-

πόπειρες των οικονομολόγων να λύσουν κοινωνικά προβλήματα, το μόνο που μπορούμε να πούμε είναι ότι αν και οι εμβριθείς μελέτες τους μερικές φορές δείχνουν καλή αίσθηση, [αυτοί] αμέσως καταφεύγουν σε ανοησίες. Η πολιτική οικονομία έχει πέσει σαν πυκνή ομίχλη πάνω απ' τη Γαλλία εδώ και 25 χρόνια, εμποδίζοντας τις προσπάθειες του νου και καταπνίγοντας την ελευθερία.

Έχει κάθε δημιουργία της βιομηχανίας μια εξαγοράσιμη, απόλυτη, αμετάβλητη και συνεπώς νόμιμη και αληθινή αξία; -Ναι.

Μπορεί κάθε προϊόν του ανθρώπου να ανταλλαχθεί για μερικά άλλα προϊόντα; -Και πάλι, ναι.

Πόσα καρφιά αντιστοιχούν στην αξία ενός ζευγαριού παπουτσιών; Αν μπορούσαμε να λύσουμε αυτό το τρομερό πρόβλημα, θα είχαμε το κλειδί του κοινωνικού συστήματος που έψαχνε η ανθρωπότητα εδώ και έξι χιλιάδες χρόνια. Αντιμέτωπος με αυτό το πρόβλημα, ο οικονομολόγος μπερδεύεται και υποχωρεί: ο χωρικός που δεν ξέρει γραφή και ανάγνωση απαντά δίχως δισταγμό: «Όσα μπορούν να φτιαχτούν στο ίδιο χρονικό διάστημα και με το ίδιο κόστος».

Η απόλυτη αξία ενός πράγματος, λοιπόν, είναι το κόστος του σε χρόνο και έξοδα. Πόση είναι η αξία ενός διαμαντιού που χρειάζεται μόνο να ξεχωριστεί απ' την άμμο; Καμία: δεν είναι ανθρώπινο προϊόν. Πόσο θα αξίζει όταν κοπεί και «δεθεί»; Τον χρόνο και τα έξοδα που κόστισε στον εργαζόμενο. Τότε, γιατί πωλείται σε τόσο υψηλή τιμή; Ε-

πειδή οι άνθρωποι δεν είναι ελεύθεροι. Η κοινωνία πρέπει να ρυθμίσει την ανταλλαγή και τη διανομή των πιο σπάνιων πραγμάτων, όπως κάνει και με τα πλέον κοινά, έτσι ώστε ο καθένας να μπορεί να τα χαρεί. Τι είναι, λοιπόν, η αξία που βασίζεται στη γνώμη; -Φανταστική, άδικη και ληστρική.

Σύμφωνα με αυτήν, είναι εύκολο να συμφιλιωθούν όλοι. Αν ο μέσος όρος που ψάχνουμε ανάμεσα σε μια άπειρη αξία και σε μια μηδενική εκφράζεται για κάθε προϊόν μέσω του συνολικού χρόνου και των συνολικών εξόδων που κοστίζει το προϊόν, ένα ποίημα που κοστίζει στον συγγραφέα του 30 χρόνια δουλειάς και 10.000 φράγκα έξοδα για ταξίδια, βιβλία κλπ. πρέπει να πληρωθεί με τον κανονικό μισθό που θα έπαιρνε ένας εργαζόμενος για 30 χρόνια δουλειάς, συν 10.000 φράγκα αποζημίωση. Ας υποθέσουμε ότι το σύνολο είναι 50.000 φράγκα· αν η κοινωνία που αποκτά το αριστούργημα περιλαμβάνει ένα εκατομμύριο ανθρώπους, στον καθένα αναλογούν 5 σεντίμ.

Αυτό δίνει αφορμή για αρκετές παρατηρήσεις.

1. Το ίδιο προϊόν σε διαφορετικές εποχές και σε διαφορετικά μέρη μπορεί να έχει διαφορετικό κόστος σε χρόνο και έξοδα· σύμφωνα με αυτή την άποψη, είναι αλήθεια ότι η αξία είναι μια μεταβλητή ποσότητα. Αλλά αυτή η μεταβολή δεν είναι αυτή των οικονομολόγων, οι οποίοι στις αιτίες που προκαλούν τη μεταβλητότητα των αξιών ανακα-

τεύουν το γούστο, τα καπρίτσια, τη μόδα και τη γνώμη καθώς και τα μέσα παραγωγής. Κοντολογίς, η αληθινή αξία ενός πράγματος είναι αμετάβλητη στην αλγεβρική της έκφραση, μολονότι μπορεί να μεταβάλλεται στη νομισματική της έκφραση.

2. Κάθε προϊόν σε ζήτηση πρέπει να επιστρέφει το κόστος του σε χρόνο και έξοδα· ούτε λιγότερο ούτε περισσότερο· κάθε προϊόν που δεν έχει ζήτηση είναι χασούρα για τον παραγωγό, μια εμπορική μη αξία.

3. Η άγνοια της αρχής του υπολογισμού της αξίας και, σε πολλές περιπτώσεις, η δυσκολία εφαρμογής της, είναι η πηγή της εμπορικής απάτης και μια απ' τις ισχυρότερες αιτίες της ανισότητας των περιουσιών.

4. Μια κοινωνία για να πληρώσει για ορισμένες εργασίες και ορισμένα προϊόντα χρειάζεται να είναι τόσο πιο πολυάριθμη όσο πιο σπάνια είναι τα ταλέντα της, όσο πιο ακριβά είναι τα προϊόντα της και όσο μεγαλύτερη είναι η ποικιλία των τεχνών και των επιστημών της. Αν, για παράδειγμα, μια κοινωνία 50 εργατών μπορεί να συντηρήσει έναν δάσκαλο, απαιτούνται 100 για έναν που φτιάχνει παπούτσια, 150 για έναν σιδερά, 200 για έναν ράφτη κλπ. Αν το νούμερο των αγροτών ανεβαίνει σε 100, 10.000, 100.000 κλπ., όσο το νούμερό τους θα αυξάνεται, θα πρέπει να αυξάνεται ανάλογα και αυτό των πιο αναγκαίων λειτουργιών, έτσι ώ-

στε οι ανώτερες λειτουργίες γίνονται δυνατές μόνο στις πιο ισχυρές κοινωνίες*. Αυτή είναι η χαρακτηριστική φύση των ικανοτήτων: ο χαρακτήρας της ιδιοφυΐας και η σφραγίδα της δόξας της είναι να υψώνεται και να αναπτύσσεται μόνο στους κόλπους ενός μεγάλου έθνους. Αλλά αυτή η φυσιολογική κατάσταση της ιδιοφυΐας δεν προσθέτει τίποτα στα κοινωνικά της δικαιώματα: πέρα απ' αυτό, η καθυστέρηση της εμφάνισής της αποδεικνύει ότι, στην οικονομική και κοινωνική τάξη, η υψηλότερη ευφυΐα πρέπει να υποτάσσεται στην ισότητα των υπαρχόντων, μια ισότητα που προηγείται αυτής και η οποία είναι το επιστέγασμά της.

Αυτό είναι δύσκολο να το δεχτεί η περηφάνια μας, αλλά είναι πικρή αλήθεια. Εδώ η ψυχολογία σπεύδει προς βοήθεια της κοινωνικής οικονομίας και μας οδηγεί να καταλάβουμε ότι ανάμεσα στο ταλέντο και την υλική ανταμοιβή δεν υπάρχει κοινό μέτρο, ώστε απ' αυτή την άποψη η κατάσταση όλων των παραγωγών είναι ίση και συνεπώς ότι κάθε σύγκριση ανάμεσα σ' αυτούς και σε όλες τις διαφορές περιουσίας είναι αδύνατη.

Στην πραγματικότητα κάθε έργο που προέρχεται από ανθρώπινα χέρια, συγκρινόμενο με την πρώτη ύλη απ' την οποία έχει συντεθεί, είναι πέρα

* Πόσοι πολίτες χρειάζονται για να συντηρήσουν έναν καθηγητή φιλοσοφίας; 35 εκατομμύρια. Πόσοι για έναν οικονομολόγο; 2 δισεκατομμύρια. Και για έναν λογοτέχνη που δεν είναι ούτε σοφός, ούτε καλλιτέχνης, ούτε οικονομολόγος και γράφει λαϊκά μυθιστορήματα; Κανένας.

από τιμή. Απ' αυτή την άποψη, η απόσταση ανάμεσα σ' ένα ζευγάρι ξύλινα παπούτσια και στον κορμό μιας καρυδιάς είναι τόσο μεγάλη όσο ανάμεσα σε ένα άγαλμα του Σκόπα και έναν μαρμάρινο τοίχο. Η ιδιοφυΐα του απλούστερου μηχανικού ασκεί τόση επιρροή πάνω στα υλικά που χρησιμοποιεί όπως το μυαλό ενός Νεύτωνα πάνω στις αδρανείς σφαίρες των οποίων τις αποστάσεις, τους όγκους και τις περιστροφές υπολογίζει. Ζητάτε για το ταλέντο και την ιδιοφυΐα έναν ισοδύναμο βαθμό τιμής και ανταμοιβής: κρίνετε εσείς την αξία του ταλέντου ενός ξυλοκόπου και θα κρίνω εγώ αυτό του Ομήρου. Αν κάτι μπορεί να ανταμείψει την ευφυΐα είναι η ίδια η ευφυΐα. Αυτό συμβαίνει όταν διαφορετικά είδη παραγωγών πληρώνουν ο ένας στον άλλον έναν αμοιβαίο φόρο τιμής, θαυμασμού και επαίνου. Όμως τι γίνεται αν αυτό περιέχει μια ανταλλαγή προϊόντων με προοπτική να ικανοποιηθούν αμοιβαίες ανάγκες; Τότε, αυτή η ανταλλαγή μπορεί να επηρεαστεί μόνο μέσω ενός συστήματος οικονομίας το οποίο αδιαφορεί για ανταμοιβές ταλέντου και ιδιοφυΐας, και του οποίου οι νόμοι δεν συνάγονται απ' τον αόριστο και δίχως νόημα θαυμασμό, αλλά από μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στο δούναι και λαβείν, κοντολογίς, απ' την εμπορική λογιστική.

Όμως για να μη νομίσει κανείς ότι η ελευθερία του να πουλάς και να αγοράζεις είναι η μοναδική βάση για την ισότητα των μισθών και ότι το μόνο καταφύγιο της κοινωνίας απ' την ανωτερότη-

τα του ταλέντου βρίσκεται σε μια ορισμένη δύναμη αδράνειας που δεν έχει τίποτα κοινό με το δίκαιο, θα εξηγήσω γιατί όλες οι ικανότητες δικαιούνται την ίδια ανταμοιβή και γιατί μια αντίστοιχη διαφορά στους μισθούς είναι άδικη. Θα αποδείξω ότι η υποχρέωση να υποτασσόμαστε στο κοινωνικό επίπεδο είναι έμφυτη στο ταλέντο, και σ' αυτή την ίδια την ανωτερότητα της ιδιοφυΐας θα έβρισκα την ισότητα των περιουσιών. Έδωσα μόλις το αρνητικό επιχείρημα γιατί πρέπει να ανταμείβονται όλες οι ικανότητες όμοια. Θα δώσω τώρα το άμεσο και θετικό επιχείρημα.

Ακούστε, πρώτα, τον οικονομολόγο· είναι πάντοτε ευχάριστο να βλέπουμε πώς σκέφτεται και κατανοεί τη δικαιοσύνη. Δίχως αυτόν, κι επιπροσθέτως, δίχως τις διασκεδαστικές του γκάφες και τα θαυμάσια επιχειρήματά του δεν θα μαθαίναμε τίποτα. Η ισότητα, τόσο απεχθής για τον οικονομολόγο, οφείλει τα πάντα στην πολιτική οικονομία.

«Όταν οι γονείς ενός γιατρού (το κείμενο λέει ενός «δικηγόρου», που δεν είναι τόσο καλό παράδειγμα) έχουν πληρώσει 40.000 φράγκα για την εκπαίδευσή του, αυτό το ποσό μπορεί να θεωρηθεί σαν ένα μεγάλο κεφάλαιο που έχει επενδυθεί στο κεφάλι του. Είναι, επομένως, θεμιτό να σκέφτονται ότι θα αποφέρει εισόδημα 4.000 φράγκων το χρόνο. Αν ο γιατρός κερδίζει 30.000 φράγκα, πειρασεύουν 26.000 φράγκα που οφείλονται στο προσωπικό ταλέντο που του έδωσε η φύση. Αυτό το φυσικό κεφάλαιο, λοιπόν, αν υπολογίσουμε ένα

επιτόκιο 10 τοις εκατό, φτάνει τα 260.000 φράγκα και το κεφάλαιο που οι γονείς του τού έδωσαν για να καλύψει τα έξοδά του τα 40.000 φράγκα. Η ένωσή αυτών των δύο ειδών κεφαλαίων συνιστά την περιουσία του.» (Say, *Άπαντα*, κλπ.)

Ο Say χωρίζει την περιουσία του γιατρού σε δύο μέρη: το ένα αποτελείται απ' το κεφάλαιο που έχει δαπανηθεί για την εκπαίδευσή του, το άλλο αντιπροσωπεύει τα προσωπικά του ταλέντα. Αυτός ο διαχωρισμός είναι δίκαιος· είναι σύμφωνος με τη φύση των πραγμάτων· είναι παγκόσμια αποδεκτός· μας παρέχει τις μείζονες προτάσεις για το μεγάλο επιχείρημα για την ανισότητα των ικανοτήτων. Δέχομαι χωρίς επιφυλάξεις αυτή την πρόταση· ας δούμε τις συνέπειες.

1. Ο Say υπολογίζει τα 40.000 για το κόστος της εκπαίδευσης του γιατρού στο ενεργητικό του λογαριασμού, αλλά αυτά τα 40.000 φράγκα θα 'πρεπε να τοποθετηθούν στο παθητικό του λογαριασμού. Γιατί μολονότι αυτές οι δαπάνες έγιναν γι' αυτόν, δεν έγιναν από αυτόν· κι έτσι, μακριά απ' το να ιδιοποιηθεί αυτά τα 40.000 φράγκα, ο γιατρός πρέπει να τα προσθέσει στην τιμή του προϊόντος του και να αποζημιώσει αυτούς που χρωστά. Σημειώστε, επίσης, ότι ο Say κάνει λόγο για «εισόδημα» αντί για «αποζημίωση», υποστηρίζοντας τη λανθασμένη αρχή ότι το κεφάλαιο είναι παραγωγικό. Έτσι, οι δαπάνες της εκπαίδευσης ενός ταλέντου είναι ένα χρέος που έχει επωμιστεί αυτό το ταλέντο. Απ' το ίδιο το γεγονός της ύπαρ-

ξής του, καθίσταται οφειλέτης ενός ποσού ίσου με το κόστος της παραγωγής του. Αυτό είναι τόσο αληθινό και πέραν αμφισβήτησης ώστε αν η εκπαίδευση ενός παιδιού κοστίζει σε μια οικογένεια διπλάσια ή τριπλάσια απ' αυτή των αδερφών του, οι δεύτεροι δικαιούνται να πάρουν ένα ανάλογο ποσό απ' την κληρονομιά πριν αυτή μοιραστεί. Δεν υπάρχει δυσκολία σ' αυτό στην περίπτωση της κηδεμονίας, όταν η διαχείριση της περιουσίας γίνεται στο όνομα των ανηλίκων.

2. Ό,τι είπα μόλις για την υποχρέωση που έχει αναλάβει το ταλέντο να εξοφλήσει τα έξοδα της εκπαίδευσής του δεν προκαλεί αμηχανία στους οικονομολόγους: ως κληρονόμος της οικογένειάς του, ο ταλαντούχος άνθρωπος κληρονομεί μεταξύ άλλων ένα δικαίωμα στα 40.000 φράγκα που κόστισε η εκπαίδευσή του, κι έτσι γίνεται ιδιοκτήτης τους. Αυτό όμως σημαίνει ότι εγκαταλείπει το δικαίωμα του ταλέντου και ότι καταφεύγει στο δικαίωμα της κατάληψης, και τότε εμφανίζονται ξανά όλα τα ερωτήματα που θέσαμε στο δεύτερο κεφάλαιο. Τι είναι το δικαίωμα κατάληψης; Τι είναι η κληρονομιά; Είναι το κληρονομικό δικαίωμα ένα δικαίωμα συσσώρευσης ή μόνο ένα δικαίωμα επιλογής; Πώς πήρε την περιουσία του ο πατέρας του γιατρού; Ήταν αυτός ένας ιδιοκτήτης ή μονάχα ένας επικαρπωτής; Αν ήταν πλούσιος, ας μας εξηγήσει πώς απέκτησε τα πλούτη του· αν ήταν φτωχός, πώς μπόρεσε να αντέξει ένα τόσο μεγάλο έξο-

δο; Αν πήρε βοήθεια, πώς μπορεί αυτή η βοήθεια να καταλήξει σε ένα προνόμιο ενάντια στους ευεργέτες του; Κλπ.

3. «Παραμένει ένα εισόδημα 26.000 φράνκων που οφείλεται στα προσωπικά ταλέντα που του έδωσε η φύση» (Say, ό.π.). Σ' αυτή τη βάση ο Say συμπεραίνει ότι το ταλέντο των γιατρών μας ισοδυναμεί με 260.000 φράνκα. Ο επιδέξιός αυτός υπολογιστής κάνει λάθος και παίρνει μια συνέπεια ως αρχή: το ταλέντο δεν πρέπει να μετριέται με το κέρδος, αλλά το κέρδος με το ταλέντο· γιατί μπορεί ο γιατρός που εξετάζουμε, παρόλο το ταλέντο του, να μην κερδίζει απολύτως τίποτα. Θα πρέπει να συμπεράνουμε ότι αυτό το ταλέντο ή αυτή η παρουσία ισοδυναμούν με μηδέν. Αυτή θα ήταν προφανώς η παράλογη κατάληξη του συλλογισμού του Say.

Όμως η αξιολόγηση οποιουδήποτε ταλέντου με χρηματικούς όρους είναι αδύνατη επειδή το ταλέντο και τα χρήματα δεν έχουν κοινό μέτρο. Πάνω σε ποιο ευλογοφανές έδαφος μπορούμε να δείξουμε ότι ένας φυσικός πρέπει να πληρώνεται δύο, τρεις ή εκατό φορές περισσότερο από έναν αγρότη; Αυτή είναι μια αναπόφευκτη δυσκολία η οποία ποτέ δεν λύθηκε παρά μόνο μέσω της φιλαργυρίας, της αναγκαιότητας και της καταπίεσης. Το δικαίωμα του ταλέντου δεν πρέπει να προσδιορίζεται κατ' αυτό τον τρόπο. Πώς όμως πρέπει να προσδιορίζεται;

4. Λέω, κατ' αρχάς, ότι ο γιατρός πρέπει να α-

ντιμετωπίζεται όσο ευνοϊκά αντιμετωπίζεται και οποιοσδήποτε άλλος παραγωγός, ότι δεν πρέπει να τοποθετείται κάτω απ' το επίπεδο των υπολοίπων. Δεν θα σταθώ να το αποδείξω αυτό, αλλά θα προσθέσω ότι δεν πρέπει να σηκωθεί ούτε και πάνω απ' το επίπεδο των άλλων, διότι το ταλέντο του είναι συλλογική περιουσία για την οποία δεν πληρώνει και για την οποία χρωστάει πάντα.

Όπως ακριβώς η δημιουργία κάθε οργάνου παραγωγής είναι αποτέλεσμα συλλογικής δύναμης, έτσι και το ταλέντο και οι γνώσεις ενός ανθρώπου είναι το προϊόν της παγκόσμιας εξυπνάδας και της γενικής γνώσης που συσσωρεύτηκε αργά από έναν αριθμό δασκάλων και με τη βοήθεια πολλών κατώτερων βιομηχανιών. Όταν ο γιατρός έχει πληρώσει για τους δασκάλους του, για τα βιβλία του, τα διπλώματά του και όλες τις άλλες του ανάγκες, δεν έχει πληρώσει για το ταλέντο του περισσότερο απ' ό,τι ο καπιταλιστής για το σπίτι του και τη γη του όταν δίνει στους εργαζόμενούς του τους μισθούς τους. Ο ταλαντούχος άνθρωπος έχει συμβάλει στο να δημιουργηθεί μέσα στον εαυτό του ένα χρήσιμο όργανο. Έτσι είναι ένας συνκάτοχος, όχι ένας ιδιοκτήτης. Είναι ταυτοχρόνως ένας ελεύθερος εργαζόμενος και ένα συσσωρευμένο κοινωνικό κεφάλαιο. Ως εργαζόμενος, του έχει ανατεθεί η χρήση ενός οργάνου ή η λειτουργία μιας μηχανής, που είναι η ιδιάζουσα ικανότητα του. Ως κεφάλαιο, δεν είναι κύριος του εαυτού του· δεν δουλεύει για τον εαυτό του αλλά για τους άλλους.

Ακόμα κι αν το ταλέντο δεν βρίσκει στην ανωτερότητά του μια άμυνα ενάντια στις ενστάσεις για τις θυσίες που απαιτεί, παραμένει ακόμα ευκολότερο να βρούμε λόγους για να μειώσουμε τις ανταμοιβές του παρά για να τις ανεβάσουμε πάνω από το κοινό επίπεδο. Κάθε παραγωγός λαμβάνει μια εκπαίδευση· κάθε εργαζόμενος έχει ένα ταλέντο, μια ικανότητα, δηλαδή ένα κομμάτι συλλογικής ιδιοκτησίας· αλλά όλα τα ταλέντα δεν είναι εξίσου δαπανηρά. Χρειάζεται λίγους μόνο δασκάλους, λίγα χρόνια και λίγη μελέτη για να γίνει κανείς αγρότης ή μηχανικός: η γενεσιουργός προσπάθεια και (αν μπορώ να χρησιμοποιήσω αυτή τη γλώσσα) η περίοδος της κοινωνικής κυοφορίας είναι ανάλογη με το μέγεθος της ικανότητας. Όμως ενώ ο γιατρός, ο ποιητής, ο καλλιτέχνης και ο διανοούμενος παράγουν λίγα, κι αυτά αργά, η παραγωγή του αγρότη είναι πολύ λιγότερο αβέβαιη και δεν απαιτεί τόσο πολύ χρόνο. Οποιαδήποτε, λοιπόν, κι αν είναι η ικανότητα ενός ανθρώπου, με το που δημιουργείται, δεν ανήκει σ' αυτόν. Όπως το υλικό το οποίο το κατεργάζεται ένα φιλόπονο χέρι έχει τη δύναμη του γίνεσθαι, έτσι κι η κοινωνία έχει το είναι της. Μπορεί το βάζο να πει στον αγγειοπλάστη, «είμαι αυτό που είμαι, και δεν σου οφείλω τίποτα»;

Ο καλλιτέχνης, ο διανοούμενος και ο ποιητής βρίσκουν τη δίκαιη ανταμοιβή τους απλώς στο γεγονός ότι η κοινωνία τους επιτρέπει να αφιερώνονται αποκλειστικά στην επιστήμη και στην τέχνη,

έτσι ώστε στην πραγματικότητα δεν εργάζονται για τον εαυτό τους αλλά για την κοινωνία, η οποία τους δημιουργεί και δεν απαιτεί απ' αυτούς κανένα άλλο καθήκον. Αν χρειαστεί, η κοινωνία μπορεί να κάνει και χωρίς πεζογραφία και ποίηση, χωρίς μουσική και ζωγραφική, χωρίς τη γνώση των κινήσεων του φεγγαριού και των άστρων· αλλά δεν μπορεί να ζήσει ούτε μια ημέρα δίχως φαγητό και στέγη.

Αναμφίβολα, ο άνθρωπος δεν ζει μόνο με ψωμί· πρέπει επίσης, σύμφωνα με το Ευαγγέλιο, «να ζει με τον λόγο του Θεού», δηλαδή να αγαπά το καλό και να το πράττει, να ξέρει και να θαυμάζει το ωραίο, και να μελετά τα θαύματα της φύσης. Αλλά προκειμένου να καλλιεργήσει το πνεύμα του πρέπει πρώτα να φροντίσει το σώμα του· η ομορφιά του δεύτερου είναι εξίσου αναγκαία με την ευγένεια του πρώτου. Αν είναι εξαιρετικά τιμητικό να γοητεύεις και να διδάσκεις τους ανθρώπους, είναι επίσης τιμητικό να τους ταΐζεις. Έτσι, όταν η κοινωνία, πιστή στην αρχή του καταμερισμού της εργασίας, αναθέτει ένα έργο τέχνης ή επιστήμης σε ένα απ' τα μέλη της, επιτρέποντάς του να εγκαταλείψει την κανονική εργασία, του οφείλει μια αποζημίωση για όλα όσα δεν του επιτρέπει να παραγάγει βιομηχανικά· αλλά δεν του οφείλει τίποτα περισσότερο. Αν αυτός απαιτεί περισσότερα, η κοινωνία θα πρέπει, αρνούμενη τις υπηρεσίες του, να καταστρέψει τις αξιώσεις του. Έτσι, όντας υποχρεωμένος, προκειμένου να επιζήσει, να αφιερω-

θεί σε μια εργασία απεχθή για τη φύση του, ο ευφυής άνθρωπος θα αισθανθεί αδυναμία και θα οδηγηθεί στη χειρότερη δυνατή ζωή.

Λένε για μια διάσημη τραγουδίστρια η οποία ζήτησε από την Αυτοκράτειρα Αικατερίνη Β΄ της Ρωσίας 20.000 ρούβλια για τις υπηρεσίες της.

«Αυτά είναι περισσότερα απ' όσα δίνω στους στρατάρχες μου», είπε η Αικατερίνη.

«Η Μεγαλειότητά σας», απάντησε η άλλη, «δεν έχει παρά να βάλει τους στρατάρχες της να τραγουδήσουν».

Αν η Γαλλία, πιο ισχυρή από την Αικατερίνη Β΄, έλεγε στη μαντιμαζέλ Rachel⁹ «θα παίξετε για 100 λουδοβίκια ή αλλιώς θα γνέθετε μαλλί» ή στον κύριο Duprez¹⁰, «πρέπει να τραγουδήσετε για 2.400 φράγκα, ή αλλιώς να δουλέψετε στα αμπέλια», πιστεύετε ότι η ηθοποιός Rachel και ο τραγουδιστής Duprez, θα εγκατέλειπαν τη σκηνή; Αν συνέβαινε αυτό, πρώτοι αυτοί θα μετάνιωσαν.

Η μαντιμαζέλ Rachel παίρνει, απ' ό,τι λένε, 60.000 φράγκα το χρόνο απ' την Comedie Francaise. Για ένα ταλέντο σαν το δικό της αυτή είναι μια μικρή αμοιβή. Γιατί να μην παίρνει 100.000 ή 200.000 φράγκα; Γιατί όχι μια βασιλική χορηγία; Τι τσιγγουνιά! Είναι δυνατόν να κάνουμε παζάρια με μια καλλιτέχνη σαν τη μαντιμαζέλ Rachel;

Ενδέχεται να μας απαντήσουν ότι οι διευθυντές του θεάτρου δεν μπορούν να δώσουν περισσότερα χωρίς να έχουν ζημιά: ότι παραδέχονται το ανώτερο ταλέντο της νεαρής συνεργάτιδάς τους,

αλλά όταν καθορίζουν τον μισθό της πρέπει να λάβουν υπόψη τους τα έσοδα και τα έξοδα της επιχείρησης.

Αυτό είναι δίκαιο, αλλά επιβεβαιώνει τα όσα είπα, δηλαδή, ότι το ταλέντο ενός καλλιτέχνη μπορεί να είναι άπειρο αλλά οι ιδιοτελείς αξιώσεις του είναι αναγκαστικά περιορισμένες – απ' τη μια μεριά λόγω της χρησιμότητάς του προς την κοινωνία η οποία το ανταμείβει και απ' την άλλη εξαιτίας των πόρων αυτής της κοινωνίας. Με άλλα λόγια, η απαίτηση του πωλητή εξισορροπείται απ' το δικαίωμα του αγοραστή.

Η μαντμαζέλ Rachel, λένε, φέρνει στο Theatre Francais περισσότερα από 60.000 φράγκα. Καμιά αντίρρηση, αλλά τότε κατηγορώ το θέατρο. Από ποιόν παίρνει το θέατρο αυτά τα χρήματα; Από μερικούς περίεργους ανθρώπους που είναι τελείως ελεύθεροι. Ναι, αλλά οι εργάτες, οι κολλήγοι και οι αγρότες οι οποίοι δανείζονται βάζοντας ενέχυρο τα υπάρχοντά τους, από πού ξανακερδίζουν αυτοί οι περίεργοι άνθρωποι όλα αυτά που πληρώνουν στο θέατρο – είναι αυτοί ελεύθεροι; Και όταν το καλύτερο μέρος των προϊόντων τους καταναλώνεται από άλλους στην παράσταση, μπορείτε να με βεβαιώσετε ότι οι οικογένειές τους δεν βρίσκονται σε ανάγκη; Έως ότου ο γαλλικός λαός, σκεπτόμενος πάνω στους μισθούς που δίνονται σε όλους τους καλλιτέχνες, τους διανοούμενους και τους δημόσιους λειτουργούς, εκφράσει ξεκάθαρα την επιθυμία του και την κρίση του για τα αίτια αυτής της

κατάστασης, οι μισθοί της μαντμαζέλ Rachel και όλων των συναδέλφων της θα είναι μια υποχρεωτική συνεισφορά –αποσπασμένη δια της βίας– που ανταμείβει τον εγωισμό και συντηρεί την ακολουσία.

Επειδή δεν είμαστε ούτε ελεύθεροι ούτε επαρκώς διαφωτισμένοι, δεχόμαστε αδιαμαρτύρητα να μας εξαπατούν· ο εργάτης δέχεται να πληρώνει τους φόρους που επιβάλλονται από το γόητρο της δύναμης κι από τον εγωισμό του ταλέντου πάνω στην περιέργεια του αργόσχολου, και δεχόμαστε να σκανδαλιζόμαστε ασταμάτητα απ' αυτές τις τερατώδεις ανισότητες οι οποίες ενθαρρύνονται και επιδοκιμάζονται απ' την κοινή γνώμη.

Ολόκληρο το έθνος, και μόνο το έθνος, πληρώνει τους συγγραφείς του, τους διανοούμενούς του, τους καλλιτέχνες του, τους υπαλλήλους του και όποιους άλλους λαμβάνουν μισθούς απ' αυτό. Πάνω σε ποια βάση πρέπει να τους πληρώσει; Πάνω στη βάση της ισότητας. Αυτό το έχω αποδείξει υπολογίζοντας την αξία του ταλέντου· θα το επαληθεύσω στο επόμενο κεφάλαιο αποδεικνύοντας την αδυναμία όλων των κοινωνικών ανισοτήτων.

Τι έχουμε δείξει μέχρι τώρα; Πράγματα τόσο απλά που πραγματικά φαίνονται ανόητα:

Ότι όπως ο ταξιδιώτης δεν ιδιοποιείται τον δρόμο στον οποίο ταξιδεύει, έτσι κι ο αγρότης δεν ιδιοποιείται το χωράφι που καλλιεργεί·

Ότι αν, παρ' όλ' αυτά, εξαιτίας της εργατικότητάς του, ένας εργαζόμενος μπορεί να ιδιοποιη-

θεί τα υλικά που εκμεταλλεύεται, κάθε εργοδότης των υλικών, με τον ίδιο τίτλο, γίνεται ένας ιδιοκτήτης·

Ότι κάθε κεφάλαιο, είτε πνευματικό είτε υλικό, είναι αποτέλεσμα συλλογικής εργασίας και επομένως είναι συλλογική ιδιοκτησία·

Ότι ο δυνατός δεν έχει κανένα δικαίωμα να καταχράται την εργασία του αδύναμου, ούτε ο έξυπνος να επωφελείται απ' την καλή πίστη του απλού ανθρώπου·

Τελικά, ότι κανείς δεν μπορεί να εξαναγκαστεί να αγοράσει αυτό που δεν θέλει, κι ακόμα λιγότερο να πληρώσει γι' αυτό που δεν έχει αγοράσει, και συνεπώς ότι, αφού η ανταλλακτική αξία ενός προϊόντος δεν μετριέται ούτε με τη γνώμη του αγοραστή ούτε με τη γνώμη του πωλητή, αλλά με την ποσότητα του χρόνου και των εξόδων που αυτή κόστισε, η περιουσία του καθενός παραμένει πάντοτε ίδια.

Δεν είναι αυτές πολύ απλές αλήθειες; Λοιπόν, αναγνώστη, όσο απλές δείχνουν, θα δεις άλλες που τις ξεπερνούν στο πόσο προφανείς και απλές είναι. Γιατί η δική μας πορεία είναι αντίθετη απ' αυτή των γεωμετρών: αυτοί όσο πιο πολύ προχωρούν, τόσο πιο δύσκολα γίνονται τα προβλήματά τους· εμείς, αντιθέτως, ξεκινώντας απ' τις πλέον δυσνόητες προτάσεις θα καταλήξουμε στα αξιώματα.

Αλλά πρέπει να κλείσω αυτό το κεφάλαιο εκθέτοντας μια απ' αυτές τις καταπληκτικές αλήθειες

τις οποίες ποτέ δεν είχαν ονειρευτεί οι νομικοί ή οι οικονομολόγοι.

8. Με όρους δικαιοσύνης, η εργασία καταστρέφει την ιδιοκτησία.

Αυτή η πρόταση είναι η λογική συνέπεια των δύο προηγούμενων παραγράφων τις οποίες μόλις συνοψίσαμε.

Ο μεμονωμένος άνθρωπος μπορεί να καλύψει μόνο ένα πολύ μικρό μέρος των αναγκών του· όλη του η δύναμη βρίσκεται στη συνεργασία και στον έξυπνο συνδυασμό της καθολικής προσπάθειας. Ο καταμερισμός και ο συνδυασμός της εργασίας πολλαπλασιάζουν την ποσότητα και την ποικιλία των προϊόντων, και η εξειδίκευση βελτιώνει την ποιότητά τους.

Δεν υπάρχει ούτε ένας άνθρωπος, λοιπόν, που να μην ζει από προϊόντα αρκετών χιλιάδων βιομηχανιών· δεν υπάρχει ούτε ένας εργαζόμενος που να μην παίρνει απ' την κοινωνία εν γένει τα πράγματα που καταναλώνει και, με αυτά, τα μέσα αναπαραγωγής. Ποιος, πράγματι, θα τολμούσε να πει, «παράγω με τη δική μου προσπάθεια όλα όσα καταναλώνω και δεν χρειάζομαι κανέναν»; Ο αγρότης, τον οποίο οι πρώτοι οικονομολόγοι θεωρούσαν σαν τον μόνο πραγματικό παραγωγό – ο αγρότης, που έχει σπίτι, έπιπλα, ρούχα και τροφή και βοηθιέται απ' τον χτίστη, τον μαραγκό, τον ρά-

φτη, τον μυλωνά, τον φούρναρη, τον χασάπη, τον μπακάλη, τον σιδερά κλπ. – ο αγρότης, λέω, μπορεί να καυχηθεί ότι παράγει απλά και μόνο από τη δική του προσπάθεια; Η κατανάλωση δίνεται στον καθένα από όλους, και για τον ίδιο λόγο η παραγωγή του καθενός εμπεριέχει την παραγωγή όλων. Ένα προϊόν δεν μπορεί να υπάρξει δίχως ένα άλλο· μια απομονωμένη βιομηχανία είναι αδύνατη. Τι θα ήταν η σοδειά του αγρότη αν δεν κατασκευάζαν άλλοι για λογαριασμό του αποθήκες, κάρρα, άροτρα, ρούχα κτλ; Τι θα έκανε ο διανοούμενος χωρίς τον εκδότη, ο τυπογράφος χωρίς τον στοιχειοθέτη και τον μηχανουργό κι αυτοί με τη σειρά τους χωρίς μια πληθώρα άλλων βιομηχανιών; Ας μην επεκτείνουμε αυτή τη λίστα, που μπορεί τόσο εύκολα να μεγαλώσει, επειδή υπάρχει ο φόβος να μας κατηγορήσουν ότι λέμε κοινοτοπίες. Όλες οι βιομηχανίες ενώνονται με αμοιβαίες σχέσεις σε ένα μόνο σύνολο· όλες οι παραγωγές εξυπηρετούν η μία την άλλη ως σκοπός και ως μέσο· όλες οι ποικιλίες ταλέντου δεν είναι παρά μια σειρά μεταμορφώσεων απ' το κατώτερο στο ανώτερο.

Όμως αυτό το αναμφισβήτητο και αδιαφιλονίκητο γεγονός της γενικής συμμετοχής σε κάθε είδος παραγωγής καθιστά κοινή την κάθε ατομική παραγωγή, έτσι ώστε κάθε προϊόν που φτιάχνεται απ' τον παραγωγό, υποθηκεύεται εκ των προτέρων απ' την κοινωνία. Ο παραγωγός έχει δικαίωμα μόνο σ' αυτό το τμήμα του προϊόντος το οποίο εκφράζεται από ένα κλάσμα ο παρονομαστής του οποίου

ισούται με τον αριθμό των ατόμων από τα οποία αποτελείται η κοινωνία. Είναι αλήθεια ότι σε ανταπόδοση αυτός ο παραγωγός έχει δικαιώματα πάνω σε όλα τα προϊόντα των άλλων, έτσι ώστε έχει μια αξίωση από όλους, ακριβώς όπως όλοι έχουν μια αξίωση απ' αυτόν· αλλά δεν είναι ξεκάθαρο αν αυτή η αμοιβαιότητα των υποθηκεύσεων, που απέχει απ' το να εγκρίνει την ιδιοκτησία, καταστρέφει ακόμη έστω και τη νομή; Ο εργαζόμενος δεν είναι ούτε καν νομέας του προϊόντος του· σπανίως το έχει τελειώσει όταν η κοινωνία το ζητάει.

«Αλλά», μπορεί να απαντήσει κανείς, «ακόμα κι αν είναι έτσι, ακόμα κι αν το προϊόν δεν ανήκει στον παραγωγό, αφού η κοινωνία δίνει σε κάθε εργαζόμενο ένα ισοδύναμο για το προϊόν του, είναι αυτό το ισοδύναμο, αυτός ο μισθός, αμοιβή ή αποζημίωση, που γίνεται περιουσία του». Αρνείστε ότι αυτή η ιδιοκτησία είναι νόμιμη; Και αν ο εργαζόμενος αντί να καταναλώνει ολόκληρο τον μισθό του επιλέγει να τον εξοικονομεί, ποιος θα τολμήσει να αμφισβητήσει το δικαίωμα του να το κάνει αυτό;

Ο εργαζόμενος δεν είναι ούτε καν ιδιοκτήτης της τιμής της εργασίας του και δεν μπορεί να ελέγξει απόλυτα το πώς θα διατεθεί. Ας μην τυφλωνόμαστε από μια ψευδή δικαιοσύνη· ό,τι δίνεται στον εργαζόμενο ως αντάλλαγμα για το προϊόν του, δεν του δίνεται ως αμοιβή για δουλειά που έκανε αλλά ως μια βάση για μια πρόοδο σε μελλοντική εργασία. Καταναλώνουμε προτού να παραγάγουμε. Ο

εργαζόμενος πρέπει να λείπει στο τέλος της ημέρας, «πλήρωσα τα χθεσινά έξοδα· αύριο θα πληρώσω τα σημερινά». Σε κάθε στιγμή της ζωής του το μέλος της κοινωνίας χρωστάει· πεθαίνει με το χρέος απλήρωτο: Πώς είναι δυνατόν να αποταμιεύει;

Οι άνθρωποι μιλάν για οικονομία – αυτή είναι η διάλεκτος του ιδιοκτήτη. Κάτω από ένα σύστημα ισότητας, κάθε οικονομία που δεν βοηθά σε κατοπινή αναπαραγωγή ή διασκέδαση είναι αδύνατη. Γιατί; Επειδή οι αποταμιεύσεις, απ' τη στιγμή που δεν μπορούν να μετατραπούν σε κεφάλαιο, δεν έχουν σκοπό και τελική αιτία. Αυτό θα το εξηγήσω αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο.

Καταλήγουμε: ο εργαζόμενος, απέναντι στην κοινωνία, είναι ένας οφειλέτης ο οποίος κατ' ανάγκην πεθαίνει χρεοκοπημένος. Ο ιδιοκτήτης είναι ένας άπιστος φρουρός που αρνείται την είσπραξη της προκαταβολής που του δίνεται για τη φροντίδα του και επιθυμεί να πληρωθεί για όλες τις μέρες, τους μήνες και τα χρόνια της φρούρησής του.

Οι αρχές που μόλις θέσαμε μπορεί να φαίνονται ακόμα πολύ μεταφυσικές σε ορισμένους αναγνώστες. Θα τις παρουσιάσω ξανά πιο συγκεκριμένα, ώστε να γίνονται αντιληπτές κι απ' τους πιο αμβλύνοες και συμπληρωμένες με τις πιο σημαντικές συνέπειές τους.

Σημειώσεις του μεταφραστή

1. Victor Cousin, 1792-1867. Γάλλος φιλόσοφος.
2. J.-B. Say, Γάλλος οικονομολόγος.
3. Σενέκας, *De beneficiis*.
4. Υποδιαίρεση του γαλλικού φράγκου. 100 σεντίμ=1 φράγκο.
5. 1 λεύγα=4,8 χιλιόμετρα.
6. Μονάδα χωρητικότητας δημητριακών. 1 μπούσελ=8,35 λίτρα.
7. 1 εκτάριο=10.000 τετραγωνικά μέτρα.
8. Ψευδώνυμο του συγγραφέα Louis-Francois Raban.
9. Rachel ήταν το καλλιτεχνικό ψευδώνυμο της διάσημης εκείνη την εποχή ηθοποιού Elsa Felix (1821-1858).
10. Ο Gibert-Louis Dupres (1806-1896) ήταν ένας τραγουδιστής του θεάτρου, ιδιαίτερος γνωστός στα χρόνια του Προυντόν.